

memo

časopis pro orální historii / oral history journal

2023/1

ZÁPADOČESKÁ
UNIVERZITA
V PLZNI

středisko orální historie
katedra historie FPE ZČU

memo

Časopis pro orální historii / Oral History Journal

Plzeň 2023 / 1

MEMO 2023/1

Časopis pro orální historii / Oral History Journal

Vedoucí redaktorka / Senior Editor: Naděžda Morávková (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen)

Výkonná redaktorka / Executive Editor: Marie Fritzová (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen)

Redakční rada / Editorial Board: Joanna Bornat (The Open University, Milton Keynes), Michal Louč, (Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy a Vojenský historický ústav Praha,), Pavel Mücke (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Miroslav Vaněk (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Karel Řeháček (Státní oblastní archiv Plzeň / State Regional Archives Pilsen, Czech Republic), Radikobo Ntsimane (University of KwaZulu-Natal, Pietermaritzburg, South Africa), Albert van Jaarsveld (University of Zululand, KwaDlangezwa, South Africa), David King Dunaway (Department of English Language and Literature of New Mexico, Albuquerque, USA), Taťána Součková (Katedra historických věd a středoevropských studií FF UCM v Trnave, SR), Kathryn Nasstrom (University of San Francisco, USA)

Redakční okruh / Editorial Advisory Board: Zdeněk Beneš (Karlova univerzita Praha / Charles University Prague), Joanna Bornat (The Open University, Milton Keynes), Doug Boyd (University of Kentucky Libraries, Lexington, U.S.A.), Ivo Budil (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen), Mónica Patricia Cadenas Erazo (Lima, Peru), Ismail Demircioglu (Karadeniz Technical University, Trabzon, Turkey), Panos Dimisianos (Corfu, Greece), Karel Foud (Národní památkový ústav Plzeň / State Conservation Pilsen), Blažena Gracová (Ostravská univerzita v Ostravě / University of Ostrava), Bohumil Jiroušek (Jihočeská univerzita České Budějovice / University of South Bohemia, České Budějovice), Jan Kumpéra (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen), Pavel Mücke (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Dana Musilová (Univerzita Hradec Králové / University Hradec Králové), Nina Pavelčíková (Ostravská univerzita v Ostravě / University of Ostrava), Jiří Petráš (Jihočeské muzeum České Budějovice / Museum of South Bohemia, České Budějovice), Valeria Rotershteyn (Moscow Economic School, Moscow, Russia), Michael Sesling (Audio Transcription Center, Boston, U.S.A.), Petra Schindler (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Ibrahima Thioub (Cheikh Anta Diop University, Dakar), Marta Ulrychová (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen), Pavel Urbášek (Univerzita Palackého Olomouc / University of Palacky, Olomouc), Lukáš Valeš (Newton College, Brno), Miroslav Vaněk (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Bohdan Zilynskyj (Karlova univerzita Praha / Charles University Prague)

Obálka / Cover: Petr Lobaz

Grafická úprava, sazba / Graphic design, print rate: Petr Kuranda

Vydavatel / Publisher: Pro SOHI Plzeň vydává viaCentrum, s. r. o., Ztracená 34, Olomouc, 772 00

Adresa redakce / Address of Editors: Středisko orální historie SOHI při Katedře historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni, Veleslavína 42, Plzeň, 306 19, Česká republika
Telefon: +420 377 636 603

E-mail: moravkov@khi.zcu.cz, fritzovamarie@gmail.com

Online verze dostupná z URL / Internet Access: www.oralhistory.cz a www.sohi.maweb.eu

© Naděžda Morávková

© SOHI, Středisko orální historie při KHI FPE ZČU v Plzni

© viaCentrum, s. r. o.

Evidence MK ČR pod číslem E 19999

ISSN 1804-753X (Print)

ISSN 1804-7548 (Online)

Vychází dvakrát ročně

Časopis objednávejte na adrese redakce / Order at journal editors

Ročník 13, číslo 1, 2023

OBSAH / CONTENTS

REDAKČNÍ ÚVODNÍK / EDITORIAL COMMENT

Různé metodologické možnosti historického a orálně-historického výzkumu / Different methodological opportunities of historical and oral-historical research (Marie Fritzová)	5
---	---

STUDIE / STUDIES

Erich Kulka – zapomenutý orální historik (Michal Louč)	7
---	---

Orální historie a lidé bez domova / Oral History and The Homeless (Petra Botková)	32
--	----

Využití metody orální historie na příkladech z německých učebnic dějepisu a jejich možná aplikace na dějepisnou výuku / The use of the oral history method on examples from German history textbooks and their possible application to history teaching (Vít Janalík)	53
--	----

Pandemie SARS-CoV-2 jako výzva vedoucí ke změně formálního sekundárního vzdělávání odsouzených /The SARS-CoV-2 pandemic as a challenge leading to change in the formal secondary education of convicts (Věra Jančová)	80
--	----

ROZHOVORY A MATERIÁLY / INTERVIEWS AND ARTICLES

Rozhovor s Vlastimilem Ježkem (Michal Ježek)	94
---	----

RECENZE / REVIEWS	116
-------------------	-----

ZPRÁVY / CHRONICLE	118
--------------------	-----

POKYNY PRO AUTORY / NOTES FOR CONTRIBUTORS	122
--	-----

CALL FOR PARTNERS	124
-------------------	-----

REDAKČNÍ ÚVODNÍK / EDITORIAL COMMENT

Různé metodologické možnosti historického a orálně-historického výzkumu / Different methodological opportunities of historical and oral-historical research

Marie Fritzová

Těší nás, že obsah dalšího čísla časopisu MEMO můžeme charakterizovat jako multidisciplinární, a to v tom nejširším slova smyslu. Právě vycházející číslo 1/2023 je pestré jak tematicky, tak také co do rozsahu teoretických a metodologických postupů, které jsou využity v jednotlivých studiích. Nejedná se totiž jen o tematickou pestrost, ale také o rozličná metodologická a teoretická východiska, která jednotlivé studie využívají.

Hned v úvodu čtenářům představíme velice kvalitní studii, založenou na pečlivém vytěžení archivních materiálů. Text Michala Louče nás seznámí s doposud nepublikovanými prameny o životě Ericha Kulky, zapomenutého orálního historika. Michal Louč detailně, ale zároveň kontextuálně (tj. životní příběh je zasazen do celoevropského historického dění), představuje pohnutý život této zajímavé osobnosti. Kromě jiného byl totiž Erich Kulka několikrát vězněn. Poprvé byl v roce 1939 zatčen gestapem a uvězněn ve Vsetíně a v Brně. Dále pak mezi léty 40-45 prošel koncentračními tábory Dachau, Sachsenhausen, Neuengamme a Osvětim-Březinka. V době totality se nakonec rozhodl pro odchod do exilu nejprve do Rakouska a poté do Izraele. Vědecký přínos Ericha Kulky tkví ve využívání orálně-historické praxe a autentické dokumentace osudu židovského obyvatelstva během holocaustu, ale také osudu Židů v československé armádě.

Metodologicky můžeme druhou studii označit za klasickou, orálně-historickou práci. Autorka Petra Botková zdařilým způsobem analyzuje fenomén bezdomovectví v polistopadové době. Výzkum je založen převážně na rozhovorech, které autorka sama uskutečnila a analyzovala. Orálně-historický výzkum byl realizován s deseti narátory. Celé téma je zasazeno do širšího historického kontextu. Autorku zajímalo nejen to, jak se lidem bez domova žije dnes, ale snažila se zachytit také jejich úhel pohledu na život na ulici před rokem 1989 a v 90. letech. Téma je zajímavé především tím, že skutečně naplňuje základní ideu orální historie, kterou je dávat hlas opomíjeným vrstvám společnosti.

Třetí studie Víta Janalíka zasvěceným způsobem představuje možnosti využití metody orální historie ve výuce s přihlédnutím ke strategickým dokumentům, především k dlouhodobě očekávané *Strategii vzdělávací politiky České republiky do roku 2030+*, i analýzou zahraničních (německých) výukových materiálů.

Poslední studie tohoto čísla se tematicky vrací k pandemii covid-19. Věra Jančová se zamýšlí nad možnostmi distanční a online výuky, která musela být zavedena v době pandemie do výuky ve věznicích. Téma je více než aktuální a otevírá mnohé otázky spojené s touto problematikou, která by si zasloužila daleko více pozornosti.

Rádi bychom také upozornili na inspirativní rozhovor Michala Ježka, který se tentokrát na životní osud doptával prvního generálního ředitele Českého rozhlasu, Vlastimila Ježka. Závěr letošního prvního čísla je věnován zprávě z mezinárodní konference *Rozdělení, přesto stále spolu* COHA 2023, která se letos uskutečnila v Bratislavě a o jejímž konání jsme vás informovali v čísle předchozím. Zprávu z konference pro MEMO laskavě sepsal jeden z jejích aktivních účastníků, Tomáš Razím.

STUDIE/STUDIES

Erich Kulka – zapomenutý orální historik

Michal Louč

Abstrakt

Studie mapuje život a dílo přeživšího holokaustu, spisovatele a (orálního) historika Ericha Kulky. Stručně představuje Kulkovy životní osudy, přičemž podrobněji se zaměřuje na jeho vyšetřování Státní bezpečností pro podezření ze špionáže v šedesátých letech a dehonestáční kampaň, které byl Kulka vystaven během svého života v exilu v Izraeli. Dalším tématem je Kulkův výzkum zapojení Židů do protinacistického odboje. Přiblíženy budou pohnutky, které jej k tomuto tématu přivedly, zvolené metody a ohlas, který takto vzniklé publikace vyvolaly. Z hlediska Kulkovy metodologie považují za stěžejní zjištění, že jeho výzkum lze považovat za orálněhistorický a že v uvedené době patřil mezi významné podporovatele orální historie v Izraeli Kulkův školitel historik Jehuda Bauer.

Abstract

This study traces the life and work of Holocaust survivor, writer, and (oral) historian Erich Kulka. It briefly presents Kulka's life story, focusing in detail on his investigation by the State security for suspected espionage in the 1960s and the propaganda campaigns Kulka was subjected to during his life in Israeli exile. Another topic is Kulka's research on Jewish involvement in the anti-Nazi resistance. The motives that led him to this topic, the methods he chose, and the response that the resulting publications generated will be presented. In terms of Kulka's methodology, I consider it pivotal to note that his research can be considered oral history and that Kulka's supervisor, historian Yehuda Bauer, was among the major promoters of oral history in Israel at the time.

Klíčová slova: Orální historie; druhá světová válka; židovský protinacistický odboj.

Key words: Oral history; Second World War; Jewish anti-fascist resistance.

„Každý totalitní režim má učené pomocníky. Bez nich by nešlo tak dlouho lhat. Jsou jich mraky, je to přesila, ale k prolomení lži někdy stačí pár hlasů, někdy i jeden člověk, který má odvahu, trpělivost a najde dost síly. Pokud jde o historickou reflexi židovské účasti v bojích československé exilové armády, byl takovým člověkem bezesporu historik Erich Kulka.“¹

Pro život a dílo spisovatele a historika Ericha Kulky byla určující jeho zkušenost přeživšího holokaustu. Svou první knihu o koncentračních táborech Kulka publikoval již rok po skončení druhé světové války a k tomuto tématu se v dalších letech opakovaně vracel. Tato studie se však zaměřuje především na pozdější období Kulkova života. Po svém odchodu do izraelského exilu v roce 1968 totiž uskutečnil výzkum zapojení Židů do bojů druhé světové války, právem označovaný jako „*naprosto průkopnický*“.² Reagoval tak na antisemitismus komunistické diktatury, zamlčování vysokého podílu Židů mezi československými oběťmi druhé světové války a rozsahu jejich zapojení do druhého odboje. Výstupy Kulkova bádání mohly být v Československu publikovány teprve po sametové revoluci. Kulka v nich korigoval řadu mýtů a nastínil i mnohá nepřijemná témata. V souvislosti s jeho výzkumem se často připomíná, že pramenná nouze jej donutila k využití vzpomínek pamětníků. Nedostatečná pozornost však byla dosud věnována tomu, že Kulka postupoval v souladu s metodologií orální historie. Stalo se tak v době, kdy orální historie ještě nebyla tak rozšířená, ale v Izraeli již měla i své specializované pracoviště na Hebrejské univerzitě a význam vzpomínek pamětníků obhajoval i Kulkův školitel Jehuda Bauer, který měl na jeho práci velký vliv. Zároveň Kulka naplňoval něco, co je pro orální historii tak typické, tedy dával hlas umlčované menšině a vracel ji do historie. Proto se domnívám, že Kulkovo dílo by mělo být chápáno jako součást naší orálněhistorické tradice.

Spisovatel Erich Kulka

Erich Kulka se narodil 18. února 1911 ve Vsetíně jako Erich Schön. Jméno Kulka převzal až po druhé světové válce od své druhé manželky Olgy Kulkové (rozené Machačkové) na počest své první manželky a její sestřenice Elly Deutelbaumové (rozené Kulkové), které byly oběťmi holokaustu. Ellyinina syna Otto Dov Kulku (rozeného Deutelbauma) považoval Erich Kulka za svého syna.³

Do vypuknutí války Kulka pracoval v dřevařském průmyslu. Roku 1939 se zapojil do odbojové činnosti, mimo jiné do převádění vojáků, kteří se v zahraničí

¹ PĚKNÝ, Tomáš. Osmnáct vzpomínek na válku, *Roš chodeš*, roč. 70, č.3, 2008, s. 13.

² MÜCKE, Pavel. Rámce paměti druhé světové války v českých zemích: Vzpomínkové práce vojáků druhého čs. zahraničního odboje. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2013, s. 182.

³ Spletité rodinné zázemí Ericha Kulky, včetně sporů o otcovství Otto Deutelbauma-Kulky, popsala historička Anna Hájková. Viz HÁJKOVÁ, Anna. Izraelský historik Otto Dov Kulka vypráví osvětimský příběh o české rodině, která nikdy neexistovala, *Literární archiv*, sv. 47, 2015, s. 89–99.

chtěli zapojit do boje. V červnu 1939 byl zatčen gestapem a uvězněn ve Vsetíně a Brně na Špilberku. Po propuštění se oženil s Elly Deutelbaumovou. Po druhém zatčení v roce 1940 byl Kulka vězněn v Kounicových kolejích v Brně a následně prošel koncentračními tábory Dachau, Sachsenhausen, Neuengamme a Osvětim-Březinka. V Osvětimi v letech 1942–1945 pracoval jako zámečník a přitom se věnoval tajnému sběru informací o provozu tábora. Život svůj a svého syna nakonec zachránil útekem z evakuačního transportu v Ostravě v lednu 1945.⁴ Ve válce přišel o rodiče, manželku s dcerou⁵, sestry a desítky příbuzných.⁶

Po válce se Erich Kulka odstěhoval do Prahy. Pracoval v podniku Ligna, později zastával vedoucí funkci v Ústřední radě družstev a od roku 1956 byl vedoucím oddělení v Odbytové a hospodářské základně hlavního města Prahy. Přitom se etabloval jako publicista a historik věnující se tématům holokaustu a československých Židů. Patřil mezi nejaktivnější členy Československého svazu protifašistických bojovníků, což ještě čeká na podrobnější historické zhodnocení. Byl pozorovatelem i svědkem v mezinárodních soudních procesech s válečnými zločinci (např. v šedesátých letech v Osvětimském procesu ve Frankfurtu nad Mohanem), vystupoval na debatách, účastnil se vzpomínkových a dokumentárních soutěží Svazu protifašistických bojovníků a jeho články mimo jiné vycházely v časopisu *Hlas revoluce*. Krátké bylo jeho stranické angažmá. Po válce se stal členem KSČ, ale roku 1946 ze strany vystoupil, neboť „*pociťoval ve straně antisemitismus*“.⁷ Později se vrátil, ale roku 1951 byl při prověrce vyškrtnut.⁸

Na své první knize o holokaustu Kulka začal pracovat ještě před koncem války, během ukrývání ve vesnici Liptál poblíž Vsetína. Knihu dokončil společně se spoluvězněm Otou Krausem.⁹ V prvním vydání byl ještě uveden jako Erich Schön. Jejich svědectví vyšlo nejprve jako regionální publikace s názvem *My mrtví žalujeme!* a krátce nato roku 1946 v rozšířeném vydání s názvem *Továrna na smrt*. Dle Kulky šlo o „*první dokumentární, do mnoha jazyků překládanou*

⁴ HÁJKOVÁ, Anna. Izraelský historik Otto Dov Kulka vypráví osvětimský příběh o české rodině, která nikdy neexistovala. *Literární archiv*, sv. 47, 2015, s. 94.

⁵ Ella Kulková otěhotněla v Osvětimi, v koncentračním táboře Stutthof se jí v roce 1944 narodila dcera, ale byla ihned usmrcena vězeňskou zdravotní sestrou. HÁJKOVÁ, Anna. Izraelský historik Otto Dov Kulka vypráví osvětimský příběh o české rodině, která nikdy neexistovala. *Literární archiv*, sv. 47, 2015, s. 93.

⁶ Dr. Erich Kulka (18. 2. 1911 – 12. 7. 1995), *Roš chodeš*, roč. 57, č. 8, 1995, s. 3.

⁷ ABS, f. Historický fond (dále jen H), arch. č. H-665, KULKA Erich – souhrnná zpráva o jeho činnosti ve spojení se členy izraelského vyslanectví v Praze, 2. 2. 1963, s. 2.

⁸ ABS, f. H, arch. č. H-665, Vyhodnocení, 22. 8. 1959, s. 1.

⁹ Ota Kraus (1909–2001) byl zatčen v dubnu 1940 za rozšiřování časopisu *V boj*. Z Pankrácké věznice byl odeslán do Terezína a poté prošel několika koncentračními tábory. S Erichem Kulkou v Osvětimi vytvořili malou zámečnickou dílnu, která jim umožnila přežít a zapojit se do podzemního hnutí. Po válce se stal spisovatelem a novinářem. S Erichem Kulkou spolupracoval mimo jiné na knihách *Továrna na smrt* a *Noc a mlha*.

knihu o pekle vyhlazovacího tábora Osvětim“.¹⁰ Jiné prameny hovoří o vůbec první v Československu vydané publikaci s tematikou holokaustu.¹¹ Kniha je komplexním pohledem na fungování Osvětimi-Březinky vytvořeným nejen na základě osobní zkušenosti, ale i dalších tehdy dostupných podkladů, dokumentů či osobních svědectví. Ve své době byla velmi úspěšná. Dočkala se sedmi vydání¹² a řady překladů do světových jazyků.¹³ Poslední české vydání je však již z roku 1964. Kulkovo dílo přestalo být vydáváno po jeho odchodu do exilu roku 1968 a ani po roce 1989 se situace nezměnila, tentokrát kvůli neshodám, zda *Továrnu na smrt* vydat v podobě z roku 1946, nebo připravit kritické vydání.¹⁴

V dalších letech Erich Kulka v psaní pokračoval, byť si stále zachovával běžné zaměstnání. Připomenout můžeme alespoň některé z knižních titulů. Kniha *Noc a mlha* (1958, opět s Otou Krausem) zkoumá ekonomii druhoválečné genocidy, reportáže *Frankfurtský proces* (1964) a *Soudcové, žalobci a obhájci* (1966) pojednávají o frankfurtském procesu s osvětimskými zločinci, novela *Útěk z tábora smrti* (1966) popisuje útěk Vítězslava Lederera z tzv. rodinného tábora v Osvětimi a *Únos ze San Fernanda* (1968; s Věrou Trochtovou) přibližuje dopadení a soudní proces s Adolfem Eichmannem.¹⁵

Dramatický zlom v Kulkově životě přinesla invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa, neboť 24. srpna 1968 vycestoval do Rakouska.¹⁶ K rozhodnutí odejít do exilu měla výrazně přispět jeho obava před uvězněním. Dne 28. dubna 1960 totiž byl na Kulku II. správou Hlavní správy Státní bezpečnosti založen pozorovací svazek (akce KRKAVEC).¹⁷ Kulka byl podezříván ze špionáže ve prospěch Izraele, a to kvůli svým kontaktům s diplomaty izraelského zastupitelského úřadu v Praze.¹⁸ Značná pozornost přitom byla věnována i jeho spolupráci s izraelským památníkem Jad Vašem či s aktivistou Simonem Wiesenthalem¹⁹, neboť jim

¹⁰ KULKA, Erich. Takzvaný „antisionismus“ made in Czechoslovakia, *Právo lidu* (smz.), roč. 91 (11), č. 4, 1988, s. 8.

¹¹ SÚVA, Vladimír. Erich Kulka: Židé v československém vojsku na Západě, *Knihy 92*, roč. 2, č. 40, 1992, s. 17.

¹² Nová vydání po roce 1948 se ovšem neobešla bez cenzury, například v případě doprovodných textů, kdy byly vyrazeny doprovodná řeč či citát Edvarda Beneše a naopak připojeny jiné, dobové poplatné texty. Více viz HOLÝ, Jiří. *Židé a šoa v české a slovenské literatuře po druhé světové válce*. In: HOLÝ, Jiří (ed.): *Šoa v české literatuře a kulturní paměti*. Praha: Akropolis, 2011, s. 23.

¹³ (red). Kalendárium, s. 20.

¹⁴ PETRÁČEK, Zbyněk. Továrna na smrt ve světové premiéře, *Lidové noviny*, 18. 2. 2011, s. 14.

¹⁵ (red). Kalendárium, s. 20.

¹⁶ Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), kartotéka k fondu Správa pasů a víz, karta Hlášení, 11. 8. 1971.

¹⁷ ABS, f. H, arch. č. H-665, Závěrečná zpráva na ukončení pozorovacího svazku č. 13610 akce KRKAVEC, 25. 3. 1968, s. 1.

¹⁸ ABS, f. H, arch. č. H-665/2, Vytěženi archiv. svazků 597651 MV a V-13863 MV, červen 1976, s. 2.

¹⁹ Wiesenthalem založené Židovské dokumentační středisko (Zentrum für jüdische historische

poskytoval kopie dokumentů s tematikou holokaustu.²⁰ Dokumenty pocházely z různých archivů, přičemž opakovaně je ve svazku jmenován archiv Studijní ústav Ministerstva vnitra (A-SÚ MV) ve Sněmovní ulici. Dokumenty poskytoval i pracovníkům izraelského zastupitelského úřadu a zprostředkovaně probíhala výměna i s jeho synem Ottou Kulkou, žijícím v Izraeli. Erich Kulka to však považoval za běžnou součást své badatelské činnosti. Spis obsahuje jeho vyjádření, že tak nečinil proto, aby poškozoval Československo, že pouze používal archivní dokumenty a se synem je vyměňoval za jiné, aby jako spisovatel svým dílem „*vy-světlil temné období okupace*“.²¹ Naopak bezpečnostní složky jeho činnost sledovaly s velkým podezřením a pozorovací svazek byl na něj veden plných osm let.

Na případ bylo nasazeno devět tajných spolupracovníků a další prostředky.²² S Kulkou bylo vedeno i několik pohovorů.²³ Informace o něm byly zjišťovány i u Svazu protifašistických bojovníků. Některé Kulkou předávané archivní materiály pracovníci bezpečnosti získali od zaměstnance izraelského zastupitelského úřadu a zároveň tajného spolupracovníka 2. správy MV Štěpána Szobela (SOVA, reg. č. 5541). Jejich analýza prokázala, že měly historickou hodnotu, ale neobsahovaly státní tajemství.²⁴ Přesto jejich předávání vadilo, neboť oficiální žádost Izraele z roku 1957 o souhlas s fotografováním dokumentů s židovskou tematikou byla zamítnuta (mimo jiné na to upozorňuje rukopisná poznámka připojená k agenturnímu záznamu).²⁵ Z toho důvodu byl Kulkovi v roce 1964 znemožněn přístup k archivním materiálům v A-SÚ MV.²⁶

V dubnu 1968 byl obsáhlý pozorovací svazek uložen s odůvodněním, že „*nebyly získány poznatky o provádění protistátní činnosti*“.²⁷ Nicméně některé v něm obsažené informace, spojované s Kulkovým životem za války, byly v sedmdesátých a osmdesátých letech využity k jeho diskreditaci.²⁸

Dokumentation) působilo v Linci do roku 1954. Roku 1961 ve Vídni založil středisko Dokumentationszentrum des Bundes Jüdischer Verfolgter des Naziregimes.

²⁰ ABS, f. H, arch. č. H-665/2, Vytěžení archiv. svazků 597651 MV a V-13863 MV, červen 1976, s. 5.

²¹ ABS, f. H, arch. č. H-665, Závěrečná zpráva na ukončení pozorovacího svazku č. 13610 akce KRKAVEC, 25. 3. 1968, s. 6.

²² Kromě Štěpána Szobela (SOVA, reg. č. 5541), lze identifikovat například významného představitele židovské obce Rudolfa Iltise (LEO, reg. č. 485). ABS, f. H, arch. č. H-665/2, Vytěžení archiv. svazků 597651 MV a V-13863 MV, červen 1976, s. 10.

²³ ABS, f. H, arch. č. H-665, Záznam o pohovoru s Erichem KULKOU, 14. 2. 1961; Záznam o pohovoru s Erichem KULKOU, 14. 3. 1961.

²⁴ ABS, f. H, arch. č. H-665/2, Vytěžení archiv. svazků 597651 MV a V-13863 MV, červen 1976, s. 10.

²⁵ ABS, f. H, arch. č. H-665, Agenturní záznam č. 175. K osobě RAVEH a KULKA Erich, 19. 2. 1960, S. 2.

²⁶ ABS, f. H, arch. č. H-665, Akce „KRKAVEC“ – plán agenturně operativního zpracování, 4. května 1964, s. 3.

²⁷ ABS, arch. č. H-665/2, Vytěžení archiv. svazků 597651 MV a V-13863 MV, červen 1976, s. 10.

²⁸ ABS, f. H, arch. č. H-665/2, Vytěžení archiv. svazků 597651 MV a V-13863 MV, červen 1976,

Po vycestování z Československa Erich Kulka nějaký čas pracoval v Rakousku pro Simona Wiesenthala a poté se usadil v Izraeli. V historické práci pokračoval v Institutu současného Židovstva (Institute of Contemporary Jewry) na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě.²⁹ Obrovské úsilí věnoval výzkumu účasti československých Židů v bojích druhé světové války, ale aktivní byl i v dalších oblastech. Působil ve Sdružení československých imigrantů, založil Světové sdružení přeživších Osvětími a s Lili Kopeckou založili časopis *The Voice of Auschwitz Survivors*.³⁰ Od roku 1970 byl spolupracovníkem Rádía Svobodná Evropa,³¹ publikoval také v exilovém tisku. Například v článku „»Arisace« mrtvých Židů“, který v roce 1971 otiskl exilový časopis *Svědectví*, Kulka tvrdě kritizoval počestění židovských obětí Osvětími v tamní nové československé národní expozici i zásahy do původní expozice z roku 1960.³²

Kulkovy exilové aktivity neunikly pozornosti československých bezpečnostních orgánů a v letech 1978–1989 na něj byl veden svazek reg. č. 15755, krycí jméno Pila (1978–1987 v kategorii Prověřovaná osoba, později v kategorii Signální). Navíc se v sedmdesátých a osmdesátých letech stal cílem pomlouvačných kampaní. V roce 1971 časopis *Tribuna* otiskl článek Jiřího Bohatky „Sionisté proti straně a socialismu“, obsahující pasáž lživě líčící Ericha Kulku jako spolupracovníka gestapa a pracovníka protizidovského referátu ve Vsetíně.³³ Jak uvádí historička Kateřina Čapková: „Na začátku sedmdesátých let židovskou populaci v Československu tvrdě zasáhla agresivní komunistická kampaň, která sionismus spojovala s fašismem a kolonialismem“.³⁴ Událost tedy zapadala do doby, kdy se situace židovské menšiny v Československu rychle zhoršovala. Sám Kulka dával tuto pomlouvačnou kampaň do souvislosti s publikací zmíněného článku „»Arisace« mrtvých Židů“.³⁵

V roce 1986 však tuto lež bez dalšího ověřování zopakovala kniha Josefa Šebesty *V zemi zaslíbené?*³⁶ Erich Kulka zažaloval autora knihy Josefa Šebestu,

s. 7–8; H-665, KULKA, Erich – souhrnná zpráva o jeho činnosti ve spojení se členy izraelského velvyslanectví v Praze, 2. února 1963, s. 1.

²⁹ BRABEC, Jiří a kol. *Slovník zakázaných autorů 1948–1980*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 262.

³⁰ (red). *Kalendárium*, s. 20.

³¹ BRABEC, Jiří a kol. *Slovník zakázaných autorů 1948–1980*, s. 262.

³² KULKA Erich. „Arisace“ mrtvých Židů, *Svědectví* (Paříž), roč. 11, č. 47, 1971, s. 190.

³³ BOHATKA, Jiří. Sionisté proti straně a socialismu, *Tribuna*, roč. 4, č. 21, 1972, s. 20.

³⁴ ČAPKOVÁ, Kateřina. Periferie a centrum: Židé v českých zemích od roku 1945 do současnosti. In: ČAPKOVÁ, Kateřina – HILLEJ, Kieval J. (eds.). *Židé v českých zemích: Společná cesta dějinami*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2022, s. 334.

³⁵ KULKA, Erich. Takzvaný „antisionismus“ made in Czechoslovakia, *Právo lidu* (smz.), roč. 91 (11), č. 4, 1988, s. 8.

³⁶ ŠEBESTA, Josef. *V zemi zaslíbené?* Praha: Melantrich, 1986, s. 230.

odpovědnou editorku Moniku Kaslovou a nakladatelství Melantrich.³⁷ Jeho právním zástupcem byl Josef Danisz.³⁸ Na přípravě žaloby se podílel i historik a chartista Pavel Bergmann.³⁹ V reakci na snahu Ericha Kulky o očistění své pověsti proti němu byla spuštěna dehonestáční kampaň v tisku, opakující lži o jeho údajné kolaboraci. K tomuto opatření kpt. JUDr. Vladimír Grnáč poznamenal: „*Cieľom opatrení bolo zaistiť dostatečné množstvo procesne právnych dôkazov ku súdnému jednaniu voči Erichu KULKOVÍ a zároveň týchto dôkazov využiť v masovokomunikačných prostriedkoch k diskreditácii KULKY a tým i oslabiť váhu jeho tvrdení. Agentúrne operatívnou cestou bolo docieľené neustanovenie KULKY do Mezinárodného osvievčimského výboru, čím značne klesla jeho hodnovernosť v celosvetovom merítku.*“⁴⁰ Do kampaně se zapojil Svazem protifašistických bojovníků vydávaný *Hlas revoluce*, *Rudé právo*, *Tribuna*, bratislavská *Pravda* a ostravská *Nová svoboda*.⁴¹ Erich Kulka tak byl donucen podat další žaloby.⁴²

O soudním procesu podrobně informoval samizdatový tisk, zvláště *Informace o Chartě 77*.⁴³ Josef Šebesta přiznal, že informace převzal ze zmíněného článku Jiřího Bohatky, aniž by je jakkoliv ověřoval.⁴⁴ Bohatka přitom byl identifikován jako pseudonym již nežijícího pracovníka ministerstva vnitra.⁴⁵ Ukázalo se, že Kulkovo obvinění z kolaborace bylo vykonstruováno jen na základě zmínky v písemné výpovědi komisaře gestapa Karla Dietricha z roku 1946: „*Jeden úředník mi také hlásil, že se jistý žid Schön ze Vsetína, kterého neznám, nabídl jako*

³⁷ DANISZ, Josef. Prohlášení, *Střední Evropa* (smz.), č. 9, 1987, s. 169–177.

³⁸ Josef Danisz byl od roku 1980 členem Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. Po sametové revoluci byl z organizace vyloučen kvůli spolupráci se Státní bezpečností. Viz ŠPONDROVÁ, Pavla. *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných*. Bakalářská práce obhájená na Katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, 2004, s. 27–28.

³⁹ ABS. f. Svazková agenda, sign. KR-833308 MV, Dopis sionisty Ericha Kulky z Izraele Pavlu BERMANNOVI z Prahy – informace, s. 1.

⁴⁰ ABS, f. AKR, inv. j. 1870, sign. Výkaz preventivních opatření 2. oddělení 5. odboru – jmenný seznam osob a akcí 1987–1989, Akcia PILA reg. č. 15755, signální zvázok, 10. 1. 1989.

⁴¹ (ivo). Co chce bývalý konfident vsetínského gestapa? *Nová svoboda*, 14. 6. 1988, s. 3; (ivo). Cítí se dotčen..., *Hlas revoluce*, roč. 41, č. 28, 1988, s. 2; Želanie vydávajú za skutočnosť, *Pravda*, 15. 10. 1988; (RP). Soud na dálku, *Rudé právo*, 17. 12. 1988, příl. Haló sobota, s. 3.

⁴² Erich Kulka versus Melantrich a spol., *Informace o Chartě 77* (smz.), roč. 11, č. 21, 1988, s. 19.

⁴³ Případ Ericha Kulky pokračuje. *Informace o Chartě 77*, roč. 11, č. 1, 1988, s. 17; Soudní jednání ve věci Erich Kulka versus Melantrich. *Informace o Chartě 77*, roč. 11, č. 5, 1988, s. 16; Erich Kulka versus Melantrich a spol. *Informace o Chartě 77*, roč. 11, č. 11, 1988, s. 19–20; Erich Kulka se domáhá práva, *Informace o Chartě 77* (smz.), roč. 11, č. 16, 1988, s. 19–20; Erich Kulka versus Melantrich a spol. *Informace o Chartě 77*, roč. 11, č. 21, 1988, s. 19; Soudní spory o tiskovou opravu. *Informace o Chartě 77* (smz.), roč. 12, č. 18, 1989, s. 16; VOHRYZEK, Josef. Vztek a bída věrných. *Sport*, roč. 1, č. 1, 1989, s. 30–32.

⁴⁴ VOHRYZEK, Josef. Vztek a bída věrných. *Sport*, roč. 1, č. 1, 1989, s. 30.

⁴⁵ Tamtéž, s. 31.

důvěrník.⁴⁶ Pomineme-li otázku autentičnosti a pravdivosti oné výpovědi, neobsahovala žádné informace umožňující ztotožnění onoho Schöna s osobou Ericha Kulky-Schöna. Opomíjeným faktem je, že dehonestáční kampaň využívala podklady shromážděné v šedesátých letech v akci KRKAVEC. Dietrichova výpověď byla zmiňována již v roce 1963, přičemž už tehdy se totožnost onoho Schöna nepodařilo prověřit a spojit s Erichem Kulkou.⁴⁷ Nijak to však nebránilo ve využití těchto informací k jeho diskreditaci. Erich Kulka soudní spor vyhrál ještě před pádem komunistické diktatury. Nepravomocný rozsudek z 25. září 1989 přikázal Josefu Šebestovi a nakladatelství Melantrich zveřejnit omluvu v deníku *Svobodné slovo*,⁴⁸ která vyšla již ve svobodných časech.⁴⁹

Po obnovení demokracie se Erich Kulka velmi aktivně zapojil do činnosti židovské náboženské obce v Česku, nadále se věnoval dějinám Židů i rozvoji izraelsko-českých vztahů.⁵⁰ Byl členem Mezinárodní rady památníku Jad Vašem a čestným předsedou Mezinárodní rady Židů z Československa (*International Council of Jews from Czechoslovakia*).⁵¹ Na sklonku života rovněž založil nadaci, která oceňuje historické práce studentů Hebrejské univerzity. Zemřel v Jeruzalémě roku 1995. V roce 2005 mu byl odhalen pomník v Muzeu ghetta v Památníku Terezín. Jeho rozsáhlý archiv je uložen v památníku Jad Vašem.⁵²

Orální historik Erich Kulka

Po odchodu do exilu v roce 1968 se Erich Kulka dlouhodobě věnoval dokumentaci podílu Židů na bojích československé armády za druhé světové války. Předznamenal tak téma, ke kterému se dodnes vrací další generace výzkumníků.⁵³ Nápad na tento projekt vznikl ještě v Československu. Dle novináře a historika Jiřího Kovtuna byl reakcí na to, že antisemitismus diktatury komunistické strany se projevoval i zamlčováním vysokého podílu Židů na válečných obětech i míře je-

⁴⁶ Erich Kulka se domáhá práva, s. 20.

⁴⁷ ABS, f. H, arch. č. H-665, Akce „KRKAVEC“ – plán agenturně operativního rozpracování, 8. února 1964, s. 1.

⁴⁸ Soudní spory o tiskovou opravu, s. 16.

⁴⁹ (red). Omluva Erichu Kulkovi, *Svobodné slovo*, 30. 1. 1990, s. 5.

⁵⁰ (red). Kalendárium, s. 20.

⁵¹ Dr. Erich Kulka (18. 2. 1911 – 12. 7. 1995), *Roš chodeš*, roč. 57, č. 8, 1995, s. 3.

⁵² The Erich Kulka Collection: Testimonies and Documentation regarding the struggle of the Jews of Czechoslovakia against the Nazis, 1941-1975. [Online] Dostupné z URL: <<https://portal.chri-project.eu/units/il-002798-4019648?dclid=eng>> [cit. 2021-03-07].

⁵³ K tématu zapojení Židů do odboje a národnostního složení Československé armády viz ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica (ed.). *Židé v boji a odboji: Rezistence československých Židů v letech druhé světové války*. Praha: Historický ústav, 2007; *Bojovali na všech frontách*. Praha: Magen, 2011; MARŠÁLEK, Zdenko. „Česká“ nebo „československá“ armáda?: *Národnostní složení československých vojenských jednotek v zahraničí v letech 1939–1945*. Praha: Academia, 2017.

jich zapojení do odboje.⁵⁴ Předmětem silné politizace a ideologického zkreslování byla obecně i historie československých jednotek v Sovětském svazu.⁵⁵ Erich Kulka později v této souvislosti uváděl, že rozšířením svého zájmu o židovské utrpení (šoa) o studium židovské statečnosti v boji (gvura) reagoval na výzvu Ferdinanda Peroutky o potřebě poznání židovského podílu na ozbrojeném boji.⁵⁶ Peroutka v prosinci 1945 v článku „Tak tedy zase?“ reagoval na protizidovské bouře na Slovensku a tehdejší „zvláštní výmluvu pro antisemitské nálady“, že „židé prý se nezúčastnili v dostatečném počtu slovenského povstání“.⁵⁷ Poukázal jak na to, že po deportaci židů do koncentračních táborů, nezbylo mnoho těch, kteří se mohli do odboje zapojit, takže při zkoumání židovské účasti v odboji je třeba se zabývat nejen jedním konkrétním místem, ale celým zahraničním vojskem: „Co pak řekneme, jestliže snad zjistíme, že v západní naší armádě byla v některých chvílích polovina židů, že v slavném našem ruském prvním pluku bylo židů dokonce nad polovinu? Jestliže si židé jednou vymohou zjištění své procentuálně účasti v odboji, nebudou se věru muset hanbit.“⁵⁸

Svůj pohled Kulka rozvedl v článku „The Importance of Documenting the Role of Jews in the Czechoslovak Anti-Nazi Resistance“ z roku 1992. Poukázal v něm na nepřiznávání pravdy o židovském odboji a židovských obětech holokaustu komunistickými historiky a diskriminaci Židů ve Svazu protifašistických bojovníků. Uvedl přitom své odhady počtu a vysokého zastoupení židovských vojáků na východní i západní frontě, přičemž upozornil i na některé případy latentního antisemitismu. Například příslušník československých perutí Britského královského letectva Ervín Kovač byl navzdory svému nesouhlasu veden jako Čech. Jiným příkladem byla výměna Davidových hvězd za křesťanské kříže na hrobech židovských vojáků padlých na východní frontě.⁵⁹ Šířeji Kulka reflektoval latentní antisemitismus komunistické diktatury například v exilovém *Právu lidu*.⁶⁰

Nálezu Peroutkova článku, který Kulku tak ovlivnil, však předcházela jiná zlomová událost. Na konci padesátých let vznikala československá národní expozice pro muzeum v bývalém koncentračním táboře Osvětim. Ideový návrh

⁵⁴ J. K. [= KOVTUN, Jiří]. Erich Kulka, Židé v československé Svobodově armádě, *Svědectví* (Paříž), roč. 16, č. 61, 1980, s. 116–117.

⁵⁵ NĚMEC, Petr. Nové práce k historii československých Židů ve 20. století, *Český časopis historický*, roč. 90, č. 4, 1992, s. 592.

⁵⁶ SŮVA, Vladimír. Erich Kulka: Židé v československém vojsku na Západě, s. 17.

⁵⁷ PEROUTKA, Ferdinand. Tak tedy zase?, *Svobodné noviny* 2. 12. 1945, s. [1].

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ KULKA, Erich. The Importance of Documenting the Role of Jews in the Czechoslovak Anti-Nazi Resistance, *Review of the Society for the History of Czechoslovak Jews*, č. 5, 1992, s. 65–67.

⁶⁰ KULKA, Erich. Takzvaný „antisionismus“ made in Czechoslovakia, *Právo lidu* (smz.), roč. 91 (11), č. 4, 1988, s. 8–9.

a scénář připravovala šestičlenná komise složená z bývalých osvětimských vězňů, vedená Erichem Kulkou a Otou Krausem. Rozhodla se přitom využít nálezu originálních deportačních listin obsahujících jména více než sedmdesát tisíc Židů deportovaných z ghetta Terezín do Osvětimi. Kulka později vzpomínal: „*Pevně jsme s tím počítali. Výtvarník naší skupiny scénáristů navrhoval vystavit deportační listiny ve formě ‚Deseti knih smrti‘ v umělecky provedené kožené vazbě. Měl to být unikát, žádná z ostatních národních expozic v Osvětimi takový dokument neměla.*“⁶¹ Tuto ideu však svým posudkem fakticky zablokoval předseda Svazu protifašistických bojovníků Jan Vodička. Doslova uvedl: „*Úkolem naší expozice je ukázat ohavnost nacistických zločinů. Nemáme však zájem při vší úctě k památce padlých obětí nacismu na glorifikaci skupin, které trpně, bez odporu byly vehnány do plynových komor...*“⁶² Nakonec dalo ministerstvo souhlas umístit v expozici jen zlomek pěti tisíc jmen spojených s likvidací osvětimského rodinného tábora terezínských.⁶³

Tento spor nám z perspektivy Svazu protifašistických bojovníků zprostředkovává i záznam z roku 1965 uložený ve svazku z akce KRKAVEC. Vznikl na základě návštěvy u vedoucího zvláštních úkolů Ústředního výboru Svazu protifašistických bojovníků Jaroslava Volejníka: „*KULKA spolu s KRAUSEM předložili scénář, kde nebyly respektovány základní politické směrnice tak, jak je o tom hovořeno. Celou expozici chtěli převrátit na židovskou otázku. (...) KULKA s KRAUSEM nebyli již k tomu dále připuštěni, když se poznalo, že nerespektují uváděné politické směrnice.*“⁶⁴

Erich Kulka později vzpomínal, že proti zásahu předsedy Vodičky protestovali a informovali i další bývalé osvětimské vězně: „*Byli pobouřeni a rozhořčeni a žádali, aby záležitost byla projednána na členské schůzi SPB v Praze. (...) Po dlouhém průběhu schůze, které se účastnilo na dvě stě bývalých vězňů, jsem byl obviněn předsednictvem SPB z pobuřování a tři roky jsem nemohl publikovat.*“⁶⁵ V devadesátých letech Kulka vzpomínal: „*Tenhle moment se mnou zatřásl. A řekl jsem si, že to nenechám jen tak. Je na to třeba dát odpověď. A pádnou.*“⁶⁶ Tou odpovědí se mělo stát podání nevratitelných důkazů o odbojové činnosti Židů. Začal rozmlouvat s žijícími pamětníky a prohledávat archiv, což mu bylo znemožněno. Později vzpomínal, že přístup do archivů mu byl zakázán na pokyn

⁶¹ Rozhovor se spisovatelem Erichem Kulkou, *Magazín* (Curych), roč. 8, č. 5–6, 1979, s. 14.

⁶² KULKA Erich. „Arisace“ mrtvých Židů, s. 190.

⁶³ Tamtéž; KULKA, Erich. Takzvaný „antisionismus“ made in Czechoslovakia, *Právo lidu* (smz.), roč. 91 (11), č. 4, 1988, s. 8.

⁶⁴ ABS, f. H, arch. č. H-665, KULKA Erich – záznam o provedeném šetření na ÚV-SPB a výpis z jeho tamních osobních spisů, 2. dubna 1965, s. 1.

⁶⁵ Rozhovor se spisovatelem Erichem Kulkou, *Magazín* (Curych), roč. 8, č. 5–6, 1979, s. 15.

⁶⁶ ŠTUKA, Ivo. Nenechám to jen tak, *Signál*, roč. 26, č. 42, 1992, s. 19.

historika Václava Krále.⁶⁷ Zároveň, jak již bylo uvedeno výše, bezpečnostní složky Kulku po celá šedesátá léta podezřívaly ze špionáže pro Izrael a přinejmenším v případě archivu A-SÚ MV mu byl, jak již bylo řečeno výše, přístup v roce 1964 zapovězen, aby nemohl tamní materiály předávat.⁶⁸

Spor o podobu československé národní expozice v Osvětimi nebyl první událostí svého druhu, ale spíše jedním z mnoha projevů problematického vztahu většinové společnosti k židovské menšině a připomínce osudů jejích příslušníků za druhé světové války. Obvinění, že Židé byli jen „stádem ovcí“, které se dalo bez odporu vehnat do záhuby, se opakovalo již od konce války. Dle historika Petera Hallamy byli Židé po válce kolektivně prezentováni jako pasivní oběti, vyloučení z vyprávění o válce, diskriminováni ve svazech pronásledovaných a v sociální péči.⁶⁹ V hierarchii pronásledovaných představovali antifašisty druhé kategorie. Proti „pasivním obětem“ a „válečným poškozcům“ se přitom obzvláště vymezoval právě Janem Vodičkou vedený Svaz protifašistických bojovníků, který byl i významným poválečným aktérem propagandy a politiky paměti. Jeho pojetí zašlo tak daleko, že za odbojáře považoval pouze osoby loajální komunistickému Československu.⁷⁰

Naopak židovská komunita na zkreslený obraz, který o ní existoval ve veřejném prostoru, už v prvních letech po válce reagovala silným připomínáním přítomnosti Židů v zahraničních armádách a odboji obecně.⁷¹ Přesto byl židovský podíl na odboji v Československu dlouhodobě bagatelizován.⁷² Jak v roce 1947 napsal právník, novinář a překladatel Rudolf Iltis: „*MLčl se zarytě o jejich zásluhách na dobytí vítězství.*“⁷³ Platilo tedy, že jakkoliv byl protinacistický odboj oslavován, Židé byli z jeho řad vyčleňováni a následně nesmyslně obviňováni z pasivity. Erich Kulka tak v šedesátých letech vstoupil do dalšího kola zápasu, který v Československu probíhal už od konce druhé světové války a zároveň jeho výzkum v nejlepším duchu orální historie dával hlas umlčovaným.

Svůj projekt *Czechoslovak Jewry's Resistance against the Germans during the Second World War* Erich Kulka zpracovával v letech 1969–1976 na Hebrejské univerzitě, pod vedením historika Jehudy Bauera, který rovněž pocházel

⁶⁷ SÚVA, Vladimír. Erich Kulka: Židé v československém vojsku na Západě, s. 17.

⁶⁸ ABS, f. H, arch. č. H-665, Akce „KRKAVEC“ – plán agenturního operativního zpracování, 4. května 1964, s. 3.

⁶⁹ HALLAMA, Peter. *Národní hrdinové – židovské oběti: Holokaust v české kulturní paměti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2020, s. 119.

⁷⁰ Tamtéž, s. 124.

⁷¹ Tamtéž, s. 138.

⁷² Tamtéž, s. 138.

⁷³ Dr. Iltis [= Iltis, Rudolf]. O židovských bojovnicích, *Věstník* 9, č. 10, 1947, s. 136; cit. dle HALLAMA, Peter. *Národní hrdinové – židovské oběti*, s. 139.

z Československa. První fáze výzkumu byla zakončena vytvořením sbírky rozhovorů uložené roku 1976 v památníku Jad Vašem⁷⁴ a dále hebrejským vydáním původně česky psané publikace o Židech v československé Svobodově armádě v roce 1977.⁷⁵ Na toto téma Kulka vydal i několik dílčích studií.⁷⁶ Navázal tak na již existující tradici využití orální historie v oblasti vojenské historie, která například ve Spojených státech amerických sahá do období druhé světové války.⁷⁷

Kulkova v řadě ohledů průkopnická práce mohla být vydána pouze v zahraničí. Ve zkrácené verzi ji ovšem zpřístupnilo i exilové nakladatelství Sixty-Eight Publishers manželů Škvoreckých. Publikace obsahuje jakousi úvodní poznámku „Proč jsme se rozhodli vydat tuto knihu“, která důležitost zkoumání tohoto tématu dokládá článkem Ferdinanda Peroutky „Tak tedy zase?“ s dovětkem, že „pravdu, po které zesnulý Ferdinand Peroutka volal před 34 lety, předkládáme nyní našim čtenářům, abychom se tak pokusili splnit jeho odkaz.“⁷⁸ Jak uvedl Jiří Kovtun v recenzi exilového vydání knihy: „Čeští a slovenští čtenáři budou knihu číst se smíšenými pocity, mezi nimiž bude málo místa pro pocit uspokojení nad mírou objektivity, s jakou se dosud v české a slovenské literatuře pojednávalo o tématu druhé světové války. Ti z čtenářů, kteří si dočasně nebo trvale přivlastnili historické nazírání poúnorového režimu, budou knihu číst s oprávněným pocitem studu.“⁷⁹ O tom, že Kulkova práce nebyla neznámá ani v samotném Československu, svědčí přinejmenším dva ohlasy, které se objevily v samizdatových *Historických studiích* – první reflektuje s tříletým zpožděním exilovou verzi,⁸⁰ druhá přehledová glosa vyšla deset let od prvního vydání Kulkovy knihy v Izraeli.⁸¹ Autor článku „Židovský příspěvek k československému boji za svobodu“ sice konstatuje, že Kulkova kniha je spíše publicistickou prací,

⁷⁴ Yad Vashem. Fond O.59. Testimonies and Documents about the Participation of Czechoslovak Jewry in the War against Nazi-Germany Collection.

⁷⁵ KULKA, Erich. *Ha-Yehudim bizva Svoboda biVrit ha-Moazot*. Tel Aviv : Moreshet, 1977.

⁷⁶ Například Kulkova stať o Židech v československé armádě za druhé světové války vyšla roku 1984 jako součást III. svazku díla *The Jews of Czechoslovakia*, které vydávala Společnost pro dějiny československých Židů v USA. KULKA, Erich. Jews in the Czechoslovak Armed Forces Abroad During World War II. In: DAGAN, Avigdor – HIRSCHLER, Gertrude – WEINER, Lewis (eds.). *The Jews of Czechoslovakia: Historical Studies and Surveys. Volume III*. New York : Society for the History of Czechoslovak Jews, 1984, s. 331–348. Jiným příkladem je studie zveřejněná v exilovém Svědectví. KULKA Erich. Židé a ti druzí: Počátky čs. odboje 1939 v Polsku, *Svědectví* (Paříž), roč. 11, č. 43, 1972, s. 429–450.

⁷⁷ LOFGREN, Stephen J. The Status of Oral History in the Army: Expanding a Tradition, *The Oral History Review*, roč. 30, č. 2, 2003, s. 82.

⁷⁸ KULKA, Erich. *Židé v československé Svobodově armádě*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1979, s. 10.

⁷⁹ J. K. [= KOVTUN, Jiří]. Erich Kulka, *Židé v československé Svobodově armádě*, s. 116–117.

⁸⁰ D. P. Židovský příspěvek k československému boji za svobodu, *Historické a sociologické studie* (smz.), roč. 5, sv. 9, 1982, s. 180–182.

⁸¹ O židech ve Svobodově vojsku, *Historický sborník* (smz.), roč. 10, sv. 21, 1987, s. 213–214.

přesto otevírá mnoho opomíjených, či přímo tabuizovaných témat: „*Kniha Ericha Kulky, byť její pohled byl jakkoliv jednostranný, pomáhá čtenáři nahlédnout do ‚žákulisí‘ daného historického objektu, poukazuje na fakta, o nichž se u nás až dosud mlčelo anebo byla líčena naprosto zkresleně. Jestliže sama Kulkova kniha není vědecko-historickou studií na žádoucí úrovni, může alespoň dobře posloužit těm historikům, kteří mají v úmyslu věnovat se zmíněné problematice bez propagandistické ideologie a mýtů.*“⁸² Anglický překlad publikace byl vydán v roce 1987.⁸³

Zatímco Spertus College of Judaica v Chicagu roku 1989 udělili Erichu Kulovi čestný doktorát,⁸⁴ v Československu patřil na sklonku osmdesátých let stále mezi zapovězené autory.⁸⁵ Zmíněná Kulkova kniha mohla doma vyjít až po změně režimu. Nakladatelství Naše vojsko roku 1990 vydalo rozšířenou a doplněnou verzi knihy *Židé v československé Svobodové armádě*.⁸⁶ Například *Studentské listy* otiskly na úryvky z kapitol „V sovětských táborech nucených prací“, „Židé v boji o Sokolovo“ a dále o československé vojenské pomoci poskytované Izraeli na počátku jeho existence.⁸⁷

Vydání knihy v Československu přesto „*doprovázely nemalé obtíže a dokonce projevy nesouhlasu*“.⁸⁸ Dobový tisk hovoří o silné nátlakové skupině, která proti vydání knihy protestovala nejen v nakladatelství, ale i u ministra obrany a Svazu protifašistických bojovníků.⁸⁹ Toho se dotkl i recenzent Jan Stříbrný v *Literárních novinách*: „*Je nesporné, že v knize jsou údaje a závěry, které působí polemicky až provokativně zvláště pro přímé účastníky, a lze čekat, že se stanou předmětem diskuse. Adekvátní odpovědi však nemohla být snaha některých bývalých příslušníků čs. jednotky v SSSR z vedení Českého svazu bojovníků za svobodu zabránit ‚osvědčeným způsobem‘ vydání této publikace, tj. zpochybňujícím příspěvem politickým a vojenským představitelům. Také Historický ústav Čs. armády – Památník odboje – byl nucen ve svém dobrozdání zdůraznit, že ani při určitých výhradách nelze v demokratických podmínkách uplatňovat takový*

⁸² D. P. Židovský příspěvek k československému boji za svobodu, *Historické a sociologické studie* (smz.), roč. 5, sv. 9, 1982, s. 182.

⁸³ KULKA, Erich. *Jews in Svoboda's army in the Soviet Union: Czechoslovak Jewry's fight against the Nazis during World War Two*. Lanham – Jerusalem: Institution of Contemporary Jewry – University Press of America, 1987.

⁸⁴ Blahopřejeme: Erich Kulka..., *Právo lidu*, roč. 92 (12), č. 3, 1989, s. 11.

⁸⁵ Autoři, kteří jsou v Československu i nadále zakázáni, *Obsah* (smz.), č. 3, 1989, s. 133.

⁸⁶ KULKA, Erich. *Židé v československé Svobodové armádě*. Praha: Naše vojsko, 1990.

⁸⁷ KULKA, Erich. *Židé v československé Svobodové armádě*, *Studentské listy*, roč. 1, č. 20, 1990, s. 8; *Židé v československé Svobodové armádě*, *Studentské listy*, roč. 1, č. 21, 1990, s. 8; *Židé v československé Svobodové armádě*, *Studentské listy*, roč. 1, č. 22, 1990, s. 8.

⁸⁸ GEBHART, Jan. O Židech ve Svobodově armádě, *Historie a vojenství*, roč. 40, č. 6, 1991, s. 165.

⁸⁹ KRAUSOVÁ, Marie. Vybojovaná kniha, *Hlas revoluce*, roč. 6, č. 12, 1991, s. 24.

*styl kritiky. Skutečnou odpovědí by měla být pouze věcně vedená veřejná diskuse, případně polemika a ještě lépe vlastní úsilí přispět k plnému poznání složitého vývoje a poměrů v čs. vojsku v SSSR.*⁹⁰

V rozhovoru pro noviny *Obrana lidu* Erich Kulka připustil, že chvílemi „už měl nutkání rukopis z nakladatelství stáhnout a nechat to všechno běžet...“⁹¹ Některé detaily jsou rozhodně zajímavé. Kulku nejvíce ohromila skutečnost, že mezi nejfanatičtější odpůrce jeho knihy patřili sami Židé. Předpokládal, že k tomu měli různé důvody (že jim tématem „vypálil rybník“) a zmínil i jednoho svého silného odpůrce, který se obával, že kniha „vyvolá antisemitismus“. Kulka rovněž reagoval na kritiku, že psal o něčem, co nezažil: „*Panebože, ale právě proto, že jsem to nezažil, tak jsem si dal tu práci a vyzpovídal stovky svědků! (...) Historik se přece nemůže uzavírat před žádnými fakty, natož pak před svědecktím pamětníků, které historii až neuvěřitelně oživuje. Nu a pamětníci přirozeně stárnou, opouštějí nás... Zůstávají suché dokumenty, které jen těžko vystihují atmosféru, pravé motivy a pohnutky lidí; najednou jsou tyto oficiální materiály poněkud zavádějící.*“⁹² Domnívám se, že v tomto vyjádření rezonuje i vliv Kulka mentora Jehudy Bauera.

V nových demokratických poměrech tak již nebylo možné bránit vydání polemické a demytizující knihy pomocí zákulisních kroků. Překvapivých pohledů přitom obsahovala celou řadu, od významu židovských vojáků a sporů mezi různými frakcemi v rámci jednotky, přes šokující popis osudů židovských uprchlíků v SSSR před příchodem do československé jednotky (pracovní tábory, zajatecké tábory, GULAG), po kritiku velitelských schopností Ludvíka Svobody a bojových vystoupení zejména v bitvě o Sokolovo a v karpatsko-dukelské operaci.⁹³ V roce 1992 byla vydána ještě navazující publikace *Židé v československém vojsku na Západě*.⁹⁴ Zde již měl autor přístup k československým archivním fondům. Přestože po formální stránce šlo knize leccos vytknout, i v tomto případě autor dle dobové recenze „zbavuje sledované téma mnoha tabu a otevírá prostor pro objektivní poznání“.⁹⁵ Uvedené se vztahovalo k tématům, jako byly konflikty plynoucí z odlišných cílů různých aktérů (osvobození Československa, boj o židovskou domovinu v Palestině), antisemitismus v československém vojsku, demoralizace způsobené ústupem z poražené Francie, či obtížných začátků vojska ve Velké Británii.⁹⁶

⁹⁰ STRÍBRNÝ, Jan. Židé ve Svobodově armádě, *Literární noviny*, roč. 2, č. 32, 1991, s. 5.

⁹¹ KULKA, Erich. Krach šíleného obvinění: Proč je nutné vyslovovat i sebekrutější pravdu (rozmlouval Jan Gazdík), *Obrana lidu*, roč. 50, č. 6, 1991, s. 6.

⁹² Tamtéž.

⁹³ STRÍBRNÝ, Jan. Židé ve Svobodově armádě, s. 5.

⁹⁴ KULKA, Erich. *Židé v československém vojsku na západě*. Praha: Naše vojsko, 1992.

⁹⁵ STRÍBRNÝ, Jan. Židé v československém vojsku na Západě, *Lidové noviny*, 8. 4. 1993, s. 7.

⁹⁶ Tamtéž.

Kulkův výzkum zapojení Židů do odboje

Nemožnost využít při svém bádání československých archivů Ericha Kulku přivedla k práci s pamětníky. Svá metodologická východiska však v žádné z mnoha prostudovaných publikací podrobněji nepopsal. Kulka se ve svých publikacích zaměřoval na fakta, která využil pro sepsání historických pojednání. Z dnešního pohledu tak v jeho práci postrádáme větší zohlednění úskalí spočívajících v subjektivitě vyprávění pamětníků a nedokonalosti lidské paměti. Jak však upozornil Jan Gebhart, hlubší analýzu a kritiku použitých svědectví, ale i dalších údajů, zřejmě nepodstoupil právě kvůli nedostatku archivních pramenů.⁹⁷ Že si byl problému vědom, naznačuje předmluva k českému vydání knihy *Židé v československé Svobodově armádě*: „Mnohé sporné otázky, jako např. paradoxní fenomén projevů antisemitismu v bojovém útvaru, jehož *raison d'être* byl boj za osvobození rodné země z nadvlády rasistického režimu německé třetí říše, nebo hodnocení velitelských a strategických schopností jednotlivých osobností, jsou podmíněny do značné míry subjektivními postřehy a výpověďmi přímých účastníků. V tom je třeba vidět hodnotu i problematiku tohoto příspěvku k poznávání československého ozbrojeného odboje.“⁹⁸

Nepodařilo se mi ani nalézt nějakou přehledovou studii o vývoji izraelské orální historie. Avšak vzpomínky historičky Dalii Ofer, která na Hebrejské univerzitě studovala v podobné době jako Kulka, naznačují, že tam nepochybně našel inspirativní prostředí. Budování orálně-historické sbírky na Hebrejské univerzitě začalo roku 1959, přičemž mezi prvními se mu věnovali historici Jehuda Bauer, Dov Levin a Haim Avni.⁹⁹ Na konci šedesátých let bylo na univerzitě spuštěno množství orálně-historických projektů s tematikou holokaustu a soudobých dějin Židů.¹⁰⁰ Kulkův výzkum začal roku 1969. Podle vzpomínek Dalii Ofer právě Jehuda Bauer, Kulkův vedoucí, na počátku sedmdesátých let „obhajoval využití ústních svědectví a jejich zvláštní význam pro pochopení dějin Židů během holokaustu“.¹⁰¹ Ve stejném duchu Bauer vedl i své studenty: „Když jsem studovala, Bauer často říkal, že badatel o holocaustu by si měl jednou týdně přečíst nebo vyslechnout svědectví nějakého přeživšího. Bylo to v době, kdy

⁹⁷ GEBHART, Jan. O Židech ve Svobodově armádě, s. 166.

⁹⁸ KULKA, Erich. *Židé v československé Svobodově armádě*, s. 10.

⁹⁹ V současnosti sbírku tvoří více než 20 000 rozhovorů ve 20 jazycích. The Oral History Division (OHD) The Avraham Harman Institute of Contemporary Jewry The Hebrew University of Jerusalem. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.daat-hamakom.com/projects/the-oral-history-division-ohd-digitization-of-interviews/>> [cit. 2022-11-014].

¹⁰⁰ OFER, Dalia. Reflections on an Academic Path: The Inspiration of a Teacher and Mentor, *The Journal of Holocaust Research*, roč. 36, č. 1, 2022, s. 9.

¹⁰¹ „In the early 1970 s, Yehuda Bauer defended the use of oral testimonies and their special importance for understanding the history of the Jews during the Holocaust“, přeložil Michal Louč. OFER, Dalia. Reflections on an Academic Path, s. 10.

*historikové oscilovali mezi ambivalencí a odmítáním svědectví přeživších.*¹⁰² Na kritiku subjektivity pramenů už tehdy Bauer reagoval důrazem na kritický přístup, který je ostatně nutný i při práci s písemnými prameny.¹⁰³ To platí dodnes. Právě Bauer měl podle všeho velký vliv na způsob sběru a zpracování rozhovorů v Kulkově výzkumu.

Během svého výzkumu Kulka vytipoval přibližně 900 bývalých československých vojáků. Zhruba 300 z nich kontaktoval a s více než stovkou vedl rozhovor. Jeho narátoři byli roztroušeni po celém světě: v Austrálii, Francii, Izraeli, Kanadě, Německu, Rakousku, Švýcarsku, USA a Velké Británii.¹⁰⁴ Vzniklý archivní fond tak obsahuje přibližně 2000 stran prepisů a další materiály (osobní dokumenty, vyznamenání, fotografie aj.).¹⁰⁵ Většina rozhovorů byla vedena česky, menší část německy a výjimečně anglicky. Zaznamenány byly příběhy vojáků se zkušenostmi ze všech možných bojišť a kampaní, ať už se jednalo o příslušníky československých pozemních jednotek na západní i východní frontě, příslušníky Britského královského letectva, sovětské partizánské skupiny, francouzské Cizinecké legie či účastníky Slovenského národního povstání.¹⁰⁶ Rozhovory mimo jiné obsahují informace o rodinách pamětníků, jejich židovských komunitách, nacistické perzekuci, přechodech hranic, výsledcích prováděných příslušníky NKVD, podmínkách v maďarských pracovních táborech a v sovětských pracovních táborech GULAG, vzniku a bojových operacích československých jednotek a antisemitismu v nich panujících.¹⁰⁷

Osobně jsem měl možnost prostudovat složky čtyř Kulkových pamětníků, jejichž vzpomínky mne zajímaly v souvislosti se zatčením příslušníka Svobodovy jednotky Karla Goliatha-Gorovského, který byl následně až do poloviny padesátých let držen v sovětských táborech GULAG.¹⁰⁸ Jedná se o narátory Karla Fantu (Kurt Furcht),¹⁰⁹ Josefa Goldu, Hanuše Jelínka/Jellineka (Michael

¹⁰² „When I was his student, Bauer often said that a researcher of the Holocaust should read or listen to a testimony of a survivor once every week. This was at a time when historians' view of survivor testimonies oscillated between ambivalence and dismissal“, přeložil Michal Louč. OFER, Dalia. Reflections on an Academic Path, s. 9.

¹⁰³ OFER, Dalia. Reflections on an Academic Path, s. 10.

¹⁰⁴ KULKA, Erich. Collection of Testimonies and Documents on the Participation of Czechoslovak Jews in the War against the Nazi-Germany (Record Group 0–59). Jerusalem, Yad Vashem Central Archives 1976, s. 5.

¹⁰⁵ Ahavat Israel – Pocta Izraeli, s. 35.

¹⁰⁶ KULKA, Erich. Collection of Testimonies and Documents..., s. 6.

¹⁰⁷ KULKA, Erich. Collection of Testimonies and Documents..., s. 6.

¹⁰⁸ K osudům Karla Goliatha-Gorovského viz DVOŘÁK, Jan – FORMÁNEK, Jaroslav – HRADILEK, Adam. *Čechoslováci v Gulagu II.: Příběhy krajanů popravených či vězněných v Sovětském svazu*. Praha: Česká televize – Ústav pro studium totalitních režimů, 2018, s. 168–185.

¹⁰⁹ Rozhovoru s Karlem Fantou z roku 1969 byla přítomna i jeho manželka Malvína Friedmannová-Fantová, sama významná příslušnice Svobodovy armády. V letech 1970–1971 s ní Kulka nahrál samostatný rozhovor. V celé sbírce rozhovorů jsou ženy ve výrazné menšině.

Jellinek) a Maxe Kriegela (Max Král). Památník Jad Vašem jsem v této souvislosti oslovil již před několika lety a složky čtyř pamětníků mi byly zaslány na datovém médiu.

Složka každého narátora obvykle obsahuje jeden až dva Kulkou vedené rozhovory, které byly zaznamenány na magnetofonový pásek, přepsány a ve spolupráci s narátory autorizovány (v případě Maxe Kriegela pod podmínkou anonymizace). Přepisy rozhovorů obsahují ručně psané opravy a doplňky. Součástí složek je i Kulkova korespondence s narátory, včetně oslovovacího dopisu, okruhů otázek, případně další dodatečné otázky sestavené na základě prvního rozhovoru a další literatury. Součástí složek jsou i další od narátorů získané materiály.

Některé rozhovory jsou přímo přepisem dialogu. V případě Karla Fanty je připojen i záznam o rozhovoru (první rozhovor trval šest hodin a nepřekvapivě byl narátor v poslední třetině již unavený a snažil se rozhovor ukončit¹¹⁰), karta pamětníka, jmenný a místní rejstřík a extrakt nejdůležitějších pasáží rozhovoru, po stranách doplněný o klíčová slova pro lepší orientaci čtenáře a opatřený ručně psanými poznámkami a dovětkem: „*Prověřeno a upraveno po osobním pohovoru s Karlem Fantou, v Naharya, dne 16./3. 1970 E. Kulka.*“¹¹¹

Fantova složka je zajímavá i proto, že to byl pilotní rozhovor, který Erich Kulka v rámci projektu dokončil. Vedoucímu Jehudovi Bauerovi jej zaslal ke kontrole s poznámkou, že ho zpracoval dle zaslaných směrnic a závěrem: „*Prosim o případné připomínky a zásadní souhlas, zda mohu takovým způsobem u dalších zpracovávání svědectví pokračovat.*“¹¹² Později zpracované rozhovory s ostatními třemi respondenty ale obsahují méně doprovodných materiálů, například chybí záznamy o vedení rozhovoru. V případě Josefa Golda a Maxe Kriegela složka neobsahuje přepis rozhovoru, ale na jeho základě zpracovaný příběh.

Na narátory Karla Fantu a Hanuše Jelínka se Erich Kulka obracel i v dalších záležitostech. Například v červenci 1971 informoval Karla Fantu, že dokončil několik kapitol knihy a sebral 54 svědectví, ale potřeboval by lektory a konzultanty, neboť mu mnoho věcí není jasných a zároveň potřebuje prověřit a doplnit svou kartotéku několika set příslušníků Svobodovy armády.¹¹³ Ostatně dotaz na případné další pamětníky byl součástí každého rozhovoru a dřívější narátoři mohli pomoci s jejich oslovováním. V únoru 1971 tak Kulka žádal Hanuše Jelínka o doporučení pro důležitého narátora Bertha Kiena, který mu díky tomu rozhovor skutečně poskytl.¹¹⁴

¹¹⁰ Yad Vashem. O.59-18 – FANTA. List of estimation, 5. 7. 1969.

¹¹¹ Yad Vashem. O.59-18 – FANTA. Extrakt z ústního svědectví Karla FANTY (magnetofonový pásek c. 1526, z 25. 7. 1969), s. 14.

¹¹² Yad Vashem. O.59-18 – FANTA. Milý Jehudo, 22. 3. 1970.

¹¹³ Yad Vashem. O.59-18 – FANTA. Vážený, milí přátelé, 13. 7. 1971.

¹¹⁴ Yad Vashem. O.59-39 – JELLINEK. Vážený pane doktore Jellinku, 17. 2. 1971; Vážený pane

Erichu Kulkovi mohla při kontaktování narátorů pomoci i jeho spisovatelská činnost. Z Československa si odvezl několik knih, takže například Hanuš Jelínkovi zapůjčil *Továrnu na smrt* a *Útěk z tábora smrti*, avšak pro narátora byla jejich četba velmi zatěžující: „*Továrna na smrt' je strašná kniha. Četl jsem asi třetinu a přestal. Nemohu dále. Kniha ležela celý rok vedle postele. (...) Je psaná prostým nenáročným stylem (...) tak jako soudní protokol. Protokol posledního soudu. (...) Neřekli vám i jiní, že naše pokolení to nemůže číst? Snad příští, nebo Ne-Židi. (...) Též Váš protokol o moji výpovědi jsem jen začal a nedočel. Nemůžu.*“¹¹⁵

Hanuš Jelínek pro výzkum poskytl i řadu dokumentů, včetně svého deníku z let 1939–1940, který Kulka považoval za velmi cenný. Zajímavé je i jeho blahopřání Ludvíku Svobodovi ke zvolení prezidentem v březnu 1968. Vyzdvihl v něm jeho čest a odvahu, připomněl i společnou výměnu názorů, po které Svoboda navzdory nesouhlasu Poláků začal do své jednotky v Bronovicích přijímat i Židy. Druhou polovinu dopisu věnoval arabsko-izraelskému konfliktu s tím, že kdyby měl možnost jeho zemi navštívit, na vlastní oči by viděl, jaká je ve skutečnosti pravda.¹¹⁶ Na dopis mu přišlo pouze formální poděkování. V případě ostatních narátorů jsou informace o poskytnutých materiálech obsaženy v rejstříku archivního fondu.

Závěr

Cílem této práce bylo blíže představit pionýrský výzkum Ericha Kulky a zároveň zdůraznit dosud opomíjený fakt, že se jednalo o výzkum prováděný orálně-historickou metodologií.¹¹⁷ Nemohl jsem přitom opomenout širší kontext Kulkova života, jeho zkušenost s holokaustem, která jej přivedla na dráhu spisovatele a historika, mnohaleté sledování i očerňující kampaně, kterým musel čelit. Kulkova práce představuje pro orální historii té doby příznačný výzkum marginalizovaných a opomíjených skupin. Průkopnický výzkum, který se na československou armádu ve světové válce podíval demytizujícím způsobem, který byl polemický a pro některé až pobuřující. V posledních letech je Kulkovo dílo poměrně často citováno, zdá se však, že jím vytvořený rozsáhlý archivní fond překvapivě zůstává stranou pozornosti vědců a badatelů. I proto jsem se pokusil blíže popsat okolnosti jeho vzniku a obsah, neboť se domnívám, že stále představuje zajímavý a dosud opomíjený výzkumný pramen.

Jelinku, 11. 1. 1972.

¹¹⁵ Jad Vašem. O.59-39 – JELLINEK. Milý pane Kulko, 18. 1. 1972.

¹¹⁶ Jad Vašem. O.59-39 – JELLINEK. Vážený pane prezidente, 30. 3. 1968.

¹¹⁷ Například Tomáš Pěkný v roce 2008 napsal: „*Nositeli hlavních věcných i emotivních sdělení jeho knih jsou výpovědi pamětníků. Tato metoda nebyla běžná: principy orální historie se v tomto okruhu teprve začaly prosazovat, C. Lanzmann teprve připravoval svůj film Šoa, S. Spielberg ještě dávno nezačal se svým sběrem vzpomínek.*“ Viz PĚKNÝ, Tomáš. Osmnáct vzpomínek na válku, s. 13.

Použité zdroje / References

Archivní zdroje

Archiv bezpečnostních složek, Praha

Fond AKR

Historický fond

arch. č. H-665

arch. č. H-665/2

Správa pasů a víz

Svazková agenda

Jad Vašem, Jeruzalém

Fond O.59. Testimonies and Documents about the Participation of Czechoslovak Jewry in the War against Nazi-Germany Collection.

KULKA, Erich. Collection of Testimonies and Documents on the Participation of Czechoslovak Jews in the War against the Nazi-Germany (Record Group 0–59). Jerusalem, Yad Vashem Central Archives 1976.

Literatura

Autoři, kteří jsou v Československu i nadále zakázáni, *Obsah* (smz.), č. 3, 1989, s. 133.

Blahopřejeme: Erich Kulka..., *Právo lidu*, roč. 92 (12), č. 3, 1989, s. 11.

BOHATKA, Jiří. Sionisté proti straně a socialismu, *Tribuna*, roč. 4, č. 21, 1972, s. 20.

Bojovali na všech frontách. Praha: Magen, 2011. ISBN 978-80-254-8138-7.

BRABEC, Jiří a kol. *Slovník zakázaných autorů 1948–1980*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISBN 80-04-25417-9.

ČAPKOVÁ, Kateřina. Periferie a centrum: Židé v českých zemích od roku 1945 do současnosti. In: ČAPKOVÁ, Kateřina – HILLEJ, Kieval J. (eds.). *Židé v českých zemích: Společná cesta dějinami*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2022. ISBN 978-80-7422-815-5, s. 293–346.

ČULÍK, Jan. *Knihy za ohradou: Česká literatura v exilových nakladatelstvích 1971–1989*. Praha: Trizonia, 1991. ISBN 80-900953-8-0.

D. P. Židovský příspěvek k československému boji za svobodu, *Historické studie* (smz.), roč. 5, sv. 9, 1982, s. 180–182.

DANISZ, Josef. Prohlášení, *Střední Evropa* (smz.), č. 9, 1987, s. 169–177.

Dr. Erich Kulka (18. 2. 1911 – 12. 7. 1995), *Roš chodeš*, roč. 57, č.[8], 1995, s. 3.

DVOŘÁK, Jan – FORMÁNEK, Jaroslav – HRADILEK, Adam. *Čechoslováci v Gulagu II.: Příběhy krajanů popravených či vězněných v Sovětském svazu*. Praha: Česká televize – Ústav pro studium totalitních režimů, 2018. ISBN 978-80-7404-311-6.

Erich Kulka se domáhá práva, *Informace o Chartě 77* (smz.), roč. 11, č. 16, 1988, s. 19–20.

Erich Kulka versus Melantrich a spol., *Informace o Chartě 77* (smz.), roč. 11, č. 21, 1988, s. 19.

Dr. Iltis [= ILTIS, Rudolf]. O židovských bojovnicích, *Věstník* 9, č. 10, 1947, s. 136–138.

GEBHART, Jan. O Židech ve Svobodově armádě, *Historie a vojenství*, roč. 40, č. 6, 1991, s. 164–167.

HÁJKOVÁ, Anna. Izraelský historik Otto Dov Kulka vypráví osvětimský příběh o české rodině, která nikdy neexistovala (přel. Kateřina Kadlčíková a Tereza Riedlbauchová), *Literární archiv*, sv. 47, 2015, s. 89–99.

HALLAMA, Peter. *Národní hrdinové – židovské oběti: Holokaust v české kulturní paměti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2020. ISBN 978-80-7422-683-0.

HOLÝ, Jiří. *Židé a šoa v české a slovenské literatuře po druhé světové válce*. In: HOLÝ, Jiří (ed.): *Šoa v české literatuře a kulturní paměti*. Praha: Akropolis, 2011. ISBN 978-80-87481-14-1, s. 7–65.

(ivo). Cítí se dotčen..., *Hlas revoluce*, roč. 41, č. 28, 1988, s. 2.

(ivo). Co chce bývalý konfident vsetínského gestapa?, *Nová svoboda*, 14. 6. 1988, s. 3.

J. K. [= KOVTUN, Jiří]. Erich Kulka, Židé v československé Svobodově armádě, *Svědectví* (Paříž), roč. 16, č. 61, 1980, s. 116–117.

KOUTEK, Ondřej. Útvar StB pro boj proti sionismu, *Paměť a dějiny*, roč. 11, č. 1, 2017, s. 64–76.

KRAUSOVÁ, Marie. Vybojovaná kniha, *Hlas revoluce*, roč. 6, č. 12, 1991, s. 24.

KULKA Erich. „Arisace“ mrtvých Židů, *Svědectví* (Paříž), roč. 11, č. 47, 1971, s. 190–191.

KULKA, Erich. *Ha-Yehudim bizva Svoboda biVrit ha-Moazot* (přel. Dov Quastler). Tel Aviv: Moreshet, 1977.

KULKA, Erich. Jews in the Czechoslovak Armed Forces Abroad During World War II. In:

KULKA Erich. Židé a ti druzí: Počátky čs. odboje 1939 v Polsku, *Svědectví* (Paříž), roč. 11, č. 43, 1972, s. 429–450.

DAGAN, Avigdor – HIRSCHLER, Gertrude – WEINER, Lewis (eds.). *The Jews of Czechoslovakia: Historical Studies and Surveys. Volume III*. New York: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1984, s. 331–348.

KULKA, Erich. *Jews in Svoboda's army in the Soviet Union: Czechoslovak Jewry's fight against the Nazis during World War Two* (přel. Shira Nahari). Lanham – Jerusalem: Institution of Contemporary Jewry – University Press of America, 1987.

KULKA, Erich. Takzvaný „antisionismus“ made in Czechoslovakia, *Právo lidu* (smz.), roč. 91 (11), č. 4, 1988, s. 8–9.

KULKA, Erich. *Židé v československé Svobodově armádě*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1979.

KULKA, Erich. Židé v československé Svobodově armádě, *Studentské listy*, roč. 1, č. 20, 1990, s. 8.

KULKA, Erich. Židé v československé Svobodově armádě, *Studentské listy*, roč. 1, č. 21, 1990, s. 8.

KULKA, Erich. Židé v československé Svobodově armádě, *Studentské listy*, roč. 1, č. 22, 1990, s. 8.

KULKA, Erich. *Židé v československé Svobodově armádě*. Praha: Naše vojsko, 1990. ISBN 80-206-0068-X.

KULKA, Erich. Krach šíleného obvinění: Proč je nutné vyslovovat i sebekrutější pravdu (rozmloval Jan Gazdík), *Obrana lidu*, roč. 50, č. 6, 1991, s. 6.

KULKA, Erich. *Židé v československém vojsku na západě*. Praha: Naše vojsko, 1992. ISBN 80-206-0169-4.

KULKA, Erich. The Importance of Documenting the Role of Jews in the Czechoslovak Anti-Nazi Resistance, *Review of the Society for the History of Czechoslovak Jews*, č. 5, 1992, s. 63–67.

LOFGREN, Stephen J. The Status of Oral History in the Army: Expanding a Tradition, *The Oral History Review*, roč. 30, č. 2, 2003, s. 81–97.

MARŠÁLEK, Zdenko. „Česká“ nebo „československá“ armáda?: Národnostní složení československých vojenských jednotek v zahraničí v letech 1939–1945. Praha: Academia, 2017. ISBN 978-80-200-2608-8.

MÜCKE, PAVEL. *Rámce paměti druhé světové války v českých zemích: Vzpomínkové práce vojáků druhého čs. zahraničního odboje*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2013. ISBN 978-80-7285-173-7.

NĚMEC, Petr. Nové práce k historii československých Židů ve 20. století, *Český časopis historický*, roč. 90, č. 4, 1992, s. 588–593.

O židech ve Svobodově vojsku, *Historické studie* (smz.), roč. 10, sv. 21, 1987, s. 213–214.

OFER, Dalia. Reflections on an Academic Path: The Inspiration of a Teacher and Mentor, *The Journal of Holocaust Research*, roč. 36, č. 1, 2022, s. 7–15.

PĚKNÝ, Tomáš. Osmnáct vzpomínek na válku, *Roš chodeš*, roč. 70, č. 3, 2008, s. 13.

PEROUTKA, Ferdinand. Tak tedy zase?, *Svobodné noviny* 2. 12. 1945, s. [1].

PETRÁČEK, Zbyněk. Továrna na smrt ve světové premiéře, *Lidové noviny*, 18. 2. 2011, s. 14.

Případ Ericha Kulky pokračuje, *Informace o Chartě 77* (smz.), roč. 11, č. 1, 1988, s. 17.

(red). Omluva Erichu Kulkovi, *Svobodné slovo*, 30. 1. 1990, s. 5.

(red). Kalendárium, *Roš chodeš*, roč. 73, č. 2, 2011, s. 20.

Rozhovor se spisovatelem Erichem Kulkou, *Magazín* (Curych), roč. 8, č. 5–6, 1979, s. 14–15.

(RP). Soud na dálku, *Rudé právo*, 17. 12. 1988, příl. Haló sobota, s. 3.

Soudní jednání ve věci Erich Kulka versus Melantrich, *Informace o Chartě 77* (smz.), roč. 11, č. 5, 1988, s. 16.

Soudní spory o tiskovou opravu, *Informace o Chartě 77* (smz.), roč. 12, č. 18, 1989, s. 16.

STŘÍBRNÝ, Jan. Židé v československém vojsku na Západě, *Lidové noviny*, 8. 4. 1993, s. 7.

STŘÍBRNÝ, Jan. Židé ve Svobodově armádě, *Literární noviny*, roč. 2, č. 32, 1991, s. 5.

SŮVA, Vladimír. Erich Kulka: Židé v československém vojsku na Západě, *Knihy 92*, roč. 2, č. 40, 1992, s. 17.

ŠEBESTA, Josef. *V zemi zaslíbené?* Praha: Melantrich, 1986.

ŠPONDROVÁ, Pavla. Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných. Bakalářská práce obhájená na Katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, 2004.

ŠTUKA, Ivo. Nenechám to jen tak, *Signál*, roč. 26, č. 42, 1992, s. 19.

VOHRYZEK, Josef. Vztek a bída věrných, *Sport* (smz.), roč. 1, č. 1, 1989, s. 30–32.

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica (ed.). *Židé v boji a odboji: Rezistence československých Židů v letech druhé světové války*. Praha: Historický ústav, 2007. ISBN 978-80-7286-115-6.

Želanie vydávajú za skutočnosť, *Pravda*, 15. 10. 1988,

Internetové zdroje

The Oral History Division (OHD) The Avraham Harman Institute of Contemporary Jewry The Hebrew University of Jerusalem. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.daat-hamakom.com/projects/the-oral-history-division-ohd-digitization-of-interviews/>> [cit. 2022-11-014].

The Erich Kulka Collection: Testimonies and Documentation regarding the struggle of the Jews of Czechoslovakia against the Nazis, 1941-1975. [Online] Dostupné z URL: <<https://portal.ehri-project.eu/units/il-002798=4019648-?dlid-eng>> [cit. 2021-03-07].

O autorovi: *Mgr. Michal Louč* působí v Ústavu pro studium totalitních režimů. Mimo jiné se věnuje orální historii československých politických vězňů, vězeňství a pracovním táborům na Jáchymovsku. V roce 2021 vyšly dvě publikace, na kterých se autorsky podílel: *Vězení jako zrcadlo společnosti. Nerovný souboj vědy, politiky a humanity 1965-1992* a *Ďáblický hřbitov. Místo paměti druhého a třetího odboje*. Spoluzakladatel Spolku Političtí vězni.cz, člen České asociace orální historie.

E-mail: michal.louc@centrum.cz

Přílohy

Příloha č. 1 a 2: Dvě z fotografií uložených v pozorovacím svazku vedeném v letech 1960–1968 na Ericha Kulku: „Dne 24. 7. 1960 byli přistiženi všichni jmenovaní, tj. Erich KULKA, Otto KULKA a MER Evelyn, když fotografovali vojenské objekty v Terezíně. Otto KULKOVÍ a MER Evelyně byly zabaveny filmy se snímky některých terezínských kasáren.“¹¹⁸ Na snímcích je zachycena „veřejná budova v Terezíně“ a Erich Kulka. (zdroj: Archiv bezpečnostních složek)

¹¹⁸ ABS, f. H, arch. č. H-665, Erich KULKA – zpráva, 26. 7. 1960.

Orální historie a lidé bez domova / Oral History and The Homeless ¹

Petra Botková

Abstrakt

Studie se zabývá životy lidí, kteří stojí v pozadí zájmu soudobé historiografie. Jde o obraz, jak formují svůj životní příběh osoby, které jsou na okraji společnosti. Narátoři jsou lidé, kteří byli v roce 1989 starší 18 let a mají vlastní zkušenost s bezdomovectvím v polistopadové době. Bezdomovectví je v práci zkoumáno jako fenomén, který se začíná na veřejnosti objevovat spolu s transformací České republiky. Výzkum je založen primárně na metodě orální historie se současnými lidmi bez domova.

Abstract

The purpose of this work is to introduce to the reader the people whose lives have only been of marginal interest to modern historiographers. It portrays how the people living on the edge of society construct their personal stories. The narrators are people who were older than 18 years in 1989 and who personally experienced homelessness after the Velvet Revolution. Homelessness is explored as a public phenomenon appearing alongside the transformation of the Czech Republic. The research is based primarily on the oral history method with people who are currently homeless.

Klíčová slova: Bezdomovectví; orální historie; rok 1989; transformace.

Key words: Homelessness; Oral History; The Year 1989; Transformation.

Úvod a téma výzkumu

Poslední sčítání realizované Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí ukázalo, že v České republice žije 24 000 osob² bez domova. Téma bezdomovectví se také aktuálně spojuje s problematikou zákona o sociálním bydlení, který v České republice stále chybí. Bezdomovectvím je míněn stav, kdy jsou osoby „bez střechy a bez bytu“ podle mezinárodní typologie ETHOS. Konkrétně se jedná o osoby přežívající venku, osoby v noclehárnách a osoby v azylových domech

¹ Tato publikace vznikla v rámci projektu SVV 'Historická antropologie moderních společností', č. 260733, řešeného na Univerzitě Karlově, Fakultě humanitních studií.

² Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. Sčítání osob bez domova [Online] Dostupné z URL: <https://www.vupsv.cz/2019/04/05/scitani-osob-bez-domova/> [Cit. 2019-11-1].

nebo obecních ubytovných.³ Touto typologií se řídilo i výše zmíněné sčítání. Sčítání se netýkalo osob, které žijí na komerčních ubytovnách, mají nevyhovující bydlení (např. „bez elektriny, bez WC“) nebo mají nejisté bydlení (např. bydlí u známých, příbuzných). Platforma pro sociální bydlení podle svého průzkumu uvádí, že číslo je tedy daleko vyšší, a to 83.000 lidí bez skutečného domova.⁴

Lidé napříč sociálními vrstvami se vyjadřují k tomu, co se za posledních 33 let změnilo, jak tento „zlom“ v naší historii prožili. Ve veřejné debatě ovšem chybí hlas těch, kterých se nikdo neptá. V současnosti jsou lidé bez domova jednou ze sociálně deklasovaných skupin obyvatel a většinová společnost je vnímá rozporuplně. I proto jsou sami lidé bez domova v centru zájmu této studie a z jejich řad se rekrutují narátoři pro tento výzkum.

Cílem studie je nastínění perspektiv života lidí bez domova z pohledu orální historie a soudobých dějin. Společným rysem vybrané skupiny narátorů je životní zkušenost s bezdomovectvím po roce 1989. Jde o pokus zachytit nynější osoby bez domova tak, jak vnímají svůj vlastní život. Rok 1989 je zde vnímán jako milník ekonomických, politických a společenských změn. Pomyslnou časovou osou je překrývání životů narátorů, a to především od období tzv. normalizace do současnosti. Prvotní hybnou silou a důvodem, proč téma bezdomovectví zvolit, bylo „*dovolit odmítnutým lidem vstoupit do historie*“⁵ pomocí metody orální historie a výzkumu v terénu.

Historický a společenský kontext

Totalitní režim na dlouhou dobu doslova ochromil volný pohyb osob. K tomu přidaná povinnost někam patřit a někde pracovat znamenala hluboké poznamenání percepce sociální marginality v české společnosti.⁶ Po roce 1989 se veřejnost musela začít vyrovnávat s tím, že začala potkávat lidi bez domova. Bezdomovectví se ze skryté formy objevilo do formy zjevné doslova „ze dne na den“.

Existovali lidé, kteří byli v podstatě bez domova už před rokem 1989 - prožili dětství v dětských domovech, mládí v internátech a po dvouleté vojenské službě už jen přežívali v různých podnikových ubytovnách, někteří s občasným

³ Housing first guide: ETHOS – European Typology of Homelessness and housing exclusion [Online] Dostupné z URL: <http://housingfirstguide.eu/website/ethos-european-typology-of-homelessness-andhousing-exclusion/> [Cit. 2019-11-1].

⁴ Kdo to platí: Češi bez domova. Platforma pro sociální bydlení. [Online] Dostupné z URL: https://www.mall.tv/kdo-to-plati/cesi-bez-domova-problem-ktery-ma-levnejsi-reseni?fbclid=IwAR2cqH-GetgEA0GUj3y4bDZzFkURY_0TGtAe3lu2opggi5bFTha3BDk-U1c [Cit. 2020-01-02].

⁵ VANĚK, Miroslav. *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*. Praha: Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, 2008. Hlasy minulosti. ISBN 978-80-7285-107-2, s. 72.

⁶ MATOUŠEK, Oldřich, Pavla KODYMOVÁ a Jana KOLÁČKOVÁ, ed. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-818-0, s. 318.

pobytem ve vězení nebo v ústavu.⁷ Lidé, kteří tímto způsobem žili, nepoznali zázemí domova:

„Příkladem je muž, nar. 1940, svobodný. Nikdy nikde nebydlel. Za války prožil dětství v sirotčinci, později v dětském domově. Pak byl na vojně a od té doby až do r. 1990 po podnikových ubytovnách. Po zrušení jeho poslední ubytovny ztratil i práci (a zůstal na ulici).“⁸

Bezdomovectví se dostává po roce 1989 do popředí zájmů novinářů. Veřejnost začala vnímat existenci lidí bez domova prostřednictvím médií, a to spoluutvářelo sdílený obraz této skupiny. Tato skutečnost nebyla problémem jen Československa, ale i dalších postsocialistických zemí. Tématu bezdomovectví se ze začátku 90. let věnovali i sociologové. Ti dochází k závěrům, že *„listopad 1989 vytvořil podmínky pro existenci problému lidí bez domova a také pro existenci problémů, jejichž projevem bezdomovectví může být. Přinesl na jedné straně společensko-politické změny, které problém odhalily, a na druhé straně společensko-ekonomické změny, které jej ještě zesílily.“⁹*

Bylo evidentní, že *„ekonomická transformace dopadne na určitou nemalou část společnosti“¹⁰*. Lze mluvit o několika skupinách lidí, kteří byli na ulici. Část z nich byli propuštění lidé z výkonu trestu odnětí svobody díky amnestii, například právě tzv. příživníci ze socialistické éry.¹¹ Docházelo k uzavírání podnikových ubytoven a tzv. svobodáren. Zároveň docházelo během přechodu k tržnímu hospodářství k uzavírání některých podniků, jelikož neměly dostatečnou konkurence schopnost. Lidé ztraceli svá zaměstnání kvůli nadbytečnosti, protože pracovní místa byla někdy uměle vytvořená. Další skupinou byli formálně zaměstnaní před rokem 1989, kteří již pracovat nechtěli. Dále se zavedlo tržní nájemné, problematika bydlení byla také spojená s privatizací a restitucemi.¹²

⁷ Asociace vzdělavatelů v sociální práci. Sociální práce. [Online] Dostupné z URL: http://www.socialniprace.cz/soubory/4-2006_bezdomovectvi-120116134722.pdf [Cit. 2019-11-3], s. 65.

⁸ Asociace vzdělavatelů v sociální práci. Sociální práce. [Online], s. 65.

⁹ ŠAFAŘÍKOVÁ, Marie. *Lidé bez domova*. in: Sociologický časopis. 1994, s. 373-380. Dalšími pracemi z řad sociologů jsou: Machonin, Pavel. 1993. „K problému sociální identifikace chudých a chudobě se blíživých vrstev obyvatelstva ČSFR.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 29 (2): 225-239; Machonin, Pavel, Milan Tuček. 1994. „Geneze nové sociální struktury v České republice a její sociální aktéři.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 30 (3): 285-305; Machonin, Gathar, Tuček. *Vývoj sociální struktury v České společnosti 1988-1999*. Sociologické texty. 2000. Sociologický ústav AV ČR.

¹⁰ RÁKOSNÍK, Jakub a Igor TOMEŠ. *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992*. Praha: Auditorium, 2012. ISBN 978-80-87284-30-8, s. 385.

¹¹ VAŠÁT, Petr. *„SME NA JEDNÝ LODI“: Organizace, práce a časoprostor třídy nejméně chudších v prostřední postsocialistické České republice*. 2013. Disertační práce. Západočeská univerzita v Plzni, s. 45.

¹² Ústava České republiky ani žádný ústavní zákon explicitně nezaručuje právo na bydlení. Obecně je zaručeno právo na pomoc pro zajištění základních životních podmínek Listinou základních práv

Propouštění byli i lidé z psychiatrických léčeben a ústavů, plnoletí vycházeli z dětských domovů, vznikla konkurence na trhu práce a nezaměstnanost. S otevřením hranic se začali objevovat i migranti (ať už legální či nelegální). „*I když přehlížení problému chudoby v éře lidové demokracie i reálného socialismu bylo primárně motivováno ideologicky – ve vyspělé socialistické společnosti podle tohoto ideologického schématu chudina z podstaty nemohla existovat – dílčí poznatky empirické sociologie ukazovaly, že v jisté míře byl tento názor v případě české i slovenské společnosti oprávněný.*“¹³ Tím, že sociální politika byla závislá na hospodářské politice, otázka chudoby nebyla řešena jen tradičními nástroji, které se řadí do sociální politiky, ale podléhala ekonomické situaci. „*Nezanedbatelný význam pro životní úroveň měly i rozsáhlé cenové dotace, stejně jako politika plné zaměstnanosti. Po roce 1989 došlo k jejich rychlé eliminaci, a proto se začaly vytvářet nové podmínky, které tyto problémy spojené s chudobou řešily.*“¹⁴

Na tyto situace reaguje, jak stát (například zřízením úřadů práce, podpora v nezaměstnanosti, státní sociální podpora aj.)¹⁵, tak občanská společnost v rámci vzniku neziskových organizací. První, kdo se tomuto tématu začal věnovat, byla *Naděje*, *Armáda spásy* a *Charita ČR*. První koncepce k řešení bezdomovectví se uskutečňuje až v roce 2000. Do té doby se jednalo o jednotlivé aktivity organizací.

Problematika sociální politiky, sociální práce a sociálních témat se dostává do popředí zájmu veřejnosti především po roce 1989 z hlediska utváření nového systému. „*Radikální zvraty v rozsahu a kvalitě sociální ochrany nepřipadaly*

a svobod. Listina základních práv a svobod byla uvedena do čs. právního řádu ústavním zákonem č. 23/1991 Sb. a do právního řádu České republiky usnesením předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb. Zde citace z článku 30, odst. 2. Listina základních práv a svobod však navazuje na mezinárodní dokumenty, které Česká republika ratifikovala. Znění Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech je pregnančnější: Státy uznávají právo každého jednotlivce na přiměřenou životní úroveň pro něj a jeho rodinu, zahrnující v to dostatečnou výživu, šatstvo, byt, a na neustálé zlepšování životních podmínek. Všeobecná deklarace lidských práv je součástí našeho právního řádu již od roku 1948. Do roku 1989 přidělovaly úřady byty správním rozhodnutím, od devadesátých let je nájemní vztah znovu smluvní podle Občanského zákoníku. Domy stát vrátil původním majitelům, další převedl na obce, některé domy byly privatizovány prodejem. Nájemní vztahy zůstaly v platnosti (některé vznikly před více než 50 lety). Nájemní vztah k bytu upravuje Občanský zákoník. Zdroj.: Asociace vzdělavatelů v sociální práci. Sociální práce. [Online], s. 65.

¹³ RÁKOSNÍK, Jakub a Igor TOMEŠ. *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992*, s. 385.

¹⁴ RÁKOSNÍK, Jakub a Igor TOMEŠ. *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992*, s. 385.

¹⁵ Novými instituty jsou např. Státní sociální podpora (1995), Podpora v nezaměstnanosti (1990), Zdravotní pojištění (1992). *Zákon o sociálních službách* č. 108/2006 Sb. v České republice účinnost nabyl v roce 2007.

v úvahu, nicméně výrazné přizpůsobení systému novým podmínkám bylo považováno za nutné. Výchozím dokumentem pro změny byl „Scénář sociální reformy“, který byl předložen Federálnímu shromáždění v září 1990“.¹⁶

Metodologie

Základní metodou sběru dat tohoto výzkumu je orální historie, protože nabízí možnost, „aby jednotlivci sami promluvili za svou vlastní část dějin; umožňují lidem, kteří nebyli zahrnuti do historických záznamů, kterým bylo řečeno, že nejsou důležití, aby řekli svůj vlastní příběh.“¹⁷ Tyto příběhy podlely celkové analýze a interpretacím v celém jejich celku a souvislostech v kombinaci s dalšími prameny.

Narátoři jsou lidé, kteří v současné době žijí v Praze a nemají stálý domov. Narátory jsem poznala při výkonu své práce terénní sociální pracovnice. Osoba bez domova se pro studii chápe jako ta, která nemá trvalý domov – tj. stálý podnájem či vlastní nemovitost. Narátoři „bydlí“ nebo se zdržují pravidelně či nepravidelně na ubytovnách, azylových domech, noclehárnách, opuštěných domech, ve stavebních buňkách, chatkách, chatrčích, přístřešcích, stanech anebo spí přímo na ulici. Pro tuto studii bezdomovectví dále nedefinuji. Někteří nárátoři však sami sebe jako „bezdomovce“ necharakterizovali, buď to přímo řekli, nebo mluvili v souvislosti s osobami bez domova jako „oni“.¹⁸ Narátoři se narodili před rokem 1970 a prožili tak většinu svého dospívání v období tzv. normalizace. Ročník narození byl důležitým kritériem z toho důvodu, aby nárátoři mohli porovnat život před a po roce 1989. S každým byly nahrány dva anonymní rozhovory, a to buď to v jejich přirozeném prostředí, nebo v prostorách sociálních služeb. Dva potencionální nárátoři účast na výzkumu odmítli. Narátoři jsou označeni počátečním písmenem svého křestního jména, přezdívkou či příjmením, aby nedocházelo k duplicitě.

¹⁶ VEČERNÍK, Jiří. *Proměny a problémy české sociální politiky*. in Sociologický časopis. [Online] Dostupné z URL: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/0680022d7a7151150edf6787bab278dd0efb5081_573_507vecernik18.pdf [Cit. 2019-12-14].

¹⁷ VANĚK, Miroslav. *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*, s. 44-45.

¹⁸ Pozn.: Používání kolísavosti singuláru či plurálu („já“, „my“, „oni“) může být naznačením postojem nárátoře v různých směrech: buď ve směru zájmu, angažovanosti a ztotožnění s pojednávanou zkušeností, anebo naopak nesouhlasu a distance od ní. Zdroj: VANĚK, Miroslav a Pavel MÜCKE. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. Orální historie a soudobé dějiny. s. 200.

Narátoři

Zkratka pro výzkum	Pohlaví	Ročník narození	Doba ve stavu „bezdomovectví“ po roce 1989*
A	muž	1968	28 let
D	žena	1957	8 let
E	žena	1970	12 let
J	žena	1960	30 let
K	žena	1959	6 let
L	muž	1956	20 let
M	žena	1948	12 let
R	muž	1966	19 let
V	muž	1967	20 let
Z	muž	1964	20 let

* Informace od jednotlivých nárátorů. Někdy nedokázali říct přesná data a používali výrazy: „zhruba“, „asi“, „přes“ apod. Mohla v tom být započítána i léta ve výkonu trestu odnětí svobody – šlo o tresty krátkodobého charakteru.

Interpretační eseje**Jak se žilo před rokem 1989?**

Kromě životních příběhů nárátorů a jejich zkušeností s bezdomovectvím jsem zjišťovala, jak pohlízejí na život před a po roce 1989. Nárátorů jsem se ptala obecně, jak vnímají život před rokem 1989. Rok 1989 je zde pouze pracovním mezníkem, protože s ním pracuji i jiné orálně historické výzkumy v České republice. Více než o státu a politické situaci jako takové nárátoři mluvili o tom, „jak se žilo a žije“. Do výzkumu jsem vstupovala s tím, že zaměstnání bude největším okruhem, který bude z témat života před rokem 1989 hodnoceno kladně. Dalo by se říci, že se mi tato myšlenka potvrdila, ale přeci jen s širším kontextem. „*To že se zrušil paragraf příživa je špatný, ten měl zůstat. Myslím si, že hodně lidí by si rozmyslelo kriminál (nebo) si radši vydělat... za další nebylo by tolik lidí*“

*na ulici. Je jich hrozně. Dochází ke krádežím, ty lidi si potřebujou někde sehnat práci. A to nemají tu možnost, takže se uchylují vlastně k trestní činnosti...*¹⁹

Jedním z orálně-historických výzkumů, kde se pracuje s tématem práce, a který se zabýval životem lidí i v období tzv. normalizace a pracuje s pojmem „transformace“ je *Příběhy (ne)obyčejných profesí*. Zde autoři dávají prostor profesním skupinám, které nepatřily „k hlavním figurám historické šachové partie“²⁰. Co se týče témat osobního a profesního života mých narátorek, spatřuji podobnosti například v kapitole o prodavačkách. Životy prodavaček totiž ovlivňovaly genderové společenské stereotypy, které se promítaly do jejich osobního života – akcent na rodinný život, nedostatek volného času.²¹ Účastníci mého výzkumu celkově ani tak nevzpomínali na to, jak se pracovalo, jako na to, že „práce prostě byla pro všechny“. Občas vzpomínali na nějaké vtipné příhody ze zaměstnání.

*„To je těžký, jak co. Volnost tam nebyla taková jako teď. A co se týče práce, peněz, bydlení, tak to bylo opravdu lepší za komunistů. To ste měla jistotu, že když si požádáte o byt, máte ho. O práci nebyla nikdy, ale nikdy nouze... o peníze. Měla ste pravidelnou plat.“*²² Druhým nejčastěji zmiňovaným tématem, které se pojí s prací a jistotou, bylo bydlení, tedy to, že „každý měl byt“. Dle narátorů bylo „za komunismu líp“ z hlediska obecně materiálních jistot. Jak ale například ukazuje orálně-historický výzkum *Obyčejní lidé*, se zaměřením na bytovou politiku, zde náhodně vybraní narátoři různých profesí z odlišných regionů republiky dobové sociální jistoty v oblasti bydlení hodnotili různorodě. Zmiňují se i o dřívěších svépomocných stavbách, bydlení u rodičů a dalších kompromisních kroků, které ukazují, že zajistit si bydlení nebyla snadná záležitost. Tento proces znamenal velké sebezapření, obětování volného času a někdy i zdraví a jako takový není kompatibilní s tradovaným obrazem.²³

¹⁹ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „V“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 6. 4. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

²⁰ VANĚK, Miroslav a Lenka KRÁTKÁ, ed. *Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-2813-4, s. 7.

²¹ VANĚK, Miroslav a Lenka KRÁTKÁ, ed. *Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*, s. 416.

²² Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) se „Z“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 4. 7. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

²³ VANĚK, Miroslav, ed. *Obyčejní lidé?: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha: Academia, 2009. Historie (Academia). ISBN 978-80-200-1791-8, s. 326.

Dále narátoři například vzpomínali, že hodně služeb pro občany bylo dostupných a hlavně zadarmo (například zubař). Na druhou stranu narátoři mluvili o tom, že často něco nebylo, nebo že se něco nemohlo, ale že to vlastně nevadilo, protože například oblečení jim posílali příbuzní, kteří bydleli v zahraničí. Podobně to bylo s cestováním: „...*nehledě na to, že se říká že lidi nemohli do ciziny – blbost. Já sem byl jako malej v Bulharsku, Německu východním, v Jugoslávii i když tam bylo problém se dostat, pak s tím fotbalem sem něco projezdil, ale u nás jsou takový krásný místa! Na co ty lidi jezděj do ciziny!*“²⁴

Postoj k předlistopadové sociální realitě se na základě výpovědi narátorů jeví jako rozporuplný. Když shrnu to, co mi narátoři svěřili, lze to zobecnit do věty: „Sice byl život v totalitě někdy špatný, ale zase tak hrozný to nebylo a hlavně – měli jsme jistotu!“

Ve výzkumu *Obyčejní lidé* Gabřasová zmiňuje citaci narátora, který odkazoval na politickou realitu předlistopadového režimu „tenkrát“ a současnost jako „teďka“. Zde zároveň poukazuje na to, že existuje zajímavá dynamika mezi chápáním a prožíváním minulých událostí.²⁵ Spojitost s mými narátory spatřuji právě v tom, že výraz „komunistický režim“ se v předlistopadové době nepoužíval a narátoři se s ním setkávají především v současnosti, ale už je nějak emočně zabarvený. Další věcí, kterou je nutno brát na zřetel je, že narátoři srovnávali minulé poměry se svou současnou tíživou sociální situací a vzpomínali tak pouze na ty věci, které jim teď chybí.

Dotované ceny a umělá přezaměstnanost působila a dodnes působí retrospektivně. Retrospektivou chápu proces, který je spojen se selektivitou paměti z hlediska dnešních zájmů. Vyprávění jsou rekonstrukcí minulosti z dnešního pohledu a prolínají se v nich jak současné, tak i minulé postoje s ohledem na současnou situaci. Vzpomínky jsou také selektovány vlivem většinové kolektivní paměti. Paměť má tendenci přizpůsobovat se neustále proměňujícím se obrazům utvářených v rámci společenských skupin.²⁶ Lze to také vystihnout pojmem *nostalgie* - „*touha po začátcích, po něčem, co už nikdy nebude takové, jaké to ve zpětném pohledu kdysi bývalo.*“²⁷ V době před rokem 1989, ke které se ve vyprávění narátoři vraceli, byli navíc mladší a jednoznačně pozitivní a nostalgicky zabarvené vzpomínky mohly být právě proto značně idealizované.²⁸ To, že narátoři

²⁴ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „R“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 10. 6. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

²⁵ VANĚK, Miroslav, ed. *Obyčejní lidé?!: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*, s. 97.

²⁶ VANĚK, Miroslav. *Třetí strana trojúhelníku*, s. 33-34.

²⁷ KELLER, Jan. *Posvěcení bezdomovců: úvod do sociologie domova*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2013. Sociologické aktuality. ISBN 978-80-7419-155-8, s. 18.

²⁸ VANĚK, Miroslav, ed. *Obyčejní lidé?!: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění*

mluvili o době před rokem 1989 pozitivně, ale neznamená, že by se vyjadřovali nesprávně nebo se dokonce pletli či nebyly věci a situace, kdy stát před rokem 1989 lidem při jejich každodenních problémech pomáhal.

Většina narátorů vzpomíná na dobu před rokem 1989 jako většina běžné populace²⁹ a je to možná jev, který je může ukázat v profilu „jsou stejní jako my“ nebo „jsme stejní jako oni“. Při pohledu na politickou situaci byla situace obdobná. Ptala jsem se narátorů, zda nějak vnímali to, že žili/dospívali v období tzv. normalizace, ale i na to, jak se dozvěděli o demonstracích na konci roku 1989. Výsledkem je, že se mezi nimi našli ti, kteří to spíše nevnímali, ale i ti, které demonstrace ani nezajímaly – tzn. většinou řešili svůj osobní život. Otázkou zůstává, zda je příčinou časový odstup nebo proměna významu těchto událostí – anebo zda „to šlo mimo ně“. Za prvé někteří narátoři byli v tu dobu ve výkonu trestu. Pokud je něco zajímalo, tak fakt, kdy se dostanou na svobodu. Dále pak například narátorka E řešila svoje těhotenství a nevěru manžela. Často zaznívalo, že „politika“ je nezajímá, protože řeší to, aby přežili – žijí z toho, co najdou, jako v případě narátora A. Co je ale myšleno „politikou“? Když jsem se narátorů ptala, zda se s rodiči doma bavili o politické situaci v zemi, když byli dětmi nebo dospívali, někdy opět moc nevěděli, co si pod touto otázkou představit. Konkretizovala jsem to na otázky typu, zda si doma například vyprávěli politické vtipy apod. Dále jsem se ptala, zda narátoři chodí volit. Pojem politika tedy v rozhovorech znamenal obecně vše kolem transformace České republiky a především otázku „důvěry ke státu“ z pohledu služeb a benefitů pro občany. Ne méně také důvěru v přední politické představitele.

Další skupinu tvořili narátoři, kteří předlistopadovou politickou situaci vnímají velmi citlivě a stojí si za názorem, že život v totalitě pro ně byl z pohledu nedodržování základních lidských práv a svobod špatný. Tito narátoři zároveň hodnotí současný politický stav a vývoj po roce 1989 negativně: *„Já jsem v západním Německu byl, a vim jak to tam chodilo, vůbec představy o tady tomhle státě, že to takový... dyť víte jaká je doba, támhle probíraj nějakýho Babiše kterej je trestanej, dyť všechno jsou to bývalí komunisti. Všecko, celá vláda. Ať je to Zeman, ať to byl Klaus, dyť Klaus vystudoval za komunistický peníze... jedinej kdo tady opravdu platil byl Havel. Jinak to je dneska všechno pól, proto ani k volbám nechodím, nadávám na ně kudy můžu, a říkám zlatí komunisti.“*³⁰

Politiky, které narátoři nejvíc zmiňovali, byli Václav Havel, Václav Klaus a Andrej Babiš. Jednou to byl i Miloš Zeman. Osoba Václava Havla byla vnímána

vení příslušníků dělnických profesí a inteligence, s. 483.

²⁹ VANĚK, Miroslav, ed. *Obyčejní lidé?!: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*.

³⁰ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzity) s „R“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 10. 6. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

pozitivně i negativně, ostatní vyjmenovaní byli vnímáni jen negativně, pouze jednou u Andreje Babiše narátor doplnil, že „mu ty peníze přeje“ – s doplněním, „že stejně kradou všichni“. Snažila jsem se poznat, zda toto vnímání například osoby Václava Havla mělo nějaký vývoj a v rámci let se změnilo. Narátoři, kteří téma politiky nějak rozvinuli, jsou zklamaní a našťvaní, že po roce 1989 byl život těžší. Ne tak idylický a automaticky lepší, jak si ho mohli představovat.

Bezdomovectví u narátorů není vnímáno tak, že jeho hlavní příčinou je transformace České republiky. Narátoři nezastávají názor, že za jejich životní situaci je odpovědný stát či jeho političtí představitelé. Co ale vnímají je, že reintegrace je proces, který byl měl být propojen se státní sociální politikou. Současná problematika, která se v rozhovorech nejvíce objevovala, je stále chybějící zákon o sociálním bydlení. Hodně se také narátoři vyjadřovali k problematice exekucí.

Střípky ze života na ulici

Co pro narátory znamená žít na ulici, být bez domova? Jak se tento pohled může lišit od toho, co si myslí většinová společnost? Ptala jsem se narátorů, jaké byly začátky života na ulici, jak se s tím vyrovnávali, co bylo nejtěžší, zda by našli i něco pozitivního a obecně, jak jejich život vypadá. Výzkum *Bezdomovectví ve středním věku – příčiny, souvislosti a perspektivy*³¹, pracuje s cílovou skupinou lidí bez domova ve středním věku a rozpracovává celou problematiku bezdomovectví právě přes jejich životní příběhy, takže je mému výzkumu v mnoha ohledech podobný. Zabývá se však otázkami života na ulici v celé jeho šíři. Ve své studii se věnuje pouze těm oblastem života, o kterých se zmínili sami mí narátoři.

*„Bezdomovec v produktivním věku se hůře adaptuje na podmínky ulice než bezdomovec mladší, neboť ztrácí nejen fyzické zázemí, ale také dosavadní společenské postavení.“*³² Cílem této části tedy není zpracovat celou problematiku bezdomovectví – narátoři si sami vybrali, co na mé otázky odpoví, tomu přikládám důraz.

*„Sem se živil po popelnicích... sem sbíral šrot a tím sem si vydělával ve sběrnách... Čtyři roky jsem žil jak se dalo, po lavičkách, po lesích a tak různě.“*³³

V ukázce narátor popisuje, jak vypadaly jeho první čtyři roky života na ulici, když ztratil domov v plném slova smyslu: Domov poskytuje na prvním místě především bezpečí. Každý člověk potřebuje mít důvěrně známé místo, které mu

³¹ VÁGNEROVÁ, Marie, Jakub MAREK a Ladislav CSÉMY. *Bezdomovectví ve středním věku: příčiny, souvislosti a perspektivy*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018.

³² MAREK, Jakub, Aleš STRNAD a Lucie HOTOVCOVÁ. *Bezdomovectví: v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha: Portál, 2012, s. 97.

³³ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „L“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 20. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

zajišťuje pocit jistoty, kde se cítí přirozeně a útulně. Každodenním pocitem člověka bez domova je naproti tomu všudypřítomná nejistota a pocit permanentního ohrožení.³⁴ Co se týče alternativ toho, kde nárátor přespával, kde se zdržoval první měsíce na ulici, byla to pouze lavička na různých místech po Praze. Později si postavil stan a „obydlí“ v odlehlejších místech – jsou to například často využívané větší plochy, které připomínají louku či les. Kvůli bezpečí nárátorů nechci zmiňovat přímé lokace.

Narátoři R a Z žijí ve stavebních buňkách: „*Tady na tom místě sem bydlel přes deset let. Ale to sem začínal se stanem. Potom sem si postavil boudu, jednu boudu, potom druhou boudu, třetí boudu. No a nějaký ty léta jsem tady bydlel. Jezdili sem policajti jo, to jo. No a potom jednoho krásnýho dne sem přijela taková delegace, a ptali sem mě, jestli nechci buňku. Tak já sem si myslel, že si ze mě dělaj srandu ne! Chci! No tak jo! A za tři dny, přijelo auto jeřáb a už sem to tady měl. Byla zničená. Podlahu jsem musel dělat, byla i díra v tý stěně jedný, to sem musel zadělat. No a potom shánět lina a nábytek a postel. Čirou náhodou ji mám. Je zajímavý, že to dělá jenom devítka.*“³⁵

„*Je teda pravda, že žijem tady jak se říká bez elektřiny, bez vody, nám to neschází. My máme autobaterie, že jo, na tom svítíme. Máme plyn, máme vodu... sme prostě přírodní lidi, no. My nejsme z těch paneláků tady, který tady, uhoří deset plus a už nosej čepice, kulichy a todle. No to kdepák. Já jsem celou zimu odnosil v sandálech.*“³⁶

V rámci magistrátu hl. města Prahy vznikl projekt Revitalizace Brownfieldů, je do ní zapojená i Městská část Praha 9. Lidem bez domova je umožněno bydlet především ve stavebních buňkách a starat se o své okolí. Často jde o prázdné lokality. Základní podmínka pro fungování v buňce je: každý má svůj rajon, který musí uklízet (odpadky, udržovat zeleň apod.). Zároveň v buňce nemůže mít člověk „na černo“ někoho dalšího a musí mít souhlas, pokud s ním chce někdo další buňku sdílet. Více o projektu a toho, jak funguje, lze najít v první části přednášky *Bezdomovectví a ekologie*³⁷, kterou pořádalo uskupení *Bezdomovci, lidé jako my*.

Narátorka M řeší krajní situace s absencí bydlení následovně: „*Stalo se mi, že sem třeba jednu noc, když mi haprovaly třeba peníze, že sem šla z ubytovny na*

³⁴ KELLER, Jan. *Posvěcení bezdomovců: úvod do sociologie domova*, s. 15.

³⁵ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) se „Z“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 4. 7. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

³⁶ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „R“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 2. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

³⁷ *Bezdomovci, lidé jako my. To není můj bordel – bezdomovci v kontextu ekologie*. [Online] Dostupné z URL: <https://www.facebook.com/lidejakomy/videos/799837517152906/> [Cit. 2020-01-02].

ubytovnu, tak sem tu noc projezdila v tramvaji nebo autobuse... Když to bylo víc dní, tak sem mohla přespát u svého kamaráda na Letný... u něj mám i schovaný věci, který nechci tahat s sebou... V zimě je to blbý, ale v létě sem sebou nosila deku, ručník a polštáře... a když sem byla po noční, protože loď (Loď Hermes), to neberou, ráno vás tam nepustěj se vyspat, tak sem sebou plácla na Karláku na travičku.“³⁸

Narátkorka E popisuje svůj první den na ulici s ohledem na strach, který prožívala: „*No, tak první den sem spala na Čerňáku pod mostem... já jsem nezahmouřila oči, protože já sem byla nervózní a co se stane jo, a hluk. No, pak sem si našla partu a cítila sem se líp. Protože já sem byla fakt nervózní a když chodíte třeba fárat³⁹ do popelnice, já sem stála vod nich kilometr daleko, sem se styděla. A hrozně. To bylo hrozný vopravdu, ze začátku hrozný... ale teď už je mi to taky jedno.“⁴⁰ Především ženy vyhledávají na ulici oporu a snaží se získat bezpečí prostřednictvím zapojení se do nějakého již vytvořeného společenství – komunity. Často pak v rámci této komunity žena najde partnera. Mimo bezpečí jim pomohou například se stavěním přístřeší nebo sháněním financí apod. Někdy bohužel dochází k násilí či zneužívání a žena s mužem i přesto ve svazku setrvává. Důvody se liší, ale jeden z hlavních je to, že pocit samoty a život v osamění na ulici je pro ně více ohrožující. Vztahy ženy udržují i mezi sebou a potkala jsem už i pár starších dam, které spolu žily na ubytovně a mimo přátelství si vypomáhaly například finančně.*

Ženy o sebe také více pečují a sociální propad vnímají narátkorky také z pohledu toho „jak vypadají“. Cítí tlak společnosti, že ženy mají být „hezké a upravené“. Zmiňovala se o tom i narátkorka K: „*No. Po třech dnech na tý ulici už jsem se přezouvala tam v Letňanech u nákupáku boty, protože v noci jsem byla na lavičce, ale tak abych se nepohybovala mezi bezdomovcema, protože já se jich bojím těch lidí, nevím co od nich můžu čekat. Třeba na tom byli stejně jak já, ale já se bojím, protože jako nevím co se může stát. No a tak jsem se přezouvala tam v Letňanech a jela jsem. Lidi do práce měli sandálky a já měla tlustý ponožky a nějaký starý boty nebo co to bylo a tak jsem jela prostě do Letňan s kufrem, tam jsem vystoupila. Už mě začalo bejt jedno, že po ně čuměj. V tu chvíli jako už člověk klesá úplně a furt mu to vadí hrozně. Pořád jako nějak a už je z toho unavenej, má hlad, nemá kam jít a prostě ztrácí tu naději jako že se něco podaří,*

³⁸ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „M“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 7. 6. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

³⁹ „*Fárat*“ znamená hledat v popelnicích/kontejnerech jídlo, oblečení nebo jakékoliv jiné věci, které by se dali ještě nějak užít.

⁴⁰ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „E“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 14. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

*vyřeší, že něco bude. No, takže vlastně v takovýhle situaci nemůžete ani do práce, ani neopustíte ten svůj kufi; protože to už jsou jediný vaše věci co máte.*⁴¹

Prvotně člověk potřebuje uspokojit své základní životní potřeby – zahnat hlad, být v teple, mít místo, kde si může odpočinout atd. Až poté může mít sílu řešit ostatní věci. Ženské bezdomovectví je v mnoha ohledech specifické, a proto odkazují na knihu *Život na druhém břehu: příběhy pražských žen bez domova*⁴², kde je tato problematika podrobně zpracována.

*„Jo a takže jako mě ani ty peníze nějak nelákaj, protože když to vezmete, tak člověk už nic moc nepotřebuje, hygienu si vyfasujete tady, že jo, jednou za měsíc, ta vám vydrží, no a nějaký dvoje kalhoty na převlečení, když si jedny umažete, jednu sukni a nazdar. Čím víc toho máte, tím je to sychr.“*⁴³ Získat materiální pomoc je možné především v sociálních službách, které jsou určeny pro osoby bez domova, podléhají však pravidlům a jsou omezené množstvím i intervalem vydávání. Občas jsou tyto materiální potřeby i zpoplatněné, aby tak nedocházelo k jejich zneužívání. V rámci neziskových organizací, které poskytují sociální služby pro lidi bez domova, existují i služby terénní. *„Teď jedu na to, že prostě chodím každý ráno sem... támhle přijede auto, támhle stojí lidi, já tam jdu třeba dvakrát. Dá mi polívku... a to co se najde... a vypomáháme si s Vasillem... Když půjdu teďka támhle do hospody, tak mi dá hospodský třicet korun. Ale né proto, že bych byl nějaký šéf. Ale von třeba řekne potřebuju to, to, to. Minule sháněl květináče, tak sme mu s Vasillem donesli květináče co jsme našli, šup a dal nám stovku.“*⁴⁴

Kromě nízkoprahových denních center, které bývají spíše v centru Prahy, tak mohou lidé využívat sociální služby i v odlehlých místech, včetně materiální a potravinové pomoci – výdej polévky. Často jsou lidé bez domova osočováni z řad veřejnosti, že zapáchají. Dostat se však k možnosti sprchy, nového oblečení či vyprání a usušení věcí je někdy obtížné.

Finance a služby si pak nárotoři obstarávají více způsoby, kromě již zmíněného prodeje věcí, které najdou při „fárání“⁴⁵: *„Pak sem šla když mi začaly docházet peníze... tak sem šla na tu Pernerku (azylový dům – pozn. autorky) a podařilo*

⁴¹ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „K“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 4. 11. 2018 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

⁴² BANDIT, Rad. *Naděje je na druhém břehu: životy pražských žen bez domova*. Praha: Broken Books, 2016.

⁴³ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „J“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 28. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

⁴⁴ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „A“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 21. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

⁴⁵ Bývají to i staré knihy, které se pak snaží prodat do antikvariátů.

*se mi sehnat, bydlela sem tam za to ze sem myla koupelnu.*⁴⁶ Přivýdělnky jsou různé. Práce na nelegálním pracovním trhu však převládá. Pokud se pak jedná o práci na pracovní smlouvě, nejčastěji se setkávám s hlídacími agenturami či úklidovými službami a práce je vykonávána na dohodu o provedení práce nebo dohodu o pracovní činnosti. Sehnat si práci je často pro narátory těžké s ohledem na více faktorů. „*No můj život teďka vypadá příšerně, protože opět zase nemůžu sehnat práci, protože všude chtěj, já nemám nárok na podporu, že jo, protože nemám odpracovaný dva roky v celku jakoby. Takže nemám nárok na podporu, takže L. naštěstí umí sehnat nebo si přivydělá jako tady někdy trošku. Ale prostě buď chtěj zdravotní průkaz, trestní rejstřík, životopis po mě, já neumím psát životopisy jo. Takže na tom to většinou zkrachuje prostě.*“⁴⁷

Téma, které se v rozhovorech objevovalo, byla i problematika výstupu z výkonu trestu odnětí svobody či vazby. „*Vylezete ven a ste zpátky na ulici, tam kde ste byla, takže... znovu sem se musel zvedat, postavit se na ty nohy aby to vyšlo tak jak sem byl předtim. Jo? Což je dost krušný no, a je to těžký, špatně se zvedá na ty nohy. Každý vám to vyčítá, dneska je to normálně běžný, že vám vyčtou... což je dost, deprimující.*“⁴⁸ Při výstupu z výkonu trestu odnětí svobody má člověk nárok na dávku mimořádné okamžité pomoci (zkratkou MOP). Výše částky je 1 000 Kč. Pokud člověk při výstupu z výkonu trestu nějaké peníze má, výše MOP se mu o ni sníží. Velká část lidí, kteří vychází z vazby nebo výkonu trestu odnětí svobody končí na ulici nebo se na ulici brzy ocitnou, protože jim chybí zázemí. Najít si práci, když člověk nemá čistý trestní rejstřík, je velmi obtížné. Zápis v trestním rejstříku znamená u většiny zaměstnavatelů okamžitou stopku. Nezáleží pak často na tom, jestli se uchazeč hlásí na nekvalifikovanou dělnickou práci nebo míří do managementu. Bezúhonnost dnes požadují všude. Přitom by stačilo poměrně málo: nehodnotit uchazeče o práci výhradně podle skutečnosti, zda byl soudně trestán, ale přistupovat k jeho hodnocení komplexně.⁴⁹ Narátoři navíc byli často souzeni především proto, že neplatili výživné. Drtivou většinu narátorů nemožnost získat práci vede k negativním emocím a posiluje v nich předsudky – např. zaměstnávání cizinců na území České republiky je likvidační, protože pak nezbyvá práce pro ně.

⁴⁶ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „M“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 7. 6. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

⁴⁷ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „D“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 20. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

⁴⁸ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „V“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 6. 4. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

⁴⁹ Srov. MRÁZ, Miroslav. *Trestní bezúhonnost v přístupu k zaměstnání*. Poradna pro občanství a lidská práva. 2016.

V rozhovorech na jednu stranu zaznívalo, že jsou narátoři se svým osudem smíření, ale zároveň se u nich objevoval strach z budoucnosti. Závěrem zmiňuji citaci z rozhovoru s narátorkou K, protože v tom, co řekla, spatřuji každodenní zkušenost, kterou zažívají lidé bez domova trvale – nejistotu. „*Ale ten zlom může nastat den ze dne. To fakt může najednou už z hodiny na hodinu... za hodinu tady může zaklepat (majitel ubytovny – poznámka autorky) a říct za 14 dní se musíte vystěhovat. Takže je to, furt žijete v hrozný nejistotě... To už není jako normální žítí. A ta nejistota tohoto bydlení, co já vim jako, si zlomím nohu, nebudu moct chodit mejt nádobí a jsem na ulici a mám po srandě a pro mě to pak nemá smysl vůbec žít protože... já bych nechtěla žít jako sousta těch lidí.*“⁵⁰

Bezdomovectví nesouvisí jen s člověkem samotným, ale i celospolečenskou situací – a také se situací globální, ekonomickou a politickou.

Naše vztahy a společnost kolem nás

Jaký mají narátoři pocit, či jakou mají zkušenost se vztahem s „obyčejnými“⁵¹ lidmi i mezi sebou – zde vyvstala otázka jejich komunity. Komunita evokuje vzájemnost, spolupráci, prostorovou i lidskou blízkost, zajištěnou péči a starostlivost o druhé. Především podporuje pocit jistoty a bezpečí, stejně tak jako je zaručeným zdrojem a budováním osobní identity.⁵² Zároveň má funkci negativní, která utlačuje, omezuje své členy a odpuzuje nečleny. Znamená to tedy, že komunita jednak spojuje, jednak rozděluje. Člověk potřebuje v životě někam patřit (skupiny, komunity). S tím souvisí otázka hranic vůči těm, kdo nejsou členy dané komunity (pospolitosti).⁵³

Poměry, ve kterých narátoři vyrostli, je někdy ovlivnily opravdu negativně. Většině narátorům nefungovala rodina původní a ani vlastní. U narátorek bylo tématem mateřství, narátoři se moc o dětech bavit nechtěli, a pokud ano, řekli jen, že děti mají, ale že se s nimi nestýkají. Nynější vztahy, ať už milostné nebo kamarádské, jsou pro ně problematické především kvůli důvěře. Stejně jako v jiných společenských uskupeních, i tady platí, že strukturně se skupina dělí na několik dalších podskupin, mezi kterými vzniká napětí: „*Sou (lidé bez domova – pozn. autorky) dobrý a špatný. Já sem třeba snažila sem jim pomoci a vzala sem je sem a voni vás ještě okradou určitý lidi, jo. A znám je třeba hodně dlouho ty lidi, a vokradou. Pak sou ještě... jedna holka ná E. vem si tohle tohle, sou opravdu různý, bezdomovci jako. Nebo sou prasata... to byste neřekla, když potkáte a řekla byste je to bezdomovec a je čistej a to. A bydlí ve stanu. Ně vopravdu.*“⁵⁴

⁵⁰ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „K“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 4. 11. 2018 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

⁵¹ VANĚK, Miroslav, ed. *Obyčejní lidé?!: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence.*

⁵² Keller, *Posvácení bezdomovců: úvod do sociologie domova*, s. 24.

⁵³ Keller, *Posvácení bezdomovců: úvod do sociologie domova*, s. 41.

⁵⁴ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „E“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 4. 11. 2018 v Praze.

Narátor Z hovoří o zkušenosti, kdy mu „starší bezdomovci“ pomohli zorientovat se v tom, jak se žije na ulici, protože když se na ni ocitl, nevěděl, co má dělat. Zároveň dnes po špatných zkušenostech dodává: „*jako, co sem na ulici, tak se spolím sám na sebe. Jako mám kamarády, hafo, ale abysem dal ruku do ohně za ně, že mi pomůžou někdy, to ne, nikdy. Nikdy, nevěřím prostě.*“⁵⁵ Co zůstává pro všechny narátory stejné je, že zůstávají de facto sami. Zásadní, co jsem poznala v praxi je, že často jedinou blízkou bytostí, kterou mají, je pes⁵⁶ nebo jiné zvíře (například kočka). Nikdy je neklamou a jsou s nimi i v těch nejtěžších situacích.

Domov pomáhá mimo jiné řešit problém s vlastní identitou, protože bývá trvalejší, časově i prostorově rozlehlejší než každý z jeho obyvatel. Pocit toho, že jsem někde doma, mi dává možnost identifikovat se s něčím, co mě spojuje s lidmi, kteří zde byli přede mnou, ale budou i po mě. Člověk bez domova žádnou takovou oporu nemá. Život *nikde* se stal jeho údělem a marně hledá „ostrov“, který by ho mohl ochránit před anonymitou, která ho ustavičně obklopuje a pohlcuje.⁵⁷

Co se týče vztahu společnosti k narátorům, většina mluvila o zkušenostech dobrých, kdy kolemjdoucí například sami od sebe narátorům věnovali jídlo. V roce 1993 a 1996 proběhly výzkumy organizace Naděje, které se zaměřily na otázku vztahu společnosti k lidem bez domova. V roce 1993 na otázku, kdo jsou bezdomovci, nejvíce procent obsáhla odpověď *opilci, flákači, zloději, kriminální živly*. Druhá otázka se dotazovala na to, jak se člověk může stát bezdomovcem. Největší zastoupená odpověď: *nechce se mu pracovat*. Poslední otázka se týkala toho, jak by se mělo bezdomovectví řešit: *zavřít; měla by se postarat policie*. Na podzim 1996, po třech letech, byla zopakována anketa týkající se bezdomovců. Otázky byly shodné jako v roce 1993, jen třetí otázka byla trochu jinak formulovaná. Na první otázku nejvíce lidí odpovědělo, že to *nedokáží posoudit*, hned za ní ale bylo *kriminální delikventi*. Na druhou otázku byla nejčastější odpověď stejná jako v roce 1993, tedy *nechce se jim pracovat*. Odpověď na třetí otázku byla také shodná: *policie – represivně*.⁵⁸ Postoj společnosti byl jasný: „*Převládají tendence posuzovat bezdomovce jako představitelé protispolečenských proudů, přisuzovat jim asociálnost a antisociálnost. Zdá se, že tradiční paradigmatu veřejnosti zcela*

šenost s bezdomovectvím), dne 14. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

⁵⁵ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) se „Z“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 4. 7. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

⁵⁶ Je to ale také ovlivněné tím, že většinu narátorů jsem poznala přes organizaci Psi život, která pomáhá lidem na ulici a jejich zvířatům. Neplatí, že každý člověk bez domova má psa.

⁵⁷ Keller, *Posvácení bezdomovců: úvod do sociologie domova*, s. 15.

⁵⁸ HRADECKÁ, Vlastimila a Ilja HRADECKÝ. *Bezdomovství – extrémní vyloučení*. Praha: Naděje, 1996. ISBN 80-902292-0-4, s. 8-9.

postačují a většinou je lze klasifikovat jako nepřátelská. Při výzkumech názorů občanů převládá vysoká stereotypie, nepřipravenost odpovídat a komunikovat, často zkreslená interpretace, známky distancovanosti a neangažovanosti.“⁵⁹

V rámci projektu *Hodnotové pozadí* postojů vůči vybraným vyloučeným skupinám vychází publikace: *Inventura předsudků*. Jedna kapitola je zaměřena na problematiku bezdomovectví v tom ohledu, jak na něj pohlíží většinová společnost a srovnává zde léta 2008 a 2010. Výzkumníci respondentům pokládaly otázky: Proč se lidé stávají bezdomovci, kdo je bezdomovec, jaké mají respondenti s lidmi bez domova zkušenosti, a zda se má „bezdomovcům“ pomáhat. „Je evidentní, že veřejnost upřednostňuje institucionální pomoc před tou osobní. Obecně pomoc bezdomovcům není zdaleka samozřejmá, podle názorů veřejnosti existují skupiny, které pomoc potřebují mnohem naléhavěji. Na druhou stranu jsou i takové skupiny, jež si pomoc spíše nezaslouží. V případě bezdomovců je pro některé participanty rozhovorů přijatelné pomáhat jim třeba nákupem časopisu *Nový prostor*. Jiné způsoby osobní pomoci jsou buď zcela odmítány, nebo k nim dochází jenom nárazově. To samozřejmě platí především pro postoje lidí, kteří nepracují v sociálních službách, ti mají o pomoci úplně jiné představy. Osobně už pomáhají, často nejen v rámci instituce, ale také ve svém volném čase.“⁶⁰

Je potěšující, že narátoři kolem sebe mají lidi, kteří je vnímají tak, že spadají do jejich občanského (sociálního) prostoru a jakýmkoliv způsobem se jim snaží pomoci – ať už materiálně, finančně či psychicky a emočně. V jednom případě dokonce „lidé z paneláku“ opékali buřty s narátory u nich před „boudou“. Osobní setkávání člověka s člověkem zde zapůsobilo kladně.

Negativně narátoři vidí především situace, kdy je ostatní lidé vidí poprvé. Hodně se v rozhovorech dotýkali toho, že se cítí být cílem různých předsudků, především, že jsou spojováni s pitím alkoholu. „Na té ulici se najdou lidi, který nemyslí na alkohol, myslí na to, jak se z té ulice postavit na nohy. Těch je ale opravdu hodně málo... nejvíc jsou vidět ti co chlastají.“⁶¹ Při nahrávání jednoho rozhovoru v parku měl u sebe narátor plechovku energy drinku. Kolem nás projel policista na motorce, z dálky si nás prohlédl, vzápětí se otočil a přijel až k nám. První věta, kterou nám sdělil, směřovala k tomu, že je zde zakázáno pít alkoholu. Když uviděl, že se jedná o energy drink, omluvil se a odjel.

⁵⁹ HRADECKÁ, Vlastimila a Ilja HRADECKÝ. *Bezdomovství – extrémní vyloučení*, str. 10.

⁶⁰ ŠMÍDOVÁ, Michaela, Martin VÁVRA a Tomáš ČÍŽEK. *Inventura předsudků*. Praha: Academia, 2017. Společnost (Academia). ISBN 978-80-200-2731-3, s. 109.

⁶¹ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzity) s „V“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 7. 6. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

Prvotní hybnou silou při výběru tématu bylo dát narátorům *hlas*. Tedy umožnit lidem, kteří jsou v dějinách často opomíjeni, promluvit. Studie ukazuje možný směr výzkumu fenoménu bezdomovectví jak před, tak v polistopadové době na území tehdejšího Československa pomocí metody orální historie. Zároveň přináší vhléd do života lidí na okraji společnosti pro většinovou populaci.

Použité zdroje / References

Literatura

HRADECKÁ, Vlastimila a Ilja HRADECKÝ. *Bezdomovství – extrémní vyloučení*. Praha: Naděje, 1996. ISBN 80-902292-0-4.

KELLER, Jan. *Posvícení bezdomovců: úvod do sociologie domova*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2013. Sociologické aktuality. ISBN 978-80-7419-155-8.

MAREK, Jakub, Aleš STRNAD a Lucie HOTOVCOVÁ. *Bezdomovectví: v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0090-1.

MATOUŠEK, Oldřich, Pavla KODYMOVÁ a Jana KOLÁČKOVÁ, ed. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-818-0.

MRÁZ, Miroslav. *Trestní bezúhonnost v přístupu k zaměstnání*. Poradna pro občanství a lidská práva. 2016. ISBN 978-80-905682-3-5.

RÁKOSNÍK, Jakub a Igor TOMEŠ. *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992*. Praha: Auditorium, 2012. ISBN 978-80-87284-30-8.

RATAJ, Jan a Přemysl HOUDA. *Československo v proměnách komunistického režimu*. V Praze: Oeconomica, 2010. ISBN 978-80-245-1696-7.

ŠMÍDOVÁ, Michaela, Martin VÁVRA a Tomáš ČÍŽEK. *Inventura předsudků*. Praha: Academia, 2017. Společnost (Academia). ISBN 978-80-200-2731-3.

VANĚK, Miroslav. *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*. Praha: Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, 2008. Hlasy minulosti. ISBN 978-80-7285-107-2.

VANĚK, Miroslav a Pavel MÜCKE. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-2931-5.

VANĚK, Miroslav a Lenka KRÁTKÁ, ed. *Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-2813-4.

VANĚK, Miroslav, ed. *Obyčejní lidé?!: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha: Academia, 2009. Historie (Academia). ISBN 978-80-200-1791-8.

VÁGNEROVÁ, Marie, Jakub MAREK a Ladislav CSÉMY. *Bezdomovectví ve středním věku: příčiny, souvislosti a perspektivy*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. ISBN 978-80-246-4054-9.

Články v periodikách

ŠAFAŘÍKOVÁ, Marie. *Lidé bez domova*. in: Sociologický časopis. 1994, str. 373-380.

Kvalifikační práce

BOTKOVÁ, Petra. *Jak se žilo před a po roce 1989 pohledem lidí bez domova*. 2020. Diplomová práce. Univerzita Karlova.

VAŠÁT, Petr. „SME NA JEDNÝ LODI“: *Organizace, praxe a časoprostor třídy nejchudších v prostřední postsocialistické České republice*. 2013. Disertační práce. Západočeská univerzita v Plzni.

Internetové zdroje

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. Sčítání osob bez domova [Online] Dostupné z URL: <https://www.vupsv.cz/2019/04/05/scitani-osob-bez-domova/> [Cit. 2019-11-1].

Housing first guide: ETHOS – European Typology of Homelessness and housing exclusion [Online] Dostupné z URL: <http://housingfirstguide.eu/website/ethos-european-typology-of-homelessness-andhousing-exclusion/> [Cit. 2019-11-1].

Kdo to platí: Češi bez domova. Platforma pro sociální bydlení. [Online] Dostupné z URL: https://www.mall.tv/kdo-to-plati/cesi-bez-domova-problem-ktery-ma-levnejsi-reseni?fbclid=IwAR2cqHGetgEA0GUj3y4bDZzFkURY_0TGtAe3Iu2opggi5bFTha3BDk-U1c [Cit. 2020-01-02].

VEČERNÍK, Jiří. *Proměny a problémy české sociální politiky*. in Sociologický časopis. [Online] Dostupné z URL: <http://sreview.soc.cas.cz/upload->

s/0680022d7a7151150edf6787bab278dd0efb5081_573_507vecernik18.pdf [Cit. 2019-12-14].

Asociace vzdělavatelů v sociální práci. Sociální práce. [Online] Dostupné z URL: http://www.socialniprace.cz/soubory/4-2006_bezdomovectvi-120116134722.pdf [Cit. 2019-11-3].

Bezdomovci, lidé jako my. *To není můj bordel – bezdomovci v kontextu ekologie*. [Online] Dostupné z URL: <https://www.facebook.com/lidejakomy/videos/799837517152906/> [Cit. 2020-01-02].

Rozhovory

Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „A“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 21. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „D“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 20. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „E“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 14. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „J“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 28. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „K“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 4. 11. 2018 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „L“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 20. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „M“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 7. 6. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

Rozhovory Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „R“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 2. 5. 2019 a 10. 6. 2019 v Praze. Přepis rozhovorů uložený v osobním archivu tazatelky v Praze.

Rozhovory Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „V“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 6. 4. 2019 a 7. 6. 2019 v Praze. Přepisy rozhovorů uloženy v osobním archivu tazatelky v Praze.

Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „Z“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 4. 7. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

O autorce: *Mgr. Petra Botková, DiS.* je sociální pracovnice a od roku 2021 doktorandka na Fakultě humanitních studií UK. V současné době se zabývá dějinami sociálních pracovníků – sociálních kurátorů a tématu bezdomovectví před rokem 1989 na území tehdejšího Československa.

E-mail: petra.botkova90@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8325-2403

Využití metody orální historie na příkladech z německých učebnic dějepisu a jejich možná aplikace na dějepisnou výuku / The use of the oral history method on examples from German history textbooks and their possible application to history teaching

Vít Janalík

Abstrakt

Cílem příspěvku je připomenout podstatné informace o postavení metody orální historie v historiografii, ale především argumenty podporující využití metody orální historie ve výuce dějepisu v návaznosti na *Strategii 2030+*. Předkládá konkrétní podoby využití metody orální historie v metodických listech obsažených v aktuálních německých učebnicích dějepisu a jejich srovnání s českou produkcí. Pokouší se ukázat, že metoda orální historie může ve výuce dějepisu zlepšit historické povědomí žáků, motivovat je k většímu zájmu o soudobé dějiny a realizovat výzvy *Strategie 2030+*.

Abstract

The aim of the article is to recall the essential information about the position of the oral history method in historiography, but above all it brings arguments supporting the use of the oral history method in history education in relation to *Strategy 2030+*. It presents concrete forms of the use of oral history method in method sheets contained in current German history textbooks and their comparison with Czech production. It attempts to show that the oral history method can improve students' historical awareness in history education, motivate them to take a greater interest in contemporary history and implement the challenges of *Strategy 2030+*.

Klíčová slova: Orální historie; dějepis; soudobé dějiny; Strategie 2030+; učebnice dějepisu; moderní vzdělávání.

Key words: Oral history; history; contemporary history; Strategy 2030+; history textbooks; modern education.

Úvod

Výuka dějepisu byla dlouhodobě charakterizována prací s písemnými prameny zařazenými v učebnicích nebo získanými z pramenných kompendií vydávaných pro potřeby školní výuky dějepisu.¹ Stále více bylo doporučováno využití různých vizuálních a audiovizuálních pramenů. Podle průzkumů didaktičky Denisy Labischové mezi ty nejfrekventovaněji zařazované patří fotografie a filmové dokumenty. Historické vědomí žáků však neutváří jen školní výuka dějepisu, ale také média, návštěvy muzeí či historických památek a dnes především internet.² Žáci se však ve svém každodenním životě setkávají i s nepsanou historií v podobě vyprávění svých příbuzných a známých.³ Takto předávaná historie má podle našeho mínění často větší vliv na formování představ o historii, ale musí být ve školním prostředí korigována. Z tohoto důvodu se v následujícím textu chceme zaměřit na využití metody orální historie ve výuce dějepisu. Pokusíme se předložit klíčové argumenty, které jednak podporují zařazení této metody do běžné dějepisné výuky, ale rovněž poukazují na možná úskalí takového využití. Současně budeme sledovat, zda a do jaké míry metoda orální historie splňuje kritéria obsažená v dokumentu *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2030+* (dále jen *Strategie 2030+*) a zda dokáže naplnit jeho výzvy. Meritem příspěvku bude představení možností konkrétní podoby využití této metody v německých učebnicích dějepisu a srovnání s přístupy českých autorů dějepisných učebnic. Studie těží ze studijního pobytu v Georg Eckert Institut – Leibnitz Institut für internationale Schulbuchforschung v německém Braunschweigu, zaměřeného na využití metody orální historie v cizojazyčných (převážně německých) učebnicích dějepisu pro výuku dějin druhé poloviny 20. století.

Pro ilustraci sledované problematiky jsme zvolili tři aktuální německé učebnice dějepisu určené pro žáky gymnázia, které pak srovnáváme s klasickou učebnicí dějepisu Veroniky Válkové. Všechny učebnice tematicky pokrývají oblast našeho badatelské zájmu, kterým jsou soudobé dějiny. Na základě analýzy a srovnání metodických listů v německých učebnicích dějepisu se pokusíme zjistit, jak lze metodu orální historie využít ve výuce dějepisu ke zlepšení historického povědomí žáků, motivaci k většímu zájmu o soudobé dějiny a v neposlední řadě naplnění výzev *Strategie 2030+*.

¹ KVIRENC, Jan, *Evropa do roku 1914. Historie v dokumentech*, Dialog 2007; KVIRENC, Jan. – KUNSTOVÁ, Eliška, *České dějiny do roku 1914. Historie v dokumentech*, Dialog 2006; MANDELOVÁ, Helena – KVAČEK, Robert – KUKLÍK, Jan – PAŘÍZKOVÁ, Jana, *XX. století o sobě. Dějiny v dokumentech*, Dialog 2005.

² LABISCOVÁ, Denisa. *Co si uchováváme v paměti? Empirický výzkum historického vědomí*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2013, s. 140.

³ LABISCOVÁ, Denisa, *Co si uchováváme v paměti? Empirický výzkum historického vědomí*. s. 105.

Metoda orální historie a její místo v historiografii

Počátky výzkumu orální historie sahají do 60. let 20. století. Toto hnutí zahájila nová generace historiků, kteří zaujali skeptický postoj k oficiálním pramenům svého oboru. Nezpochybňovali věrohodnost písemných archivních pramenů, ale nepovažovali je již za dostatečně reprezentativní. Kritizovali především to, že reprodukuje mocenské struktury vládnoucí a dominantní třídy. Aby rozšířili znalosti o minulosti, tak vynalezli tito historici nové médium a metodiku. Hlavním zájmem průkopníků metody orální historie se stává otevření nových přístupů k minulosti, čímž chtějí osvětlit zapomenutou kulturu každodennosti, dějiny žen a nižších společenských vrstev.⁴ Orální historie je zároveň kvalitativní metodou výzkumu, kterou nevyužívá jen historie, ale i řada dalších společenských věd, a je typická svým demokratizujícím pojetím dějin. Pro kvalitativní metodu je příznačný takový výzkum, ve kterém je sdělení jednotlivce chápáno jako svěbytná poznávací hodnota, a to bez snah o zobecnění obsahu prostřednictvím statistických postupů.⁵

Lze konstatovat, že jedině prostřednictvím kombinace ústních a písemných pramenů je možné zachytit různé perspektivy ve vyprávění životního příběhu a sledovaného období. Zdaleka tak nejde jen o ověřování pravdivosti výpovědí samotného tazatele. Podle historičky Dorothee Wierling, která je dlouhodobě spojována s metodologickými a tematickými přístupy zaměřujícími se na ústní prameny, vede intenzivní zájem o orální historii k tomu, že získáváme postoj, s nímž se naučíme číst i jiné prameny. Tento intenzivní zájem se projevuje nejen ve vedení rozhovorů, ale rovněž v jejich čtení, opakovaném poslechu a ve snaze o nich něco věrohodného napsat. Takový postoj samozřejmě nevylučuje chybu, ale umožňuje přistupovat k pramenům i z jiného hlediska. To znamená, že je „*čtete i z hlediska jejich subjektivního významu a najednou vidíte, že za těmito prameny stojí lidé, kteří skutečně napsali to, co čtete.*“⁶ Tuto píli hodnotí Dorothee Wierling jako velmi produktivní nad rámec orální historie. Zastáncem kvalitativní a komplexní kombinace pramenů je i spoluzakladatel Mezinárodní asociace orální historie Alexander von Plato. Ten navíc zdůrazňuje, že předmětem zkoumání orálních historiků je tzv. zkušenostní dimenze, kterou nevnímá pouze jako doplněk k ostatním běžným zdrojům, ale považuje ji za něco nezávislého. Ve svých úvahách o orální historii jde dokonce tak daleko, že této metodě

⁴ ASSMANN, Aleida. Zwischen Geschichte und Gedächtnis. Von der Oral-History-Forschung zum Zeitzeugen-Interview. In: LINDE, Apel. *Erinnern, erzählen, Geschichte schreiben: Oral History im 21. Jahrhundert*. Berlin: Metropol Verlag, 2022. s. 223-224.

⁵ VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2011. s. 12.

⁶ APEL, Linde. Zur Geschichte, Gegenwart und Zukunft der Oral History: Alexander von Plato und Dorothee Wierling im Gespräch mit Linde Apel. In: APEL, Linde. *Erinnern, erzählen, Geschichte schreiben: Oral History im 21. Jahrhundert*. Berlin: Metropol Verlag, 2022. s. 28.

přisuzuje zásadní úlohu při tom, aby se zkušenost jako samostatný rozměr stala součástí historické vědy.⁷ Naším cílem je představit možnosti uplatnění této metody v dějepisné výuce.

Metoda orální historie ve výuce dějepisu

Metodické příručky potvrzují a vyzdvihují, že příležitost k navázání přirozeného mezigeneračního vyprávění v průběhu rozhovoru je nesporným pozitivním rysem aplikace metody orální historie v rodinném prostředí. Historik a didaktik Milan Hes konstatuje, že zvlášť pro starší generaci může představovat prosba právnoučat (a zdaleka nejen jich) o rozhovor „*velmi milé překvapení i jistý druh ocenění toho, že vůbec existuje zájem o jejich životní zkušenosti a prožitky.*“⁸ Existuje snad lepší potvrzení toho, jak může orální historie působit na naši přítomnost a na náš život? Jak tedy uplatnit její působení na mladou generaci ve školním prostředí?

Historik, popularizátor historie a spoluautor úspěšného historického podcastu *Přepište dějiny* Michal Stehlík v jednom rozhovoru reagoval na dotaz možných inovací výuky dějepisu následovně: „*Těch pokusů je spousta. Samozřejmě je tam vždycky složité dojít k pochopení těch dějin. Prostě si odnesete ty základní stavební kameny. Mně dělá vždycky největší problém, jak dějepis končí v 9. třídě a že si ti lidé odnesou jen jména a data, ale to nejsou dějiny. Takže jestli vyučovat jinak, tak třeba fokusově na určitý problém a hledat rozhodování lidí v dějinách, pro co se lidé rozhodovali a proč, najít tu souvislost. Takové zaměření je složitější a záleží hodně na učitelích, ne na rámcích, ve kterém se pohybují. Dějiny prostě nejsou jen časová osa a několik jmen.*“⁹ Stehlík se tak velmi přibližuje názoru britského historika Arnold J. Toynbeeho, který ve své knize *Studium dějin* z roku 1957 prohlásil, že *dějiny jsou jeden zatracený fakt za druhým.*¹⁰ Kritizoval tím totiž dogma historických dat a faktů a separování vědění do oddělených disciplín, které podle něj ovládalo myšlení na úkor chápání vzorců a dějinných rytmů. Oba historici by tedy s největší pravděpodobností souhlasili s tím, že využití metody orální historie ve výuce může být vhodným prostředkem k tomu, jak udělat z dějepisu daleko srozumitelnější a více obohacující předmět.

⁷ APEL, Linde. Zur Geschichte, Gegenwart und Zukunft der Oral History: Alexander von Plato und Dorothee Wierling im Gespräch mit Linde Apel. In: APEL, Linde. *Erinnern, erzählen, Geschichte schreiben: Oral History im 21. Jahrhundert*, s. 28-30.

⁸ HAVLÚJOVÁ, Hana; NAJBERT, Jaroslav a kol. *Paměť a projektové vyučování v dějepise*. Praha: Ústav po studium totalitních režimů, 2014. s. 56.

⁹ Politici dějiny zneužívají, říká historik Michal Stehlík. Upozorňuje na zločiny státu i relativizaci zla komunismu. In: *Prostor X* [online]. [cit. 2021-8-28]. Dostupné z: <https://www.reflex.cz/clanek/prostor-x/108034/politici-dejiny-zneužívají-rika-historik-michal-stehlik-upozorňuje-na-zločiny-statu-i-relativizaci-zla-komunismu.html>

¹⁰ BLÁHOVÁ, Jindřiška. Velký třesk i minulý víkend. *Respekt*. Praha: Economia, 2021, 32(34), s. 41-42.

Otázka, která se nám v kontextu vyřčeného nabízí (a objevuje se i ve zmíněném rozhovoru s Michalem Stehlikem) se týká toho, jak takové složitější zaměření začlenit do kurikula a učebnic. Podle Stehlika je nutné dějepis propojit s výchovou k občanství (tj. občanská výchova/OV, základy společenských věd/ZSV), aby žák pochopil některé věci z minulosti, ale zároveň viděl i postupnou proměnu hranic lidských práv, diktatur a uvědomil si tak možné nebezpečí, které z toho vyplývá. Stehlik si je moc dobře vědom toho, že na soudobé dějiny zbývá učitelům dějepisu ve výuce poměrně málo času. Z toho důvodu se přiklání k tomu, aby v této výuce zůstala zachována jen určitá tradice, převážně ta křesťanská a středověká, z nichž vychází naše historická identita. Podle jeho názoru je ale nutné zaměřit se na období posledních dvou století, kdy jsme se stali daleko větší součástí těchto dějin, což nás bezprostředně ovlivňuje i dnes. Jedině tímto způsobem budeme, podle jeho názoru schopni, pojmenovat faktory, které budou v budoucnosti rizikové, což by taková upravená výuka měla reflektovat.¹¹

Diskuse, které se věnují využití metody orální historie ve školním prostředí, se zaměřují především na způsoby, jak se orální historie může stát běžnou záležitostí ve školách a mezi mladými lidmi. Orální historie je totiž stále mnohými považována za určitou omezující expozici, jejíž realizace je ve třídě komplikovaná. Povědomí a znalosti o této metodě jsou u učitelů navíc omezené, nebo zcela nedostatečné. Zde možná můžeme spatřovat problém i v tom, že při samotné přípravě budoucích učitelů dějepisu v rámci vysokoškolského studia chybí bližší seznámení s touto metodou. Bylo by asi vhodné, kdyby existovala určitá strategie, v jejímž rámci by se v metodě orální historie vzdělávalo více učitelů, a to pod odborným vedením expertů na tuto problematiku. Zároveň by ale tato agenda byla nesmírně komplikovaná k tomu, aby sladila tak rozdílné oblasti a role. Zatímco učitel dějepisu stojí před dilematem, jak projekt založený na orální historii řídit a kdy ho ukončit, nebo se od něj úplně odpojit a zcela ho přenechat v režii žáků, tak odborníkovi na orální historii zase můžou chybět potřebné zkušenosti pro práci s mladými lidmi, a obecně v komunikaci se školami a zvláště učiteli. Taková součinnost poté výrazným způsobem ovlivňuje celý projekt založený na metodě orální historie, k čemuž se můžou přidat problémy související s financováním projektu, nebo nedostatečným zpracováním projektu, ve kterém budou rozhovory plnit jen funkci určitého „spotřebního zboží bez hodnoty“ a cíle. Je však třeba konstatovat, že se nám tímto otevírá velký prostor pro diskusi na téma spolupráce učitelů dějepisu a odborníků na orální historii.¹² Někteří učitelé dějepisu by určitě ocenili více cenných rad a zkušeností ze strany

¹¹ Politici dějiny zneužívají, říká historik Michal Stehlik. Upozorňuje na zločiny státu i relativizaci zla komunismu. In: *Prostor X* [online]. [cit. 2021-8-28]. Dostupné z: <https://www.reflex.cz/clanek/prostor-x/108034/politici-dejiny-zneuzivaji-rika-historik-michal-stehlik-upozornuje-na-zlociny-statu-i-relativizaci-zla-komunismu.html>

¹² KITSON, Alison; HUSBANS, Chris. STEWARD, Susan. *Teaching and Learning History 11-18: understanding the Past*. New York: Open University Press, 2011. s. 28-39.

odborníků (např. v rámci periodických školení). Výsledkem by mohl být daleko intenzivnější a vzájemně obohacující vztah, který by trochu připomínal vztah tazatele a narátora v orálně-historickém výzkumu.¹³

Mladá generace je přehlcena informacemi a domníváme se, že rozvoj digitálních technologií poskytuje pedagogům neopakovatelnou možnost přiblížit mladým lidem dějiny modernějšími způsoby. Využití metody orální historie v komunikaci s rodinnými příslušníky může být cestou k větší atraktivitě dějepisu¹⁴ a motivace žáků k tomu, aby se zabývali soudobými dějinami. Prostřednictvím někoho, kdo byl „u toho“ se totiž historické události stávají relevantními pro současnost.¹⁵ Britský didaktik Robert Stradling ve své příručce *Jak učit evropské dějiny 20. st.* na metodě orální historie oceňuje to, že s její pomocí žáci rozvíjejí své badatelské schopnosti, a především se učí formulovat a klást efektivní otázky. Zároveň u nich dochází k rozvoji komunikačních dovedností, protože jsou v rozhovoru s narátorem aktivními aktéry a pomáhají spoluvytvářet finální historický materiál. V neposlední řadě jsou pak schopni sami spoluvytvářet záznamy ústních svědectví a využívat je pro přípravu dalších činností.¹⁶

Podle předních osobností české orální historie – Miroslava Vaňka a Pavla Mückeho – nabízí metoda orální historie nejenom rozvoj klíčových kompetencí ve školním prostředí,¹⁷ ale rovněž ideální příležitost pro rozvoj mezipředmětových vztahů a naplňování cílů průřezových témat (např. osobnostní a sociální výchova nebo mediální výchova). Žáci totiž prohlubují a propojují své znalosti a dovednosti z historie se znalostmi a vědomostmi z českého jazyka, základů společenských věd (ZSV) a informačních technologií (IT). Rizika však vyplývají z osobnostních a intelektových kapacit žáků (a to nejen těch, kteří navštěvují teprve základní školy), čemuž nedokáže zcela předejít ani sebelepší metodické vedení a technické zajištění školního projektu. Jako příklad lze uvést neochotu či neschopnost kriticky zpracovat protichůdné informace vyplývající ze samotného rozhovoru nebo z jeho pozdějšího srovnání s jiným typem pramene. Je třeba si uvědomit, že tento fakt se nemusí týkat jen samotných žáků, ale rovněž i jejich učitelů, kteří prošli úplně jiným vzdělávacím systémem. Jestliže jsou však již od počátku zohledňovány a respektovány základní limity žáků, kterými jsou věk,

¹³ Melvin, Kate. “Oral History in Schools - an Ongoing Discussion.” *Oral History*, vol. 47, no. 2, Oral History Society, 2019, pp. 117–20, <http://www.jstor.org/stable/45214477>. s. 118.

¹⁴ KITSON, Alison; HUSBANS, Chris. STEWARD, Susan. *Teaching and Learning History 11-18: understanding the Past*, s. 88.

¹⁵ STEPHAN, Anke. *Erlebte Geschichte? Oral History im Geschichtsunterricht: Ein Zeitzeugenprojekt zur Flucht und Vertreibung der Deutschen aus Ostmitteleuropa*. Eckert. Dossiers 3, 2019. s. 9.

¹⁶ LÉVASQUE, Stéphane. *Thinking Historically: Educating Students for 21st Century*. Toronto: University of Toronto Press, 2009. s. 52-56.

¹⁷ VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2011. s. 243-244.

zkušenosti a znalosti, tak není nutné rezignovat ani na ambicióznější badatelské cíle.¹⁸ Ty můžou vyučující dějepisu realizovat např. prostřednictvím projektové výuky a metody, o které terapeut a lektor Michal Vybíral uvažuje jako o „*cílené a organizované učební činnosti, intelektové i praktické, která je koncentrovaná kolem určité základní ideje a za kterou děti přebírají značnou část odpovědnosti. Jejím cílem je přinášet změny osobnosti dítěte především cestou získávání zkušeností.*“¹⁹ Není proto překvapením, že většina didaktiků označuje projektovou výuku v rámci dějepisu za „královskou disciplínu“.²⁰

V této části se objevilo několik argumentů, které podporují začlenění metody orální historie do výuky dějepisu. Zároveň však bylo poukázáno i na určité obavy a náročnost takového využití. Je však třeba si uvědomit, že v každodenní školní realitě se žáci můžou jen pokusit o přiblížení k vědeckým standardům využití této metody. Z toho důvodu rozhodně převažují podporující argumenty, které německý didaktik dějepisu Gerhard Henke-Bockschatz přehledně shrnuje, a vlastním způsobem i doplňuje, do pěti předmětově-didaktických a pedagogických důvodů:

1) Dějepis v této podobě konfrontuje žáky v těchto konverzačních situacích mnohem bezprostředněji než v běžných hodinách dějepisu, v nichž převažuje práce s písemnými prameny a jejich reprodukcemi. Dějiny se tak přestávají jevit jako něco, co v minulosti zažili nějací vzdálení cizinci a co bylo někdy a nějak zapsáno.²¹

2) Když žáci sami vedou rozhovory s pamětníky, je to zpravidla doprovázeno vysokou mírou vlastní aktivity žáků, a proto je tato metoda obzvláště vhodná pro projektově a činnostně orientovanou výuku. Od prvních předběžných úvah až po vyhodnocení a prezentaci výsledků musí být provedena celá řada pracovních kroků, které na žáky kladou stále větší důraz na samostatnost.²²

3) Rozhovory s očitými svědky přispívají k otevření škol, protože život mimo školu je zahrnut do výuky dějepisu. Jako pomyslné „zdroje“ vystupují příbuzní, známí, sousedé a další místní lidé. To umožňuje přímo zažít situaci, že historické učení může přispět k lepšímu pochopení vlastního prostředí a lidí, kteří v něm žijí. Rozhovory se současnými pamětníky dokumentují explicitně

¹⁸ SEIXAS, Peter; MORTON, Tom. *The Big Six: Historical Thinking Concepts*. Toronto: Nelson Education, 2013. s. 2-10.

¹⁹ HAVLÚJOVÁ, Hana; NAJBERT, Jaroslav a kol. *Paměť a projektové vyučování v dějepise*, s. 101.

²⁰ BOXTEL, Carla van; GREVER, Maria; KLEIN, Stephan. *Heritage as a Resource for Enhancing and Assessing Historical Thinking: Reflections from the Netherlands. New Direction in Assessing Historical Thinking*. New York: Routledge, 2015. s. 40-49

²¹ HENKE-BOCKSCHATZ, Gerhard. *Oral History im Geschichtsunterricht*. Schwalbach am Taunus: WOCHENSCHAU Verlag, 2014. s. 10.

²² HENKE-BOCKSCHATZ, Gerhard. *Oral History im Geschichtsunterricht*, s. 11.

zájem mladších o zkušenosti starších a podporují tak mezigenerační komunikaci. Navíc žáci, kteří ve svém okolí vedou rozhovory s pamětníky, mohou významně přispět k místní a regionální historické kultuře tím, že své poznatky představí veřejnosti, nebo je předají historicko-kulturním institucím jakou jsou například archivy, muzea atd.²³

4) V posledních desetiletích se značně rozšířil trh s populární historickou kulturou, a to zejména v podobě filmových a televizních dokumentů, které využívají postavu pamětníka k podpoření autenticity. Z toho důvodu by si žáci měli v hodinách dějepisu osvojit takové kompetence k učení, které vedou ke kritickému zhodnocení takových prezentací. To samé platí i pro na první pohled nenápadnou, přitom ale velmi rozsáhlou, oblast místních a regionálních historických publikací, jejichž kvalita je často různorodá.²⁴

5) Z pohledu žáků a učitelů, kteří se chtějí dozvědět něco o historii svého okolí, se často přehlíží fakt, že starší lidé nechťejí působit jen jako „pramen“ pro školu a vědu. Naopak mají sami od sebe potřebu vyprávět svůj životní příběh lidem, kteří jsou pro ně cizí, což vyjadřuje jejich zásadní touhu po uznání a ocenění jejich vlastní životní cesty. Rozhovory s pamětníky tak vedou rovněž k zamyšlení nad subjektivními podmínkami a limity vyprávění, čímž poskytují výrazný vhled do principů konstrukce životního příběhu prostřednictvím metody orální historie.²⁵

Argumenty, které mají naopak výhrady k zařazení metody orální historie do výuky dějepisu, můžeme shrnout do těchto důvodů:

- 1) Bližší povědomí a znalosti o metodě orální historie jsou u učitelů dějepisu minimální, a to i v rámci vysokoškolského studia během příprav budoucích učitelů dějepisu.
- 2) Během využití metody orální historie se mohou objevit problémy, které souvisejí s financováním projektu, nebo nedostatečným zpracováním projektu.
- 3) Existují rizika ve využití metody orální historie, které vyplývají z osobnostních a intelektových kapacit žáků, mezi které můžeme zařadit např. nedostatečnou kritickou analýzu získaných informací.

²³ HENKE-BOCKSCHATZ, Gerhard. *Oral History im Geschichtsunterricht*, s. 11.

²⁴ HENKE-BOCKSCHATZ, Gerhard. *Oral History im Geschichtsunterricht*. s. 12.

²⁵ HENKE-BOCKSCHATZ, Gerhard. *Oral History im Geschichtsunterricht*. s. 13.

Etická stránka orálně-historického výzkumu ve škole

Vzhledem k tomu, že etika a legislativa patří vedle rozhovoru k hlavním pilířům orální historie, tak je nutné se na tomto místě zmínit o této problematice. Stanovení etických zásad se totiž stává klíčovým faktorem, a to nejen pro udržení výzkumu, ale i pro utváření základu legislativně-právního vztahu mezi tazatelem (institucí) a narátorem. Jejich dodržování navíc garantuje budoucí výzkumy. Je však třeba upozornit na fakt, že etickým aspektům vedení orálně-historického výzkumu se kvůli jeho finanční a časové náročnosti často nevěnuje dostatečná pozornost.²⁶ Vyučující dějepisu by rozhodně neměl tuto problematiku podcenit.

Pamětníci by měli být přesně informováni o tom, proč budou dotazováni, k čemuž slouží oslovovací dopis. Zároveň musí být pamětník obeznámen s tím, jak bude s rozhovorem naloženo, a to zejména kde a v jakém rozsahu bude zveřejněn. Pamětníci totiž nemají jen morální, ale rovněž zákonné právo vědět, co se stane s jejich zaznamenaným vyprávěním po realizaci rozhovoru. Z toho důvodu je vhodné požádat o písemné prohlášení o souhlasu se zveřejněním, kde lze stanovit, že text, webové stránky atd. jim musí být předloženy předem ke schválení. Pokud je to možné, tak všechny produkty, které žáci (nebo třídy) vytvořily na základě rozhovorů s pamětníky, by měly být okamžitě zpřístupněny pamětníkům. Může se jednat např. o kopii záznamu (případně i přepisu rozhovoru), informace o webových stránkách s multimediálními kolážemi, pozvánku na malou výstavu ve škole (nebo prezentaci ve třídě), zprávu ze školního časopisu atd. Tímto způsobem rozhovory účinně přispívají k oboustrannému vztahu mezi školou a jejím sociálním prostředím.²⁷

Rozhovory a žákovské výstupy by měly být dále „udržitelné“ také z hlediska institucionálního historického vzdělávání ve škole. Dobré výkony žáků totiž mohou sloužit jednak jako vzor nebo inspirace pro další ročníky a projekty, a zároveň jsou součástí zkoumané skutečné i duševní historie, kterou by bylo vhodné uchovat. Z toho důvodu se doporučuje výstupy žáků archivovat (např. ve školní knihovně), neboť v pozdějších školních projektech na ně lze navázat nebo je srovnávat. Škola tak získává bohatý fond materiálů z každodenní a místní historie, které jsou využitelné nejen ve výuce, ale mohou být zajímavé i pro mimoškolní výzkum a regionální historii. Z hlediska archivace rozhovorů je vhodné spolupracovat s místními muzei a archivy, což může v praxi vypadat tak, že žáci budou požádáni, aby provedli rozhovor se svými nejstaršími příbuznými, a poté o něm napsali esej. Nahráný rozhovor pak bude spolu se jménem a fotografií narátora a žákovskou esejí předán místnímu muzeu.²⁸

²⁶ VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2011. s. 228-229.

²⁷ HENKE-BOCKSCHATZ, Gerhard. *Oral History im Geschichtsunterricht*, s. 71.

²⁸ HENKE-BOCKSCHATZ, Gerhard. *Oral History im Geschichtsunterricht*, s. 71-72.

Celý tento proces musí samozřejmě zaštiťovat konkrétní vyučující dějepisu, což sice klade zvýšené nároky na jeho pracovní výkon, ale jsme přesvědčeni o tom, že takové vynaložené úsilí se mu v konečném důsledku efektivně vrátí v podobě dosažení jeho vytyčených cílů. Ke splnění etických požadavků v rámci orálně-historického výzkumu ve škole může jako inspiraci využít např. přílohy z knihy *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie* od Miroslava Vaňka a Pavla Mückeho²⁹, kde vedle Etického kodexu České asociace orální historie, o. s. najde i tipy pro tazatele, vzory oslovovacích dopisů narátorovi a smluv o poskytnutí práv, jejichž součástí je i prohlášení o udělení souhlasu ke zpracování a zpřístupnění osobních a citlivých údajů.

Metoda orální historie a Strategie 2030+

V následující části se zaměříme na to, jaké jsou priority státu v oblasti vzdělávání v budoucnosti a jak se do těchto plánů promítá možné zapojení metody orální historie.

Mezi klíčové dokumenty pro rozvoj vzdělávací soustavy České republiky pro období 2020-2030 patří *Strategie 2030+* jejíž realizace má vést k „vytvoření a rozvoji otevřeného vzdělávacího systému, který reaguje na měnící se vnější prostředí a poskytuje relevantní obsah vzdělávání v celoživotní perspektivě.“³⁰ Předpokladem naplnění cílů tohoto dokumentu je proto úprava a modernizace rámcového vzdělávacího programu, který bude naplňovat dva strategické cíle. První spočívá ve větším zaměření vzdělávání na získávání kompetencí, které jsou nutné pro aktivní občanský, profesní a osobní život. Druhý cíl se má zaměřovat na snížení nerovnosti v přístupu ke kvalitnímu vzdělávání a poskytnutí maximálního rozvoje potenciálu dětí, žáků a studentů.³¹

Dalším záměrem *Strategie 2030+* je zamezení přetěžování žáků přebytečnými informacemi, což je označeno jako „provzdušnění učiva“. Autoři naopak počítají s posílením oblasti občanského vzdělávání, do které můžeme zařadit předměty jako občanská výchova a základy společenských věd, ale rovněž dějepis. Cílem občanského vzdělávání je vybavit mladé lidi kompetencemi, které jsou potřebné pro zodpovědný život v demokratické společnosti. Pod tím si můžeme představit dovednosti a znalosti vedoucí k zastávání a prosazování demokratických hodnot a postojů, ochraně lidských práv a rozvoji občanské soudržnosti. Takové občanské vzdělávání má vést žáky k „vzájemnému respektu a toleranci, ke kritickému myšlení a k aktivnímu zájmu o věci veřejné a život kolem sebe.“³²

²⁹ VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2011. s. 247-267.

³⁰ Kolektiv autorů. *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2030+*, s. 5.

³¹ Kolektiv autorů. *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2030+*, s. 9.

³² Kolektiv autorů. *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2030+*, s. 17-18.

S proměnou obsahu a způsobů vzdělávání má zároveň dojít k rozvoji individualizace vzdělávacího procesu. K tomu má přispět nejen větší integrace digitálních technologií do výuky, ale rovněž větší prostor pro výuku v reálném světě mimo školu. Tím mají autoři na mysli například místa v obci, institucích, firmách, s kterými rozhodně přijde do kontaktu i žák využívající metodu orální historie. K rozvoji individualizace vzdělávacího procesu je podle autorů rovněž nezbytné v daleko větší míře využívat formativní hodnocení, které podporuje proces učení a přebírání odpovědnosti za sebevzdělání. Nabídka metod a forem vzdělávání by měla být dostatečně rozmanitá pro to, aby umožňovala individuální přístup ke každému. Je však třeba brát na vědomí, že efektivnost nebo relevance konkrétních postupů se může lišit v závislosti na konkrétních podmínkách. Stejným způsobem je nutné zajistit podmínky systematického vyhodnocování a rozšiřování inovací. Autoři spatřují velkou výhodu našeho vzdělávacího systému v tom, že se školy mohou těšit poměrně vysoké míře autonomie, což je vhodné prostředí pro inovace a experimentování. Mezi příklady dobré praxe v rámci takových inovací uvádějí kvalitní edukační programy paměťových, uměleckých a dalších kulturních institucí, kam bychom mohli zařadit například aktivity a projekty Post Bellum. Takové inovace je podle autorů nutné podporovat a zapojovat do výuky, a to nejenom ve škole, ale i v reálném prostředí.³³

Závěrem této části lze tedy konstatovat, že využití metody orální historie ve výuce dějepisu v mnohém naplňuje kritéria a výzvy *Strategie 2030+*. V rámci oblasti občanského vzdělávání a redukce učiva se dokument výrazně přibližuje navrhovaným řešením od historika Michala Stehlíka. Stejným způsobem je kompatibilní s metodou orální historie i v otázce většího využití digitálních technologií ve výuce a důrazem na kritiku zdrojů. Několik výzev *Strategie 2030+* by bylo možné realizovat například v rámci projektové výuky, během níž by žáci zpracovávali vzpomínky pamětníků ze své rodinného prostředí nebo okolí, čímž by navíc překonali i jistý deficit v navazování sociálního kontaktu zapříčiněný digitální dobou. Tímto zvýšeným zájmem o svědectví z první ruky by rovněž dosáhli „zkušenostní dimenze“ a daleko lepšího pochopení prostředí, ve kterém se odehrává jejich každodenní život. Zároveň by mohli přispět k místní a regionální kultuře, pokud by své výsledky prezentovali v institucích jako je například knihovna, archiv, nebo muzeum v obci, čímž by zcela naplnili bod *Strategie 2030+* zdůrazňující větší propojenost žáků s reálným prostředím.

Metoda orální historie v německých učebnicích dějepisu

Po seznámení s německým vzdělávacím systémem a prostudování aktuální učebnicové produkce určené pro výuku soudobých dějin na gymnáziích byly pro záměr tohoto příspěvku vybrány tři metodické listy z německých učebnic dějepisu určených pro 9. a 10. ročník, což odpovídá nižšímu stupni gymnázií ve

³³ Kolektiv autorů. *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2030+*, s. 28.

vzdělávací soustavě České republiky. V německém vzdělávacím systému spadají gymnázia do sekundárního vzdělávání a studium zde trvá od 5. do 13. ročníku.

Zatímco u německých učebnic dějepisu jsme vybrali aktuálnější učebnice, tak při výběru české učebnice jsme dali přednost tradičně využívané učebnici od Veroniky Válkové od SPN – pedagogické nakladatelství, přičemž klíčovou roli v této volbě sehrály naše osobní a letité zkušenosti s využíváním této učebnice.

Forum Geschichte 9

První učebnicí, ve které bude analyzováno využití metody orální historie v metodickém listu, je učebnice vydaná nakladatelstvím Cornelsen roku 2021, která je určena pro 9. ročník gymnázií. Metodický list je pojmenován „*Eine Zeizzenaussage auswerten*“ (*Vyhodnocení svědecké výpovědi*) a má sloužit k analýze a interpretaci vzpomínek. Nejprve zde najdeme obecné informace o tomto specifickém typu pramene. Poté následuje materiál 1, ve kterém jsou v písemné podobě zachyceny vzpomínky pamětníka na jeho útěk z Východního Pruska v roce 1945. V materiálu 2 jsou obdobným způsobem zaznamenány vzpomínky pamětníka na jeho útěk, tentokrát ale z oblasti Sudet. Úkoly obsažené v metodickém listu se vztahují k těmto materiálům a výpovědím jednotlivých svědků. Největší pozitivum metodického listu lze spatřovat v části, ve které jsou uvedeny pracovní kroky k vyhodnocení výpovědi pamětníka a které vypadají následovně:

Zkoumání formálních aspektů

1. Uveďte téma výroku.
2. Pokud jsou k dispozici, shromážděte informace o pamětníkovi (např. věk v době útěku, životopisné údaje...).
3. Určete časový úsek mezi událostí a poskytnutým svědectvím.
4. Uveďte formu, v níž je svědectví podáváno.

Shrňte obsah výroku

5. Shrňte nejdůležitější informace.
6. Zhodnoťte způsob popisu.

Kriticky přezkoumejte a zhodnoťte výrok

7. Která tvrzení se vám zdají obzvlášť zajímavá? Posuďte jejich důvěryhodnost.
8. Ověřte si správnost uvedených skutečností.³⁴

³⁴ Forum Geschichte 9 – Neue Ausgabe. Gymnasium Bayern. Jahrgangsstufe. Das kurze 20. Jahrhundert. Berlin: Cornelsen, 2021. s. 120-121.

Součástí 8. pracovního kroku je i doporučení, aby si žáci ověřili názvy míst a událostí na internetu. Navíc zde najdou pro inspiraci příklady termínů, které tímto způsobem mají vyhledávat. Nechybí ani zmínka o tom, že mají využívat informace z atlasu. Pro lepší ilustraci pracovních kroků jsou naznačeny praktické příklady uplatnění z materiálu 1. V tomto metodickém listu však nenajdeme přímý úkol, v jehož rámci by žáci pomocí metody orální historie samostatně zpracovali vzpomínky pamětníka. Setkáváme se tu totiž jen s převzatými vzpomínkami v písemné podobě. Nicméně vyučující může ze své vlastní iniciativy zmíněné pracovní kroky využít k nácviku dovedností, které jsou zásadní pro úspěšnou analýzu a interpretaci rozhovorů pořízených metodou orální historie, a následně žákům zadat projekt. Ten se však bude plně odvíjet od jeho aktivity, neboť zde nenajdeme žádné návrhy na projekt a ani jiné nástroje, které by mu zadání projektu ulehčilo.

Geschichte und Geschehen 10

Druhou analyzovanou učebnicí je učebnice *Geschichte und Geschehen 10* od nakladatelství Klett z roku 2021, která je určena pro 10. ročník gymnázií. Metodický list je pojmenován *Von und mit Zeitzeuge lernen (Učení se od pamětníků a s nimi)*. V tomto metodickém listu již najdeme úkoly, které navíc propojují digitální materiály (představení webových portálů s pamětníky) s písemnými. Nejprve mají žáci diskutovat o významu pamětníků na základě písemné výpovědi žáka, historika a vlastních zkušeností. V navazujícím úkolu mají shrnout výsledky z uvedené studie, která se zabývá využitím pamětníků ve výuce, a vysvětlit možné závěry, jež z toho plynou pro práci s pamětníky ve třídě. V dalším úkolu mají žáci ve dvojici zvážit, zda a jak se mění pracovní postupy při rozhovoru s pamětníkem, pokud se jedná o rozhovor s ním nahraný. Následně mají postupovat podle nově stanovených pracovních kroků a ověřit si správnost na základě nahraného rozhovoru. V metodickém listu jsou uvedeny pracovní kroky k vedení rozhovoru v této podobě:

1. Příprava

- *Zamyslete se nad tím, kteří žijící pamětníci by mohli být pro toto téma vhodní.*
- *Najděte žijící pamětníky ve svém okolí (prarodiče, příbuzní, sousedé), v domovech důchodců, na občanském či farním úřadě nebo na internetu.*
- *Najděte si informace o svém tématu v knihách, na internetu a v dalších médiích.*
- *Zapište si klíčová slova a otázky k jednotlivým tématům.*
- *Organizujte techniku záznamu.*

2. Rozhovor

- *Vyslechněte pamětníky v co nejautentičtějším prostředí.*
- *Zapište si osobní údaje pamětníků (jméno, věk, místo narození, povolání atd.) a informace o situaci, v níž se rozhovor uskuteční (den, čas, místo atd.).*
- *Zkontrolujte techniku nahrávání.*
- *Trpělivě pamětníka vyslechněte a nepřerušujte ho.*
- *Ujistěte se také, že můžete klást otázky.*
- *Požádejte také o další zdroje, například fotografie.*

3. Vyhodnocení

- *Uspořádejte si poznámky jako shrnutí obsahu.*
- *Dávejte si pozor na subjektivní názory, rozpory a nepřesnosti, protože pamětníci nejsou objektivními zdroji.*
- *Ověřte si v knihách literatury faktu, v pramenech nebo u jiných pamětníků, která tvrzení považujete za věrohodná a která za nepravděpodobná.*
- *Zařaďte výroky do širšího kontextu a vše shrňte.³⁵*

V tomto metodickém listu tedy nalezneme pracovní kroky pro jednoduché vedení rozhovoru prostřednictvím metody orální historie. Další úkol je navíc určený pro celou třídu, neboť žáci mají za úkol vytvořit společný katalog témat pro rozhovory s pamětníky, a to na téma „Život v NDR“. K tomuto úkolu mají využít tzv. etherpad, což je webový editor, který slouží pro spolupráci v reálném čase s otevřeným zdrojovým kódem. Etherpad uživatelům umožňuje současně upravovat textový dokument a prohlížet všechny úpravy dalších uživatelů v reálném čase, přičemž text každého uživatele se jim zobrazuje v jeho vlastní barvě.³⁶ V závěrečném úkolu mají žáci na základě materiálů z metodického listu diskutovat o tom, jak by chtěli organizovat rozhovory s pamětníky ve třídě, což je jedna z přímých možností využití metody orální historie ve výuce dějepisu. V tomto metodickém listu můžeme celkově hodnotit pozitivně jeho větší propracovanost, a to nejen v pracovních krocích vedení rozhovoru, ale rovněž v propojenosti jednotlivých úkolů a materiálů umístěných v metodickém listu a digitálním prostředí. Jako velmi inspirativní lze hodnotit i úkoly pro dvojice a celou třídu, které posilují spolupráci ve třídě, stejně jako využití webového editoru etherpad.

³⁵ *Geschichte und Geschehen 10. Ausgabe Rheinland-Pfalz Gymnasium ab 2021. Stuttgart: Klett, 2022. s. 142-143.*

³⁶ Viz <https://etherpad.org>

Oproti předchozímu metodickému listu z učebnice *Forum Geschichte 9* zde tedy můžeme vidět jistý kvalitativní a didaktický posun. Bylo by však vhodné předešlý metodický list využít pro doplnění pracovního kroku 3 (*Iýhodnocení*) v metodickém listu z této učebnice, který tu je rozepsán v poměrně stručné a nahodilé podobě, ačkoliv je analýza a interpretace rozhovoru považována za nejdůležitější a nejsložitější proces v orálně-historickém výzkumu.

Geschichte 9

Poslední analyzovaný metodický list pochází z učebnice *Geschichte 9* od vydavatelství Westerman, která je určena pro 9. ročník gymnázií. Jedná se o nejaktuálnější analyzovaný metodický list, neboť učebnice pochází z roku 2022, a je pojmenován „Zeitzeugengespräche führen und auswerten“ (Provádění a vyhodnocování rozhovorů s pamětníkem). Úvodní úkol, který je pak dále rozvíjen, začíná touto formulací: *Po válce přišly do Bavorska téměř dva miliony uprchlíků a vysídlených osob. Jsou ve vaší rodině nebo v okruhu vašich známých potomci vysídlených osob? Uspořádejte s nimi rozhovor, v němž jim položíte otázky týkající se dopadů útěku a vyhoštění na jejich rodinnou historii. Zohledněte tři pracovní kroky a použijte hodnotící list. Tuto metodu můžete použít i pro rozhovory na pozdější témata.*³⁷ Zmiňované pracovní kroky vypadají následovně:

1. Příprava

- *S pomocí učebnice a dalších zdrojů pronikněte do tématu.*
- *Naplánujte rámec rozhovoru a případně s pamětníkem proveďte předběžnou diskusi: O čem přesně by měl mluvit? Kde se pohovor uskuteční? Jak dlouho by měl trvat? Kolik bude posluchačů? Jak by měl být rozhovor zdokumentován?*
- *V ideálním případě byste měli rozhovor zaznamenat na video, protože mimika, gesta a řeč těla poskytují důležitou zpětnou vazbu o emocích souvisejících s určitými tématy a lze je následně analyzovat. Předtím však musíte pamětníka požádat o souhlas.*
- *Připravte si pro rozhovor přiměřený počet konkrétních otázek; v případě potřeby je můžete pamětníkovi zaslat předem. Formulujte především „otevřené otázky“, tj. otázky, které pamětníkovi umožní skutečně vyprávět.*

2. Realizace

- *Dbejte na příjemnou atmosféru, věk a zdravotní stav pamětníka.*
- *Jako osoba, která vede rozhovor, se držte při zemi a vyvarujte se přerušování.*

³⁷ *Geschichte 9 - Ausgabe für Gymnasien in Bayern*. Braunschweig: Westermann, 2022. s. 160-161.

- *Ptejte se vždy jen na jednu otázku a používejte krátké a jasné otázky. Vyhněte se hodnotícím otázkám, které by pamětníka tlačily určitým směrem. Pokud by pamětník odbočil, pokuste se ho konkrétními otázkami navrátit k tématu.*

- *Pokud pamětník reaguje emotivně, nespěchejte a řešte to s respektem.*

- *Udržujte oční kontakt a projevujte zájem.*

- *Rozhovor ukončete v přiměřené době (asi 60 minut), pořádně pamětníkovi poděkujte – klidně i malým dárkem – a rozlučte se.*

3. *Následná opatření*

- *Pokud jste rozhovor vedli ve skupině, nejprve si vyměňte své dojmy.*

- *Poté vyberte jednotlivé aspekty, které považujete za přínosné díky jejich zdrojové hodnotě nebo díky překvapivým interpretacím a dalším nápadným rysům.*

- *Analyzujte zdrojovou hodnotu výroků týkajících se těchto aspektů. Zde je užitečné rozlišovat mezi vnější a vnitřní kritikou zdrojů. Otázky k vnější kritice: Kolik let bylo pamětníkovi v době události? Byl do toho přímo zapojen? Co pro něj bylo obzvlášť důležité? Z jaké perspektivy podal zprávu? Jak reagoval při rozhovoru?*

- *Porovnejte svědectví pamětníka se svými znalostmi a s dalšími zdroji k danému tématu. Zjistěte podobnosti, nové věci, ale také rozpory a nesrovnalosti a pokuste se pro ně najít vysvětlení.*

- *Zamyslete se nad způsobem, jakým jste rozhovor vedli: Co se povedlo, co by se dalo v budoucnu udělat lépe? 38*

Ve srovnání s metodickým listem z učebnice *Geschichte und Geschehen 10* můžeme konstatovat, že i zde najdeme tři pracovní kroky, které jsou ale detailněji rozepsány. Nejedná se navíc jen o vysvětlení konkrétních pracovních kroků, ale i o několik praktických doporučení. Spojitost s prvním analyzovaným metodickým listem z učebnice *Forum Geschichte 9* můžeme spatřovat snad jen v tématu uprchlictví po 2. sv. válce. Zde navíc najdeme v doporučení informaci, že tyto pracovní kroky lze využít i na pozdější témata, která budou předmětem dějepisné výuky. Oproti předcházejícím metodickým listům je zde začleněn i hodnotící list, který má žákům sloužit k jednoduchému a přehlednému ověření výpovědi pamětníka a jejich srovnání se svědectvím dalších pamětníků:

³⁸ *Geschichte 9 - Ausgabe für Gymnasien in Bayern*. Braunschweig: Westermann, 2022. s. 160-161.

Pohled do minulosti: výpovědi...	Osoba...	Osoba...	Osoba...
... o okolnostech vyhoštění			
... o cestě nebo o přepravě do nové vlasti			
... o příchodu nebo reakci místních obyvatel			
... o problémech a výzvách obecně			
... o specifických problémech žen			
... o emocích doby			
Pohled na vyprávění: výrazné...			
... obsah (opakování, doplnění, interpretace)			
... v konverzačním chování, mimice, gestech, držení těla.			

Tab. 1: Hodnoticí list pro téma uprchlictví v německé učebnici *Geschichte 9*³⁹

Hodnoticí list je tedy určen pro účely zadaného úkolu, ve kterém žáci mají provést rozhovory s více pamětníky. V hodnoticím listu jsou kolonky pro celkem čtyři pamětníky, ale zaznamenané informace se samozřejmě budou odvíjet od toho, jak budou žáci úspěšní při získávání pamětníků pro jejich výzkum. Hodnoticí list by určitě šel vhodně využít i pro účely jednoho pamětníka, zvláště v případě, kdy žák shrnuje informace z rozhovoru a potřebuje si v nich udělat pořádek, nebo když se s pamětníkem bude muset domluvit na dalším rozhovoru, aby mu doplnil nebo zpřesnil svoje svědectví. Žák může hodnoticí list využít i pro výběr určitého tematického oddílu z vyprávění pamětníka, který se mu bude jevit jako nejzajímavější pro případnou prezentaci jeho životního příběhu před třídou nebo v určité instituci (místní knihovna, archiv, muzeum). V hodnoticím listu žáci hodnotí nejen výpovědi pamětníků o minulosti, ale rovněž i jejich verbální a neverbální projevy, což může být další důležitý aspekt využitelný v rámci analýzy a interpretace uskutečněného rozhovoru.

V učebnici je dále zastoupena i řada úkolů označených ikonkou majáku (*Leuchtturm-Aufgaben*), které mají podněcovat k dalšímu zkoumání (na jiná témata nebo na naši současnost), diskusi a lepší orientaci v dnešním světě. V analyzovaném metodickém listu je tento typ úkolu zastoupen tak, že žáci mají diskutovat nad výrokem historika Wolfganga Wippermanna z roku 2016, který zní: „Pamětník je historikův nejlepší přítel i nejhorší nepřítel.“⁴⁰ Tento úkol uzavírá metodický list a je zvolen jako závěrečná reflexe směřující k podstatě využití metody orální historie ve výuce dějepisu. Lze konstatovat, že v součinnosti jednotlivých úkolů a kroků využívajících metodu orální historie je tento metodický

³⁹ *Geschichte 9 - Ausgabe für Gymnasien in Bayern*. s. 161.⁴⁰ *Geschichte 9 - Ausgabe für Gymnasien in Bayern*. s. 161.

list nejpropracovanější ze všech sledovaných metodických listů, jež jsou obsaženy v aktuálních učebnicích dějepisu z německé produkce. Navíc ponechává velký prostor pro kreativitu nejen žáků, ale i samotného vyučujícího dějepisu.

V závěru této části bychom se chtěli věnovat možné inspiraci německým postupem v českém školním prostředí, a to v podobě využití hodnotícího listu ve výuce soudobých českých dějin.

Vzhledem k tomu, že je hodnotící list z učebnice *Geschichte 9* určen pro téma uprchlictví, tak v případě využití na jiné téma by ho musel vyučující upravit do takové podoby, která by odpovídala zvolenému tématu, jež plánuje žákům zadat. Mohlo by se podle našeho mínění jednat i o obsáhlejší téma zpracovávané v rámci projektové výuky. Jelikož se zabýváme využitím metody orální historie pro výuku dějin Československa ve druhé polovině 20. století, zjednodušený hodnotící list na toto obsáhlé téma by mohl vypadat následovně:

Pohled do minulosti: výpovědi...	Osoba...	Osoba...	Osoba...
... o okolnostech života v nesvobodě (totalitě)			
... o okupaci 1968 a normalizaci			
... o sametové revoluci a jejích ideálech			
... o problémech a výzvách obecně			
... o specifických problémech žen			
... o emocích doby			
Pohled na vyprávění: výrazné...			
... obsah (opakování, doplnění, interpretace)			
... v konverzačním chování, mimice, gestech, držení těla.			

Tab. 2: Hodnotící list pro téma Československo v 2. pol. 20. st.

Pokud bychom měli názorně ukázat specifikaci určitého stěžejního tématu na mnou sledované období, tak by hodnotící list na příkladu sametové revoluce mohl vypadat takto:

Pohled do minulosti: výpovědi...	Osoba...	Osoba...	Osoba...
... o okolnostech sametové revoluce			
... o průběhu sametové revoluce			
... o ideálech sametové revoluce			
... o problémech a výzvách obecně			
... o specifických problémech žen			
... o emocích doby			

Pohled na vyprávění: výrazné...	Osoba...	Osoba...	Osoba...
... obsah (opakování, doplnění, interpretace)			
... v konverzačním chování, mimice, gestech, držení těla.			

Tab. 3: Hodnotící list pro téma sametové revoluce

Takový hodnotící list by pak mohl sloužit k analýze a interpretaci dalšího vývoje v naší zemi, protože by žáci s jeho pomocí mohli dále srovnávat výpovědi pamětníků na polistopadový vývoj u nás. V dnešní době se totiž u některých skupin obyvatelstva v České republice objevují názory, které pohlíží na tento vývoj s určitým despektem, jenž pramení z nenaplnění jejich ideálů sametové revoluce. Žáci by tak prostřednictvím tohoto hodnotícího listu mohli pátrat po příčinách podobných názorů a dojít k hlubšímu porozumění současnosti, čím by byla naplněna jedna z důležitých výzev *Strategie 2030+*. Vyučujícím dějepisu je navíc často vytýkáno, že uzavírají výklad soudobých dějin naší země právě sametovou revolucí⁴¹. Projekt na toto téma by mohl odstranit takové nedostatky a námitky. Sjednocená tabulka by mohla mít takovou podobu:

SAMETOVÁ REVOLUCE			
Pohled do minulosti: výpovědi...	Osoba...	Osoba...	Osoba...
... o okolnostech sametové revoluce			
... o průběhu sametové revoluce			
... o ideálech sametové revoluce			
... o problémech a výzvách obecně			
... o specifických problémech žen			
... o emocích doby			
Pohled na vyprávění: výrazné...			
... obsah (opakování, doplnění, interpretace)			
... v konverzačním chování, mimice, gestech, držení těla.			

⁴¹ Zde můžeme sledovat určitý posun, protože ještě nedávno bylo totiž vyučujícím dějepisu vytýkáno, že často končí ve výkladu československých dějin již rokem 1945. Je nutné zároveň dodat, že výkladem událostí po roce 1989 dochází k propojení výuky historie se základy společenských věd (ZSV), případně občanskou výchovou (OV)

POLISTOPADOVÝ VÝVOJ			
Pohled do minulosti: výpovědi...	Osoba...	Osoba...	Osoba...
... o okolnostech polistopadového vývoje			
... o průběhu polistopadového vývoje			
... o ideálech polistopadového vývoje			
... o problémech a výzvách obecně			
... o specifických problémech žen			
... o emocích doby			
Pohled na vyprávění: výrazné...			
... obsah (opakování, doplnění, interpretace)			
... v konverzačním chování, mimice, gestech, držení těla.			

Tab. 4: Hodnotící list pro téma sametové revoluce a polistopadového vývoje

Metoda orální historie v české učebnici dějepisu

Pro srovnání využití metody orální historie v německých učebnicích dějepisu byla zvolena klasická učebnice Veroniky Válkové nazvaná *Dějepis 9: nejnovější dějiny: pro základní školy*, kterou vydalo SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost. Jedná se o závěrečnou část čtyřdílné řady určené pro výuku dějepisu na 2. stupni ZŠ a pro odpovídající ročníky víceletých gymnázií.

Metoda orální historie je v této učebnici zastoupena na začátku třetí kapitoly *Poválečné dějiny*, a to v zadání dlouhodobého úkolu, který spočívá v tom, že se žáci mají pokusit od svých rodičů, prarodičů a jejich známých zjistit co nejvíce informací o tom, jak to vypadalo v naší zemi v letech 1948-1989. Vzhledem k tomu, že se jedná o dlouhé časové období, tak nabízí žákům pomocné otázky, což může žákům jejich „výzkumnou“ práci podstatným způsobem ulehčit:

- jak prožili (pokud už byli na světě) roky 1948, 1956, 1968 a 1989 a co se o nich učili ve škole;
- co to byly Jiskry, Pionýr a SSM a zda byli členy těchto organizací;
- jak probíhaly volby;
- jak to tehdy chodilo ve škole a co se při výtvarné výchově malovalo vždy v říjnu a v únoru;
- co to bylo „podpultové zboží“, co bony a Tuzex;
- jaké se vyprávěly politické vtipy;

- kam se mohlo jezdit do zahraničí na dovolenou a co všechno se muselo podniknout, aby vůbec do zahraničí mohlo jet;
- co to bylo ROH;
- jaký byl průměrný plat a kolik stálo různé zboží;
- co to byly nadměrné metry;
- proč se na základní škole i střední škole psaly posudky na žáky;
- za co mohl žák dostat sníženou známku z chování a za co mohl být například vyloučen ze střední školy, či proč se někteří lidé vůbec nemohli dostat na vysokou školu, i když byli nadaní;
- jak to bylo s nezaměstnaností;
- jaká byla otevírací doba v obchodech;
- kdy se daly koupit banány a mandarinky;
- co to byly pracovní soboty.⁴²

Autorka uzavírá zadání tohoto úkolu konstatováním, že při rozhovoru s pamětníky z řad rodinných příslušníků jim určitě vyplyne spousta dalších otázek. Zmiňované pomocné otázky jsou zvoleny velmi vhodně, protože můžou žákům sloužit jako určité vodítko při vedení rozhovoru. Velké negativum tohoto úkolu však spočívá v tom, že zde, na rozdíl od německých učebnic dějepisu nenajdeme žádný metodický list, který by představil metodu orální historie a nasměroval žáky k správnému vedení rozhovoru s pamětníkem. Dále zde chybí upřesnění toho, jak se bude s úkolem dále pracovat. Můžeme se tedy jen domnívat, že autorka zamýšlela tento úkol jako určité úvodní seznámení žáků se soudobými československými dějinami 1948-1989 optikou jejich rodinných příslušníků, na což budou postupně navazovat faktografické údaje z učebnice a výklad vyučujícího. Žákům se teprve pak nabídne určité srovnání pohledů na vnímání historických událostí z různých hledisek, k nimž budou moci zaujmout vlastní stanovisko, což je předesláno i v úvodu učebnice. Na tomto místě však bohužel chybí bližší specifikace další práce s úkolem. Nadějný potenciál v podobě využití metody orální historie u tohoto úkolu tak není zcela využit, což je velká škoda. Na druhou stranu se však i zde, stejně jako v případě německých učebnic dějepisu, otevírá velký prostor pro vlastní iniciativu vyučujícího k využití získaného materiálu od žáků. I ten však nemusí být naplněn, pokud daný vyučující není obeznámen s využitím metody orální historie ve výuce, a to jak po metodologické stránce, tak etické, na což bylo upozorněno v oddílu *Metoda orální historie ve výuce dějepisu*.

⁴² VÁLKOVÁ, Veronika. *Dějepis 9: nejnovější dějiny: pro základní školy*. 2. vyd. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2020. s. 91.

Vzhledem k tomuto nedostatečnému zadání úkolu pak působí poněkud nekonceptně další snahy o využití metody orální historie. Objevují se tu totiž další zadání, která mají možná za cíl doplnit dlouhodobý úkol, což však není vůbec zmíněno. V podkapitole *První berlínská krize a rozdělení Německa na dva státy* mají žáci za úkol zjistit, jestli někdo z jejich příbuzných nebo známých navštívil Berlín v době, kdy byl rozdělen na východní a západní část, a zeptat se jich, jak to na ně působilo. Zadání úkolu je pak zakončeno prostým konstatováním, že žáci zřejmě zjistí něco o berlínské zdi, o které se budou teprve učit, a aspoň budou mít „dopředu“ povědomí o tomto pojmu.⁴³ Žádnou bližší specifikaci o další práci s úkolem zde opět nenajdeme.

Metoda orální historie je využita i v kapitole *Československo v letech 1945-1948*, kdy mají žáci za úkol zjistit od svých prarodičů, co všechno chodili vyřizovat na národní výbor.⁴⁴ V tomto směru je zadání úkolu zvoleno prakticky, neboť žáci si díky svědectví jejich prarodičů lépe uvědomí fungování národních výborů a objeví se jim možné srovnání s činností dnešních úřadů.

V podkapitole *Jak to bylo dál...* najdeme využití metody orální historie v zadání úkolu, kdy mají žáci vyzpovídat svoje maminky, babičky i prababičky a pokusit se zjistit, jak se změnilo postavení ženy od pádu komunistického režimu. Žáci mají dbát na to, aby dotazovaným ženám kladli stejné otázky a jejich anketa tak měla vypovídací hodnotu. Otázky si navíc mají připravit předem a nechybí ani pomocné otázky, aby měli určitou představu o tom, na co se mají ptát:

- *jak to bylo s péčí o domácnost a o děti;*
- *jak to bylo s možnostmi studia a pracovní kariéry;*
- *jaký byl názor na manželství a možnost zůstat svobodnou matkou;*
- *jak to bylo se sexuální výchovou atd.*⁴⁵

Prakticky se jedná o prohloubení úvodního dlouhodobého úkolu, opět zde ale nenajdeme žádnou zmínku, jak ho využít pro potřeby tohoto aktuálního úkolu. V návaznosti na analyzované hodnotící listy z německých učebnic dějepisu však stojí za povšimnutí, že jedna z kolonek pro ověřování rozhovoru (*o specifických problémech žen*) se týká podobného tématu a promítá se i do námi navrhovaných hodnotících listů pro sametovou revoluci a polistopadový vývoj v České republice.

Další využití metody orální historie najdeme v podkapitole *Socialistický realismus*, kde pod obrázkem sochy V. I. Lenina je zmínka o tom, že sádrové pozlacené

⁴³ VÁLKOVÁ, Veronika. *Dějepis 9: nejnovější dějiny: pro základní školy*, s. 100.

⁴⁴ VÁLKOVÁ, Veronika. *Dějepis 9: nejnovější dějiny: pro základní školy*, s. 121.

⁴⁵ VÁLKOVÁ, Veronika. *Dějepis 9: nejnovější dějiny: pro základní školy*, s. 143.

busty Lenina, Marxe, Engelse a Stalina často zdobily schodiště a chodby všech typů škol. Žáci mají za úkol zeptat se vyučujících, kteří učili na jejich škole už před rokem 1989, jestli podobná socha jako na obrázku byla i u nich a jaký byl její osud po roce 1989. V zadání může být trochu zavádějící to, že není zcela patrné, jestli je myšlena socha Lenina ve městě, nebo přímo ve škole, což by bylo asi vhodnější, když se mají ptát vyučujících, jež učili na jejich škole již před rokem 1989. Dále není zcela zřejmé, zda se mají zaměřit jen na Lenina, nebo i další komunistické ideology, kteří jsou uvedeni pod obrázkem.⁴⁶ Tento úkol by mohl vhodně doplnit projektový úkol na téma Československo v druhé polovině 20. st. V případě, že by se žákům nepodařilo vyhledat bývalé pedagogy z jejich školy, tak by mohli oslovit své prarodiče a doplnit tak svůj rozhovor o kulturní dimenzi sledovaného období.

V závěru podkapitoly *Kultura v poválečném Československu* je metoda orální historie částečně využita v otázce: *Jakou hudbu posloucháte? Jakou měli ve vašem věku rádi vaši rodiče?*⁴⁷ Bohužel tu však chybí doplnění otázky úkolem (např. zeptejte se, zjistěte od rodičů atd.) a můžeme se opět jen domnívat, zda žáci mají povědomí o tom, co jejich rodiče poslouchali v jejich věku. Znovu se tu tak otevírá prostor pro vlastní iniciativu vyučujícího a nevyužitý potenciál položené otázky. Žáci například mohli vypsát hudební vzory svých rodičů a přehrát si je s pomocí digitálních hudebních platform jako jsou *YouTube* nebo *Spotify*, případně si vybrat jednu píseň, která se jim líbila a představit ji spolužákům v další hodině, nebo poslat vyučujícímu se zdůvodněním svého výběru. Pro bližší specifikaci úkolu by tedy bylo možné využít mezipředmětové vazby s předmětem hudební výchovy.

Poslední využití metody orální historie v této učebnici nalezneme v podkapitole *Světová kultura*, kde mají žáci za úkol zeptat se svých rodičů a prarodičů na zahraniční filmy, které se objevily v našich kinech a v televizi před rokem 1989. Zároveň mají žáci odpovědět, zda uvedené filmy znají také,⁴⁸ čímž se jim naskýtá možnost uvědomění, že přístup ke zlatému fondu světové kinematografie byl ve srovnání se současností před rokem 1989 značně omezen. Vyučující dějepisu by tohoto úkolu mohl využít k vytvoření seznamu doporučených filmů z Československa, například tzv. trezorové filmy, které se u nás v době totality nemohly promítat. Žákům by pak mohl zadat domácí úkol, který by spočíval v tom, že by si žáci sami vybrali snímek ze seznamu a po jeho zhlédnutí by shrnuli své pocity z filmu v krátkém referátu. Pedagog by samozřejmě mohl zvolit i variantu vlastního výběru takového filmu a pak o něm společně se žáky ve třídě diskutovat, například o jeho historickém kontextu a scénách, které mohly být problematické pro tehdejší režim.

⁴⁶ VÁLKOVÁ, Veronika. *Dějepis 9: nejnovější dějiny: pro základní školy*, s. 143.

⁴⁷ VÁLKOVÁ, Veronika. *Dějepis 9: nejnovější dějiny: pro základní školy*, s. 150.

⁴⁸ VÁLKOVÁ, Veronika. *Dějepis 9: nejnovější dějiny: pro základní školy*, s. 153.

Uvedené příklady ukazují, že mnohé vytčené nedostatky v této učebnici vychází z absence metodologické základny v podobě metodického listu, který by byl koncepčně začleněn do učebnice tak, jak je učiněno v německých učebnicích. Takový metodický list by pedagogům a žákům umožnil základní seznámení s metodou orální historie, její podstatou a realizací v podobě načrtnutých kroků k vedení rozhovoru. Podobně jako v německých učebnicích dějepisu je ale i zde poskytnut volný prostor pro kreativitu a vlastní iniciativu jednotlivých vyučujících dějepisu.

Závěr

Závěrem lze konstatovat, že metoda orální historie poskytuje daleko bohatší obraz historického dění zachycením sociálních skupin a oblastí života, o nichž tradiční historické prameny mnoho nevypovídají, ale které mohou vzbudit zájem žáků o historii. Zařazením orálně-historického výzkumu totiž získávají nejen učitelé, ale také jejich svěřenci zkušenosti z aplikace určité historické metody, ale nabízí se jim rovněž různé perspektivy pohledu na sledované historické období či události. Využití této metody ve výuce dějepisu není však bez jistých rizik. Především jde o limity jejího plného využití s ohledem na věk žáků a jejich nedostatečnou připravenost na vyhodnocení výzkumem získaného materiálu, což klade značné nároky na roli učitele. Výhody a důvody k jejímu začlenění podle našeho mínění převažují. Toto stanovisko bylo potvrzeno řadou výše zmíněných argumentů. Pokusme se je shrnout v následujících bodech:

- metoda orální historie ve výuce dějepisu poskytuje žákům bezprostřední kontakt s nedávnou minulostí („zkušenostní dimenzi“), čímž zvyšuje u žáků zájem o soudobé dějiny a zlepšuje jejich historické povědomí;
- rozvíjí mezigenerační dialog a sociální vztahy prostřednictvím zapojení rodinných příslušníků žáků, nebo jejich známých z blízkého okolí;
- podporuje u žáků větší aktivitu a samostatnost v rámci projektového vyučování;
- rozvíjí u žáků jejich badatelské schopnosti, komunikační dovednosti, kritické myšlení a sebereflexi;
- vede žáky k zamyšlení nad subjektivními podmínkami a limity vyprávění v historické vědě;
- rozvíjí mezipředmětových vztahy a realizuje cíle průřezových témat;
- přispívá k místní a regionální historické kultuře v případě prezentace finálních výsledků žáků před veřejností v historicko-kulturních institucích a díky tomu k jejich většímu sepejetí s reálným prostředím;

- lze ji využít v součinnosti s digitálními technologiemi;
- splňuje výzvy obsažené ve *Strategii 2030+*.

Dále můžeme konstatovat, že tyto závěry vyplývají i z analyzovaných metodických listů umístěných v německých učebnicích dějepisu. Ty navíc inspirují samotného učitele, který si může metodické listy upravit podle svého nejlepšího uvážení a potřeb (například na téma, které považuje za stěžejní nebo které chce začlenit do svých dlouhodobějších plánů nebo projektu). Někteří vyučující by mohli spatřovat jistou nevýhodu v tom, že v metodických listech chybí větší detaily pro využití metody orální historie ve výuce (například časová náročnost, příklady dalších témat a prezentací, výsledků před třídou nebo veřejností atd.). Podrobnější pojednání by však podstatně rozšířilo rozsah metodického listu a celkově ho tak zkomplikovalo. Nutno ještě podotknout, že v českých učebnicích dějepisu zatím nenajdeme ani takovou zjednodušenou podobu metodického listu, o čem jsme se mohli přesvědčit u analyzované učebnice od Veroniky Válkové. Je nutno podotknout, že výzkum by bylo možné dále rozšířit o analýzu aktuálnějších českých učebnic dějepisu, které vyšly v nakladatelství Didaktis nebo Fraus.

Podle našeho mínění metodický list zcela splní svůj účel, pokud bude obsahovat dobře promyšlené pracovní kroky k vedení rozhovoru, které budou blíže propojeny se zadanými úkoly (nebo cíli projektu). Takové podobě se nejvíce přibližovala učebnice *Geschichte 9*, zatímco u zbylých učebnic z německé produkce chyběly buď propracovanější kroky k vedení rozhovoru, nebo větší součinnost se zadanými úkoly. Stejně jako je třeba zohledňovat aktivitu a samostatnost žáků při analýze a interpretaci rozhovoru, tak i naznačené podoby využití metody orální historie je třeba brát jako promyšlený návod a inspiraci pro další práci vyučujícího. Během plánování výuky tak může navrhovaný postup doplnit, zkrátit, nebo upravit podle vlastních zkušeností a pro potřeby dané třídy. Metoda orální historie by nikdy nebyla ve výuce plně realizovatelná bez takového aktivního a samostatného přístupu ze strany žáků a vyučujícího. Podle našeho mínění by rovněž nedošlo k uplatnění jejího velkého potenciálu v podobě modernizace dějepisu a zvýšení zájmu o soudobé dějiny u mladé generace a jejich okolí. Z toho důvodu jsme se snažili tímto textem upozornit na možné cesty, které by mohly vést k naplňování těchto ambiciózních cílů.

Použité zdroje / References

Literatura

APEL, Linde. Zur Geschichte, Gegenwart und Zukunft der Oral History: Alexander von Plato und Dorothee Wierling im Gespräch mit Linde Apel. In: APEL, Linde. *Erinnern, erzählen, Geschichte schreiben: Oral History im 21. Jahrhundert*. Berlin: Metropol Verlag, 2022. s. 19-47. ISBN 978-3-86331-651-8

APEL, Linde. *Erinnern, erzählen, Geschichte schreiben: Oral History im 21. Jahrhundert*. Berlin: Metropol Verlag, 2022. ISBN 978-3-86331-651-8

ASSMANN, Aleida. Zwischen Geschichte und Gedächtnis. Von der Oral-History-Forschung zum Zeitzeugen-Interview. In: LINDE, Apel. *Erinnern, erzählen, Geschichte schreiben: Oral History im 21. Jahrhundert*. Berlin: Metropol Verlag, 2022. s. 223-242. ISBN 978-3-86331-651-8

BLÁHOVÁ, Jindřiška. Velký třesk i minulý víkend. *Respekt*. Praha: Economia, 2021, **32**(34), s. 41-42. ISSN 0862-6545

BOXTEL, Carla van; GREVER, Maria; KLEIN, Stephan. Heritage as a Resource for Enhancing and Assessing Historical Thinking: Reflections from the Netherlands. *New Direction in Assessing Historical Thinking*. New York: Routledge, 2015. s. 40-49

HAVLŮJOVÁ, Hana; NAJBERT, Jaroslav a kol. *Paměť a projektové vyučování v dějepise*. Praha: Ústav po studium totalitních režimů, 2014. ISBN 978-80-87912-12-6

HENKE-BOCKSCHATZ, Gerhard. *Oral History im Geschichtsunterricht*. Schwalbach am Taunus: WOCHENSCHAU Verlag, 2014. ISBN 978-3-89974889-5

KITSON, Alison; HUSBANS, Chris. STEWARD, Susan. *Teaching and Learning History 11-18: understanding the Past*. New York: Open University Press, 2011. ISBN 9780335238224

Kolektiv autorů. *Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2030+*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2020. ISBN 978-80-87601-47-1

LABISCOVÁ, Denisa. *Co si uchováváme v paměti? Empirický výzkum historického vědomí*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2013. ISBN 978-80-7464-406-1

LÉVASQUE, Stéphane. *Thinking Historically: Educating Students for 21st Century*. Toronto: University of Toronto Press, 2009. ISBN 978-0-8020-9259-5

Melvin, Kate. "Oral History in Schools - an Ongoing Discussion." *Oral History*, vol. 47, no. 2, Oral History Society, 2019, pp. 117–20, <http://www.jstor.org/stable/45214477>.

SEIXAS, Peter; MORTON, Tom. *The Big Six: Historical Thinking Concepts*. Toronto: Nelson Education, 2013. ISBN 9780176541545

STEPHAN, Anke. *Erlebte Geschichte? Oral History im Geschichtsunterricht: Ein Zeitzeugenprojekt zur Flucht und Vertreibung der Deutschen aus Ostmitteleuropa*. Eckert. Dossiers 3, 2019. ISSN 2191-0790

VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2011. ISBN 978-80-87398-11-1

Učebnice

Forum Geschichte 9 - Neue Ausgabe. Gymnasium Bayern. Jahrgangsstufe. Das kurze 20. Jahrhundert. Berlin: Cornelsen, 2021. ISBN 978-3-06-064219-9.

Geschichte und Geschehen 10. Ausgabe Rheinland-Pfalz Gymnasium ab 2021. Stuttgart: Klett, 2022. ISBN 978-3-12-443360-2

Geschichte 9 - Ausgabe für Gymnasien in Bayern. Braunschweig: Westermann, 2022. ISBN 978-3-14-035726-5.

VÁLKOVÁ, Veronika. *Dějepis 9: nejnovější dějiny: pro základní školy*. 2. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2020. ISBN 978-80-7235-577-8.

Elektronické zdroje

Politici dějiny zneužívají, říká historik Michal Stehlík. Upozorňuje na zločiny státu i relativizaci zla komunismu. In: *Prostor X* [online]. [cit. 2021-8-28]. Dostupné z: <https://www.reflex.cz/clanek/prostor-x/108034/politici-dejiny-zneuzivaji-rika-historik-michal-stehlik-upozornuje-na-zlociny-statu-i-relativizaci-zla-komunismu.html>

O autorovi: Mgr. Vít Janalík učitel na Gymnáziu Ladislava Jaroše Holešov; student 3. ročníku kombinované formy doktorského studijního programu Didaktika dějepisu na Filozofické fakultě Ostravské univerzity; oblast výzkumu tvoří metoda orální historie a její využití ve výuce dějepisu pro výuku moderních dějin Československa v 2. pol. 20. st.; e-mail:

E-mail: vit.janalik@gymhol.cz

Pandemie SARS-CoV-2 jako výzva vedoucí ke změně formálního sekundárního vzdělávání odsouzených /The SARS-CoV-2 pandemic as a challenge leading to change in the formal secondary education of convicts

Věra Jančová

Abstrakt

Pandemie SARS-CoV-2 ovlivnila chod celé vězeňské služby. Vzhledem k nebezpečí, které toto onemocnění větší koncentrace osob představovalo, byla přijata řada interních opatření stanovených protiepidemiologickou komisí. V době, kdy byly zavřené všechny školy, tvořila škola pro odsouzené výjimku. Formu vzdělávání určovala vězeňská služba dle aktuální epidemiologické situace. Distanční výuka nemohla být z preventivně bezpečnostních důvodů realizována on-line. Opatření, která byla ve věznicích v době pandemie přijata, mohou však významně přispět k urychlení modernizace výukových metod, které jsou běžnou součástí vyspělých vězeňských vzdělávacích systémů. Teoretická studie předkládá počty a složení osob ve výkonu trestu odnětí svobody, možnosti jejich vzdělávání s odkazem na příslušnou legislativu a vyzdvihuje význam tohoto vzdělávání v celkové resocializaci trestaných jedinců. Přibližuje průběh vzdělávání odsouzených v ČR v době pandemie Covid-19 a upozorňuje na negativa, které přinesla distanční výuka. V samém závěru pak seznamuje s pilotním projektem vzdělávání odsouzených formou e-learningu, který přináší zásadní zlom ve vzdělávání osob ve výkonu trestu v ČR.

Abstract

The SARS-CoV-2 pandemic affected the operation of the entire prison service. Due to the danger posed by this disease in a greater concentration of people, several internal measures determined by the anti-epidemiological commission were taken. At a time when all schools were closed, the school for convicts was an exception. The form of education was determined by the prison service according to the current epidemiological situation. Online distance education could not be implemented for preventive security reasons. However, measures taken in prisons during the pandemic can significantly contribute to accelerating the modernization of teaching methods that are a common part of mature prison education systems. The theoretical study presents the number and composition of persons serving a prison sentence, and the possibilities of their education with

reference to the relevant legislation. It highlights the importance of such education in the overall resocialization of punished individuals. It describes the course of prison education in the Czech Republic during the Covid-19 pandemic and points out the negative aspects caused by distance learning. At the very end, the paper introduces the pilot project of educating convicts in the form of e-learning, which brings a fundamental turning point in the education of persons serving a sentence in the Czech Republic.

Klíčová slova: Resocializace; vzdělávání odsouzených; pandemie COVID -19; výkon trestu odnětí svobody; školské vzdělávací středisko.

Keywords: Resocialization; prison education; the COVID-19 pandemic; serving a prison sentence; school education center.

Úvod

Účelem výkonu trestu odnětí svobody je nejen potrestání pachatele a ochrana společnosti, ale i resocializace a celková změna osobnosti odsouzeného. Jak shodně uvádí Fischer¹ i Hála², většina osob nacházejících se ve výkonu trestu nemá dostatečnou pracovní kvalifikaci, což následně vede ke kriminální recidivě. Nízké vzdělání totiž mnohdy neumožní okamžité zařazení propuštěného jedince do pracovního procesu a narůstající dluhy jej k páchání trestné činnosti opět vrací. Moderní penologické systémy se snaží tyto faktory eliminovat prostřednictvím specifických forem zacházení s vězňenými osobami. Mezi stěžejní patří vzdělávání odsouzených.

Pandemie SARS-CoV-2 ovlivnila zaběhlé systémy a dotkla se i světa za mřížemi. V České republice se v roce 2020, v době nástupu pandemie, nacházelo 10 vazebních věznic, 25 věznic a 3 ústavy pro výkon zabezpečovací detence, ve kterých bylo k 31. 12. 2020 umístěno 19 286 vězňených osob. Ročně jich je více než 10 000 propuštěno na svobodu.³

Věznice jsou zařízení, kde je ubytováno velké množství osob s minimálními možnostmi vzájemné izolace. Odsouzení navíc mnohdy trpí závažnými onemocněními, která souvisí s jejich předchozím životem. Výjimkou není hepatitida, HIV nebo poškození orgánů způsobené užíváním drog. Svoji roli hraje omezený přísun vitamínů, nedostatečná hygiena i stres, kterým výkon trestu samozřejmě je. Základy vězeňského systému jsou postaveny na stereotypu, přesném dodržování

¹ FISCHER, Slavomil. *Etapedie v penitenciární praxi*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2006, s. 22–37.

² HÁLA, Jaroslav. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2006, s. 130–131.

³ VSČR. *Statistická ročenka Vězeňské služby ČR*. 2021, s. 76-78.

časového rozvrhu dne v návaznosti na příslušnou legislativu. Goffman⁴ hovoří o věznicích jako totální instituci. Popisuje ji jako zcela uzavřený sociální systém, izolovaný od ostatních sociálních systémů. Cílem této instituce je nepřetržitá kontrola života všech členů.

Jakékoliv vybočení ze stereotypu, tedy samozřejmě i virové onemocnění, pak představuje pro chod věznic závažný problém. Každé narušení přesně zavedeného časového režimu dne, práv a povinností odsouzených nebo souvisejících pravidel může znamenat velmi vysoké nebezpečí pro odsouzené, zaměstnance, ale i pro svět mimo penitenciární systém. Proto je nutné v tomto prostředí přistupovat k eliminaci nákazy SARS-CoV-2 velmi obezřetně.

Výkon trestu odnětí svobody i samotné vzdělávání odsouzených představují široké téma. Pozornost zde je věnována pouze vybraným aspektům, které se mohou stát stěžejními pro následné odborné diskuse nebo rozsáhlejší výzkumná šetření.

Východiska formálního sekundárního vzdělávání odsouzených

Významným představitelem myšlenky propojení vězeňství a školství se stal v českých zemích v 19. století vězeňský kaplan František Josef Řezáč, zakladatel první penitenciární školy. Věřil, že vzděláváním a výchovou lze zcela změnit osobnost trestanců a předejít tak i jejich případné recidivě. Školní vzdělávání bylo původně určeno převážně pro mladistvé či negramotné jedince.⁵ Škola z pozice hlavního socializačního činitele zajišťuje kontinuitu společnosti. Výchovné a vzdělávací cíle se mění s vývojem jejího charakteru. Krajiní pedagogický sociologismus⁶ proto řadí pedagogiku mezi sociologické vědy. Vychovávaný jedinec se učí v rámci působení pedagogiky akceptovat společenské hodnoty a pravidla, učí se životu v příslušné společnosti a sociální skupině. Vzdělávání odsouzených jedinců v sobě odráží kritické teorie⁷, jež jsou teoriemi pedagogickými i sociálními zároveň. Typickými jsou pro ně přenos vědomostí, kultury a hodnot většinové společnosti.

Formálního sekundárního vzdělávání se ve výkonu trestu účastní zpravidla odsouzení ve věku 18–26 let, kteří mají vzhledem k neukončené sociální integraci šanci změnit svůj dosavadní styl života a hodnoty.⁸ Langelid⁹ ve shodě se

⁴ GOFFMAN, Erving. *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York, NY: Anchor Books, 1961.

⁵ ČERNÍKOVÁ, Vratislava a Vojtěch SEDLÁČEK. *Základy penologie pro policisty*. Praha: Vydavatelství Policejní akademie České republiky, 2002, s. 60–61.

⁶ PROKOP, Jiří. *Škola a společnost v kritických teoriích druhé poloviny 20. století*. Praha: Karolinum, 2005, s. 17–75.

⁷ Tamtéž.

⁸ VSČR. *Vzdělávání odsouzených*. 2023.

⁹ LANGELID, Torfinn. et al. *Summary and recommendations*. In: T. LANGELID et al., eds. Nordic

statistikou Vězeňské služby ČR popisuje typického odsouzeného. Jedná se o jedince ve věku 30 let, bez ukončeného vzdělání, s velmi malou zkušeností na trhu práce. Jeho život navíc komplikuje závislost na návykových látkách.

Na teorii psychoanalýzy lze diagnostikovat příčiny deviantního chování odsouzených. Následkem narušeného psychosociálního a emocionálního vývoje v průběhu dětství je deviantní socializace v dospívání a páchaní trestné činnosti v dospělosti.¹⁰ Vzdělávání odsouzených spadá do oblasti speciální pedagogiky.¹¹

Východiskem pro vzdělávání v době pandemie se staly technologické teorie, které definuje Bertrand¹². Skinner¹³ na základě operantního podmiňování a Bloom¹⁴ prostřednictvím taxonomie cílů postavili základ vyučování na počítači a počítačem. Od nesmělých pokusů zavedení předávání informací žákům prostřednictvím technologií, přes strach z úpadku role učitele, se vzdělávání stalo, zejména v době pandemie, na technologiích zcela závislé. Distanční vzdělávání definuje Průcha¹⁵ jako samostatné studium charakteristické pro střední a vysoké školy. Žáci využívají ke studiu online materiály a osobní konzultace. Užívány jsou rovněž pojmy e-learning, učení pomocí elektronických zařízení nebo online výuka. Pro období pandemie se vžil pojem nouzová distanční výuka¹⁶.

Tuto formu edukace však nelze realizovat ve všech zařízeních. Základem vzdělávání ve výkonu trestu je předpoklad, že nebude v žádném případě ohrožena vnitřní a vnější bezpečnost věznic. Vzdělávání prostřednictvím moderních technologií je tedy možné pouze do určité míry a za přijmutí mnoha bezpečnostních opatření. Počítače jsou v rámci vzdělávání ve věznicích užívány většinou k výuce základních dovedností. Odsouzení si osvojují základy práce s textem, tabulkovým editorem, učí se využívat základní programové vybavení.

Výzkumné šetření

Předmětem výzkumu se stal fenomén nouzového distančního vzdělávání ve věznicích, a to z pohledu žáka i pedagoga. Výzkumné šetření probíhalo v létě

Prison Education. A lifelong perspective. Copenhagen: Nordic Council of Ministers, 2009, s.13–14.

¹⁰ KABÍČEK, Pavel, Ladislav CSÉMY a Jana HAMANOVÁ. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, 2014, s. 17–42.

¹¹ SLOWÍK, Josef. *Speciální pedagogika*. 2., aktualizované a doplněné vydání. Praha: Grada, 2016, s. 137–146.

¹² BERTRAND, Yves. *Soudobé teorie vzdělávání*. PRAHA: Portál, 1998, s. 89–98.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ PRŮCHA, Jiří., WALTEROVÁ, Eliška a Jiří MAREŠ. *Pedagogický slovník* (7., aktualiz. a rozš. vyd). Praha: Portál, 2013, s. 52–53.

¹⁶ NEUMAJER, Ondřej. *Vzdělávání na dálku přináší zmatky v pojmech*. Řízení školy. Praha: Wolters Kluwer, 2020, roč. 17, č. 11, s. 15–17.

2021 a jeho cílem bylo zjistit vliv pandemie Covid-19 na formální vzdělávání odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody. S ohledem na stanovený cíl byla zvolena kvalitativní výzkumná metodologie¹⁷. Základem bylo získat odpověď na stanovené výzkumné otázky: 1) Jaký byl průběh distančního vzdělávání ve škole zřízené pro odsouzené? 2) Jak vnímali odsouzení a pedagogové vzdělávání v době pandemie? 3) Jaké dopady měla distanční výuka na vzdělávání odsouzených? Východiskem je samozřejmě předpoklad, že odsouzení celkově hodnotí prostředí výkonu trestu velmi negativně a veškeré jejich jednání je účelové s cílem dosáhnout co nejvíce výhod.¹⁸

Prezentovat data získaná ve věznicích je značně obtížné z důvodu bezpečnosti a utajování informací. Nutné je tedy zachovávat etické aspekty výzkumu v souvislosti se specifikou prostředí. Proto byla zcela zachována anonymita všech informantů. Limitem šetření je i fakt, že se odsouzení po ukončení studia příslušného oboru vrací zpět do svých kmenových věznic.

Výzkumné šetření probíhalo za užití dvou metod. Jako metoda sběru dat pro zjištění názorů pedagogů byly zvoleny polostrukturované rozhovory s učiteli školských vzdělávacích středisek. Celkem bylo realizováno 5 rozhovorů. Zvoleny byly tyto věznice: Pardubice, Kuřim, Všehrady, Valdice, Světlá nad Sázavou. Doba rozhovorů byla individuální. Jeden rozhovor byl realizován ve fyzickém kontaktu tazatele, ostatní prostřednictvím e-mailové či telefonické komunikace. Ke zjištění postojů odsouzených byla zvolena polostrukturovaná ohnisková skupinová metoda. Podle Miovského¹⁹ tato metoda umožňuje interakci informantů a vstup výzkumníka do diskuse prostřednictvím modelových otázek, což usnadňuje získání potřebných dat od odsouzených. Sestaveny byly dvě skupiny složené ze šesti odsouzených čerstvých absolventů. Doba šetření s jednou skupinou trvala 30 minut. Veškerá získaná data byla v průběhu výzkumu zapisována, technikou transkripce se stal selektivní protokol²⁰. Následně probíhala analýza textu, rozhovory s jednotlivými skupinami byly podrobeny analýze, otevřenému kódování a rozřazení kódů do kategorií. K vyhodnocení celého šetření byla použita technika vyložení karet.²¹

¹⁷ ŠVAŘÍČEK, Roman a Klára ŠEĐOVÁ. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007, s. 12–183.

¹⁸ FISCHER, Slavomil. *Etopedie v penitenciární praxi*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2006, s. 49–74.

¹⁹ MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006. s. 174–186.

²⁰ Tamtéž, s. 195–213.

²¹ MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006, s. 226–237.

Distanční vzdělávání pohledem učitelů

Oslovení vedoucí učitelé školských vzdělávacích středisek se k předloženým otázkám vyjadřovali většinou shodně, jejich odpovědi se lišily pouze v případě kvantity a časového rozložení distanční výuky. V době nařízené karantény byly žákům na oddíly 2 x týdně předávány materiály s obsahem učiva a úkoly, které měli vypracovat. Každý žák měl svou složku, ve které byly vloženy jeho vypracované úkoly. V jednom případě, ve Věznici Valdice, probíhala výuka po celou dobu pandemie zcela bez omezení. Studující odsouzení jsou v této věznici ubytováni přímo v budově školského vzdělávacího střediska, nehrozil tak přenos nákazy ze styku s ostatními odsouzenými.

Z otázek týkajících se organizace výuky vyplynulo následující. Vládou přijatá omezení provozu středních a vyšších odborných škol a konzervatoří se nevztahovala na školy zřízené Ministerstvem spravedlnosti, tedy i na Střední odborné učiliště Vězeňské služby. V každé z věznic a ústavů, v rámci SOU VS ČR i školských vzdělávacích středisek byly zřízeny protiepidemické komise. Prostřednictvím platformy Skype se řešila témata jako očkování a testování, stav nakažených zaměstnanců i odsouzených.

Jaroslav (Věznice Pardubice): *„Protiepidemické komise nastavovaly pravidla pro fungování jednotlivých školských vzdělávacích středisek. Celkově bylo přijato více než 200 opatření. Pokud se žáci dostavili ke konzultaci, byla užívána bezkontaktní termometrie, kontrola příznaků onemocnění. K dispozici byly desinfekční prostředky, respirátory, ochranné štíty, plexisklové zástěny a antigenními testy pro zaměstnance i odsouzené. V distribuci materiálů ke studiu pomáhali i vychovatelé. Po ukončení karantény došlo k přezkoušení žáků.“*

Pavel (Věznice Světlá nad Sázavou): *„Vzdělávání distanční formou zahrnovalo zadávání úkolů, samostudium a hodnocení, nejednalo se o klasické známkování. Distanční forma studia neznamenala obnovení činnosti školy, ani výuku, cvičení, praxi, konzultace atp. Odborný výcvik neprobíhal, hodnocení praktických dovedností žáků bylo prováděno formou procvičování praktických dovedností. Vzdělávání bylo prioritně zaměřeno na profilové předměty. Odsouzení měli podle rozpisu možnost účastnit se konzultací. Když probíhala výuka, bylo to v podstatě na tělocvičně, kde mohla být velká vzdálenost mezi žákyněmi a rovněž za použití ochranných pomůcek.“*

Jak se učitelé shodně vyjádřili, nikdo nebyl na variantu distanční výuky ve výkonu trestu připraven, neměl s ní žádnou zkušenost a neuměl si ji představit.

Pavel (Věznice Světlá nad Sázavou): *„Pedagogové neměli se způsobem výuky zásadní problémy, bylo to velmi náročné na přípravu, distribuci*

materiálů k výuce a zkoušení, ale každý chápal mimořádnost situace a svůj režim, a i domácí přípravu přizpůsobil novým podmínkám.“

Pavel (Věznice Kuřim): *„Pedagogové toto vzdělávání vnímali sice jako určitou komplikaci, ale v době pandemie, kdy nikdo moc nevěděl, jak se bude celá situace vyvíjet, bylo dobré, že jsme minimalizovali kontakt s odsouzenými i mezi sebou. Kladem bylo určitě více času na přípravu materiálů, záporem pak nemožnost dohledu nad žáky, a tudíž docházelo ke zkreslení výsledků u slabších žáků.“*

Pavel (Věznice Všehrady): *„Učitelé byli zpočátku k distanční výuce nedůvěřiví a skeptičtí, ale postupem času si zvykli a tuto výuku akceptovali, i když s ní měli samozřejmě více práce.“*

Jaroslav (Věznice Pardubice): *„Rozhodně došlo ke zvýšení finančních nákladů na výuku. Vše se kopírovalo podle počtu odsouzených, každý tiskopis procházel ionizací. I z hlediska času bylo vše velmi náročné. V takto stresujícím prostředí, jakým je věznice, byla pro všechny doba pandemie velmi těžká.“*

V hodnocení dopadu pandemie na úroveň vzdělávání se respondenti opět shodli. Pro Věznici Valdice nenastaly v dosahovaných výsledcích žádné změny.

Pavel (Světlá nad Sázavou): *„Jediné, co bylo zásadní, že neproběhly ústní zkoušky, Závěrečná zkouška ve školním roce 2020/2021 byla jen z praktické a písemné zkoušky.“*

Pavel (Věznice Kuřim): *„Nevýhoda byla, že zadané úkoly často vypracoval jeden žák zbytku třídy a ti si jej pouze opsali. Úroveň znalostí asi klesla, ale to je obtížné vyhodnotit, protože u závěrečných zkoušek bylo upuštěno od ústní části. Nicméně u našich žáků je důraz kladen přece jen spíše na praktickou výuku a zde se nám podařilo, až na výjimky, všechny absolventy zařadit do ústavní kuchyně.“*

Jaroslav (Věznice Pardubice) a Libor (Věznice Všehrady): *„Nepozorovali jsme, že by pandemie závažněji ovlivnila kvalitu vyučování. Pro krátkodobou výuku (do jednoho měsíce) nemá distanční výuka žádný vliv, ale při dlouhodobějším trvání by mohla mít kvalita výuky klesající úroveň (přítomnost učitele a jeho osobní výklad, společnost spolužáků, jasně dané podmínky výuky apod.).“*

Distanční vzdělávání pohledem odsouzených

Odsouzení dobu pandemie hodnotili velmi negativně. Z důvodu velkých omezení (zákaz návštěv, vycházek, pozastavení pracovišť) vnímali odnětí svobody silněji než dříve, vše umocňoval strach o rodiny i vlastní život. Pozitivní názory v souvislosti s pandemií vyjádřili odsouzení ne v oblasti vzdělávání, nýbrž v souvislosti s kompenzacemi, kterých se jim ve věznicích dostávalo. Jednalo se

o navýšení doby telefonických hovorů, možnosti přijetí nárokového balíku nad rámec zákona a umožnění realizace video Skype hovorů s rodinami. Kompenzován tak byl odsouzeným zákaz návštěv ve věznicích. Negativně pak informanti hodnotili zrušení kurzů v době pandemie nebo nedostatek studijního materiálu. Bez přítomnosti učitele mnohdy látku nepochopili. Výuka jazyka spočívala pouze v učení se novým slovíčkům, vyplňování gramatických cvičení, bez výuky výslovnosti. Absence školního prostředí a možnosti opustit ubytovny byla pro většinu z nich frustrující.

Skupina A: „*Nějaké úkoly nám dávali, ale to vždycky udělal jeden a my jsme to opsali. Zkouška nebyla ústní, to bylo dobrý. To není jako venku, že máte učitele na počítači. Tady musíme všechno sami. Když byl u nás na baráku covid, nikam se nešlo, to nám nosili úkoly a pak si je zase vzali. Kdo chtěl, mohl chodit trénovat vaření. Ale nebylo to povinný. Venku děti nesměly, ale my chodili. Ale nesměl být nikdo pozitivní.*“

Skupina B: „*Dostali jsme každý týden úkoly. Z toho jsme pak dostávali známky. Když skončila pandemie, tak nás vyzkoušeli. Chlapi od nás z cimry nadávali, měli chodit na kurz a ten nebyl. Já do školy na praxi nechodil, raději sem byl v klidu na cimře a učil se. Když jdete do školy, tak vám to aspoň uteče, najíte se tam, vidíte chlapy z jiných baráků. Nemáme se z čeho učit. Jo, učitelé něco nakopírovali, ale to je k ničemu, když to slyšíte, je to lepší.*“

Jako stěžejní problém uvedli informanti omezený počet hodin praktické výuky, což nevyhovovalo zejména studentům připravujícím se k závěrečným zkouškám. Tito odsouzení pociťovali značný handicap. Většinou učitelé veškeré otázky s odsouzenými ve škole probírají, nyní probíhala příprava samostatně. Čas na přípravu, který měli po dobu distanční výuky, shledávali jako přínosný. Zkoušky se skládali pouze z písemné a praktické části, což informanti označili velmi kladně.

Skupina A: „*Jak říkám, nemáte internet, nemáte počítač. Ve škole pořád píšeme, učitelé diktují. Tak nám něco nakopírovali. Kdo chtěl tak si přečte, většina ne. Jenom asi ti, co měli dělat závěrečky. S ostatními to pak stejně učitelé proberou.*“

Skupina B: „*Jako před zkouškama na nic. Musíte se naučit z toho, co vám donesou. Ještě že jsme mohli chodit vařit do školy. Máme být kuchaři, to bez praxe nejde. Ještě že nás sestěhovali, podle toho, kdo chodí do školy, kdo kam do práce. Mohli jsme si radit. Jako normování jsem z papíru nepochopil, museli mi to kluci vysvětlit. Děláte trapný úkoly, sestavujete jídelníček. K čemu, když neumíte vařit. Mě takové studium nebaví.*“

Shrnutí výzkumu

Ve školním roce 2019/2020, tedy v době pandemie, bylo zařazeno v učebních oborech 581 odsouzených, výuční list získalo 190 odsouzených. Ve školním roce 2020/2021 navštěvovalo učební obory 608 odsouzených, z nichž 171 obdrželo výuční list.²²

Z výpovědí učitelů je zřejmé, že se museli flexibilně přizpůsobit nové situaci. Přejít na distanční výuku je tak hodnocen většinou negativně. Nedostatečný počet učebnic pro odsouzené navýšil finanční náklady a práci učitelů. Všichni respondenti se shodli na tvrzení, že osoba učitele jako vzoru chování, je pro odsouzené zejména v oblasti resocializace nezastupitelným činitelem vzdělávání. Rovněž souhlasili s tvrzením, že praktická výuka, která je hlavní součástí učebních oborů, nelze nahradit distančním způsobem vzdělávání. Čtyři respondenti potvrdili zkrácení výsledků vzdělávání. Odsouzení se ve výpovědích s učiteli shodovali. Distanční výuku hodnotili negativně. Ke studiu ztratili motivaci. Důvodem byla absence učebnic, výklad učitele a omezený počet hodin praxe.

Výzkum potvrdil, že pandemie zasáhla i vzdělávání ve školách zřízených pro odsouzené ve výkonu trestu odnětí svobody. Vzhledem k tomu, že v rámci VSČR jsou odsouzeným nabízeny ke studiu pouze učňovské obory, byla výuka ochuzena o hodiny praktické výuky, kterou nelze distančním způsobem výuky nijak nahradit. Výzkumné šetření odkrylo i pozitivní stránku pandemie, kterou se stalo vybavení věznic výpočetní technikou.

Revitalizace vzdělávání odsouzených

Zájmem aktuální vzdělávací politiky je vybudování systému celoživotního vzdělávání a zajištění spravedlivého přístupu ke vzdělávání.²³ Tyto dvě oblasti edukace se plně vztahují k výkonu trestu. Evropská vězeňská pravidla kladou důraz na zvyšování znalostí a schopností odsouzených, ukládají věznicím zajistit toto vzdělávání nejen po stránce organizační a materiální, ale rovněž zabezpečit jeho pestrý výběr (základní a odborné vzdělávání, vzdělávání mladistvých i osob se speciálními vzdělávacími potřebami).²⁴ Rovněž Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2030 se zaměřuje na snížení nerovnosti v přístupu ke kvalitnímu vzdělávání a získávání kompetencí potřebných pro aktivní profesní a občanský život.²⁵ Ve výkonu trestu je pro snížení nerovnosti zásadní otázkou zajištění úplného středoškolského vzdělávání, a to jak zavedením všeobecného středoškolského vzdělávání, tak možnosti nástavbového studia.

²² VSČR. *Statistická ročenka Vězeňské služby ČR*, 2021, s. 158.

²³ PROKOP, Jiří. *Ideologické možnosti interpretace edukační reality*. In JANÍK, Tomáš et al. *K perspektivám školního vzdělávání* Brno. Paido, 2009, s. 35–49.

²⁴ ASOCIACE ORGANIZACÍ V OBLASTI VĚZEŇSTVÍ. *Evropská vězeňská pravidla*, 2020.

²⁵ MŠMT. *Strategie vzdělávací politiky do roku 2030+*, s. 8–16.

Vzdělanostní úroveň odsouzených se úměrně zvyšuje s růstem úrovně vzdělanosti celé společnosti. Postupně vymizeli zcela negramotní odsouzení, přibývá odsouzených, kteří dosáhli vysokoškolského vzdělání.²⁶ Vzdělávání ve výkonu trestu odnětí svobody je třeba tomuto faktu podřídít.

Tab. 1 Dosažené vzdělání odsouzených

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
bez zákl. vzděl.	0,21 %	0,20 %	0,22 %	0,22 %	0,20 %	0,23 %
nedokonč. ZŠ	1,82 %	1,88 %	1,64 %	1,64 %	1,3 %	1,44 %
ZŠ	44,33 %	43,41 %	45,19 %	45,77 %	47 %	47,53 %
vyuč. bez mat.	37,47 %	37,97 %	36,45 %	35,48 %	34,94 %	35,02 %
vyuč. s mat.	2,93 %	2,25 %	2,30 %	2,21 %	1,98 %	2,09 %
úplné SŠ všeob.	1,37 %	1,69 %	1,49 %	1,60 %	1,49 %	1,53 %
úplné SŠ odb.	6,59 %	6,71 %	6,82 %	6,92 %	6,77 %	6,45 %
VŠ	1,53 %	1,48	1,58 %	1,69 %	1,63 %	1,74 %

Zdroj: VŠČR, 2021²⁷

Vybavení věznic výpočetní technikou pro účely Skype hovorů odhalilo rezervy, které je možné ve vzdělávání odsouzených využít. V rámci samostudia je novinkou zpřístupnění webových stránek, kde mohou odsouzení dohledávat legislativu potřebnou k řešení aktuální životní situace. Pokud je možné zajistit bezpečnostní opatření u výše uvedených možností práce s výpočetní technikou, je možné zajistit je i u vzdělávání. Nepochybně by bylo zajímavé v rámci dalšího výzkumu toto téma hlouběji zpracovat, zjistit, jaké prostředky, weby a platformy by bylo vhodné využít. Do vzdělávání by se tak mohly zapojit i školy poskytující úplné středoškolské vzdělávání.

²⁶ BIEDERMANOVÁ, Eva. *Úroveň vzdělanosti osob ve výkonu trestu odnětí svobody. Bezpečnostní teorie a praxe*. 2015, s. 97–107.

²⁷ VŠČR. *Statistická ročenka Vězeňské služby ČR*. 2021, s. 122.

Možnosti inovace ve vzdělávání odsouzených přináší příkladem dobré praxe srovnávací pedagogika. V Izraeli proběhl pilotní program FreePhone, kdy pedagog vzdělával velké množství odsouzených prostřednictvím konferenčních hovorů a přenášením dat na plátno ve speciálně vybavených místnostech. Tento program minimalizoval bezpečnostní rizika při vstupu cizích osob do věznic a eskorty odsouzených za vzděláváním. V rámci výuky nebylo třeba řešit stavebně technické dispozice věznic a nedostatek prostoru. Ve slovenských věznicích je střední a odborné vzdělávání realizováno na základě spolupráce se samosprávnými kraji a s vybranými vzdělávacími institucemi, jejichž pedagogové vyučují přímo v ústavu pro výkon trestu.²⁸ Ve skandinávských zemích mohou vězni zvolenou školu i obor navštěvovat externě v rámci extramulární aktivity. V Rakousku působí centrální vzdělávací instituce, vzdělávání vězňů je součástí národního systému odborného vzdělávání.²⁹

Generální ředitelství pro vzdělávání a kulturu Evropské unie realizovalo mnoho výzkumů, jejichž cílem bylo zmapovat a následně zkvalitnit vzdělávání odsouzených. V řadě zemí je toto vzdělávání zajišťováno Ministerstvem školství nebo Ministerstvem spravedlnosti. Odsouzení se podílí na hrazení poplatků za vzdělávání. Převážná většina vězňů v členských státech EU jsou muži ve věku 20–40 let, což je skupina vhodná ke vzdělávání. Jedním z ústředních zjištění je, že vězni mají kladný názor na vzdělávání po dobu věznění. Německo a Rakousko zamýšlí zavedení flexibilnějších osnov a kurzů, a to zkrácením jeho délky. Do vzdělávání by se tak mohli zapojit i odsouzení s kratšími tresty. V Nizozemsku a Estonsku byly vytvořeny vyhrazené části věznic pro vzdělávající se odsouzené. V Rumunsku mají odsouzení nárok za získání výučního listu na zkrácení trestu. Ve Velké Británii používají odsouzení speciálně upravený webový nástroj. Každý student je posouzen z hlediska možných rizik a je mu přiděleno jedinečné přihlášení určující obsah, který může používat a prohlížet. Počet přístupných webových stránek je omezen a veškerá aktivita je důkladně sledována.³⁰

Prokop³¹ racionálně uvažuje o možnosti využití jednotlivých paradigmat v naší edukační praxi. Nelze přebírat všechny a celé teorie vzdělávání. Záleží na legislativním nastavení vězeňského systému, vzdělávací koncepci státu, schopnosti financování vzdělávání a naplnění individuálních vzdělávacích potřeb odsouzených. Současná legislativa České republiky zatím neupravuje vzdělávání odsouzených prostřednictvím on-line výuky. Postupné zavádění moderních tech-

²⁸ BRUNOVÁ, Markéta. *Novodobý vývoj a stav vězeňství v České a Slovenské republice*. Praha: Leges, 2020, s. 106–116.

²⁹ HÁLA, Jaroslav. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. (2. dopl. vyd.). České Budějovice: Vysoká škola, evropských a regionálních studií, 2006, 20–27, s. 33–34.

³⁰ GHK. *Survey on Prison Education and Training in Europe – Final Report*, 2012, s. 41–54.

³¹ PROKOP, Jiří. *Teorie výchovy*. In PRUCHA, J. (Ed.) *Pedagogická encyklopedie*. Praha: Portál, 2009, s. 661–666.

nologii vzdělávání ve vězeňském systému ČR je reakcí na celosvětový trend rozvoje a modernizace výukových metod. Od ledna 2021 byl ve Věznici Světlá nad Sázavou a ve Vazební věznici a Ústavu pro výkon zabezpečovací detence Brno spuštěn pilotní projekt vzdělávání odsouzených formou e-learningu. Prostřednictvím speciální platformy bez možnosti připojení na internet byly pro odsouzené realizovány univerzitní videokurzy po dobu dvou měsíců vždy jednu hodinu týdně. Cílem tohoto vzdělávání bylo zvýšit právní povědomí odsouzených. Po úspěšném vykonání závěrečného testu získali odsouzení certifikát s logem univerzity. Do projektu se zapojilo 30 žen a 7 mužů, z nichž úspěšně absolvovalo 20 žen a 5 mužů. Na základě následného šetření byl metodou strukturovaného dotazníku zjištěn názor odsouzených na tuto formu vzdělávání. Celkem 81 % respondentů uvedlo, že získané informace jsou užitečné, 56 % respondentů chce využívat tuto formu vzdělávání po dobu výkonu trestu i nadále, pro 50 % nebylo splnění kurzu časově náročné, 94 % z oslovených odsouzených hodnotilo tuto formu vzdělávání velmi kladně.³²

Pokud je někde rovnováha mezi výchovou a vzděláváním zcela nezpochybnitelná, je to rozhodně ve vězeňství. Je nutné zdůraznit, že vzdělávání obecně, je investicí do budoucnosti. „*Každá epocha staví svůj nápravný systém adekvátně podmínkám a vyspělosti své doby, ať již sociální, kulturní nebo ekonomické. A pokud je moudrá a prozíravá, pohlíží při tom do blízké i vzdálenější perspektivy.*“³³

Použité zdroje:

ASOCIACE ORGANIZACÍ V OBLASTI VĚZEŇSTVÍ. *Evropská vězeňská pravidla* [online]. 2020 [cit. 19. 10. 2022]. Dostupné z: <https://aoov.cz/aktuality/aktualizace-evropskych-vezenskych-pravidel/>

BERTRAND, Yves. *Soudobé teorie vzdělávání*. Praha: Portál, 1998. Studium (Portál). ISBN 80-7178-216-5.

BIEDERMANOVÁ, Eva. Úroveň vzdělanosti osob ve výkonu trestu odnětím svobody. *Bezpečnostní teorie a praxe*. Praha: Ministerstvo vnitra ČR, 2006-, 2015(1), s. 97-107. ISSN 1801-8211.

BRUNOVÁ, Markéta. *Novodobý vývoj a stav vězeňství v České a Slovenské republice*. Praha: Leges, 2020. ISBN 978-80-7502-408-4.

ČERNÍKOVÁ, Vlastislava a Vojtěch SEDLÁČEK. *Základy penologie pro policisty*. Praha: Vydavatelství Policejní akademie České republiky, 2002. ISBN 80-7251-104-1.

³² GR VS ČR. *Vzdělávání odsouzených formou e-learningu „NUGISFINEM, z.s.“*. Praha: GR VS ČR, 2020.

³³ JÚZL, Miloslav. *Penitenciaristia jako věda žalární*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2017, s. 7.

České vězeňství. Praha: Vězeňská služba České republiky, 2020, roč. 28, č. 2. ISSN 1213-9297.

FISCHER, Slavomil. *Etopedie v penitenciární praxi*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2006. ISBN 80-7044-772-9.

Generální ředitelství VS ČR. *Vzdělávání odsouzených formou e-learningu „NU-GIS FINEM, z.s.“*. Praha: GR VS ČR, 2020.

GHK. *Survey on Prison Education and Training in Europe – Final Report* [online] 2012. [cit. 19. 10. 2022]. Dostupné z: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6480d344-75e7-4573-b860-1f62f1edc6c3>.

Goffman, Erving. *Asylums: Essays on the social situations of mental patients and other inmates*. [online] 1961. [cit. 19. 10. 2022]. Dostupné z: Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates - Erving Goffman - Knihy Google.

HÁLA, Jaroslav. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2006. ISBN 80-86708-30-6.

JŮZL, Miloslav. *Penitenciaristia jako věda žalární*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2017. ISBN 9788074521317.

KABÍČEK, Pavel, Ladislav CŠEMÝ a Jana HAMANOVÁ. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, 2014. ISBN 978-80-7387-793-4.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Opatření obecné povahy o Závěrečných zkouškách, č. j. MSMT-3258/2021-.1*. Praha, 2021.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Školský zákon* [online]. 2022 [cit. 19. 10. 2022]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/dokumenty/skolsky-zakon-ve-zneni-ucinnem-ode-dne-1-2-2022>.

MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006. Psyché (Grada). ISBN 8024713624.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Strategie vzdělávací politiky do roku 2030+*. [online]. 2022 [cit. 19. 10. 2022]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/strategie-2030>.

NEUMAJER, Ondřej. *Vzdělávání na dálku přináší zmatky v pojmech. Řízení školy*. Praha: Wolters Kluwer, 2020, roč. 17, č. 11, s. 15–17. ISSN 1214-8679.

PROKOP, Jiří. *Škola a společnost v kritických teoriích druhé poloviny 20. století*. Praha: Karolinum, 2005. s. 71. ISBN 80-246-1008-6.

PROKOP, Jiří. *Teorie výchovy*. In PRUCHA, J. (Ed.) *Pedagogická encyklopedie*. Praha: Portál, 2009, s. 661-666. ISBN 978-80-7367-546-2.

ŠVAŘIČEK, Roman a Klára ŠEDOVÁ. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0644-6.

PRŮCHA, Jan, Eliška WALTEROVÁ a Jiří MAREŠ. *Pedagogický slovník*. 7., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2013. ISBN 9788026204039.

Vězeňská služba České republiky. *Koncepce vězeňství do roku 2025* [online]. 2016 [cit. 19. 10. 2022]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/generalni-reditelstvi/ostatni/koncepce-vezenstvi.pdf>

Vězeňská služba České republiky. *Vzdělávací programy* [online]. (2022). [cit. 19. 10. 2022]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/organizacni-jednotky/stredni-odborne-uciliste/sekce/vzdelavaci-aktivity>.

Vězeňská služba České republiky. *Statistická ročenka Vězeňské služby ČR* [online]. (2021). [cit. 19. 10. 2022]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/generalni-reditelstvi/odbor-spravni/statistiky/rocenky/statisticka-rocenka-2021.pdf>.

Vězeňská služba České republiky. *Statistická ročenka Vězeňské služby ČR* [online]. (2021). [cit. 19. 10. 2022]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/generalni-reditelstvi/odbor-spravni/statistiky/rocenky/statisticka-rocenka-2020.pdf>.

Vězeňská služba České republiky. *Vzdělávání odsouzených* [online]. (2021). [cit. 1. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/organizacni-jednotky/veznice-paradubice/sekce/vzdelavani-odsouzenych>.

O autorce: *Mgr. Věra Jančová* je studentkou Univerzity Karlovy, obor Pedagogika. Původně pracovala v domovech mládeže. Od roku 2018 pracuje jako vychovatelka odborného zacházení ve vězenství. Vystudovala bakalářský obor Sociální patologie, a magisterský obor Sociální pedagogika.

ROZHOVORY A MATERIÁLY / INTERVIEWS AND ARTICLES

Rozhovor s Vlastimilem Ježkem

Michal Ježek

„Ještě doznívala společně sdílená radost z konce nesmyslného režimu, ale zároveň už vystrkovala růžky doba, kdy se představy lidí – občanů o naší budoucnosti začínaly rozcházet a my už jsme nebyli schopní se snadno dohodnout, kudy se vydat. Rozpad Občanského fóra a vznik či obnovení politických stran to jen hlasitě podtrhovaly,“ říká Vlastimil Ježek.

S prvním generálním ředitelem Českého rozhlasu o atmosféře, vedení a vytváření instituce, kterou vedl v letech 1993–1999. O tom, jaké rozhodnutí pro něho bylo nejtěžší, ale také o tom, co ho na „šéfování“ baví.

Fond orální historie Českého rozhlasu (ČRo)

Protokol o záznamu:

Narátor: Mgr. Vlastimil Ježek (narozen 24. 7. 1963). V letech 1985–1991 vystudoval Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze (FF UK; obor český jazyk-historie), kde se stal v listopadu 1989 vůdčí osobností studentského stávkového výboru. Poté pracoval například jako redaktor týdeníku MY 90 či jako vedoucí vnitropolitické rubriky deníku Práce. Generálním ředitelem Českého rozhlasu byl od července 1993 do června 1999. V letech 2004–2008 byl generálním ředitelem Národní knihovny ČR. Od roku 2012 je předsedou představenstva Obecní dům, a. s. Vedle toho do poloviny roku 2022, kdy byl zvolen do Rady České televize, moderoval každý čtvrtek pořad Hovory pro Český rozhlas Plus. Vlastimil Ježek je podruhé ženatý, s manželkou Martinou má dvě dcery. Jeho nejoblíbenější hra: mariáš.

Tazatel: Michal Ježek, v průběhu vedení rozhovoru redaktor a archivář Českého rozhlasu, při dotáčení koordinátor inovací v automotive. Při finální editaci Innovation Storymaker ve Středočeském inovačním centru.

Vedení rozhovoru: Rozhovor byl natáčen poprvé v listopadu 2017 v kanceláři narátora (Obecní dům). Přepsán v dubnu 2021, kdy byly narátorem doplněny aktuální informace a dokončován byl v červnu 2021, květnu 2022 a finálně pak v lednu 2023.

Inspirace k rozhovoru: Tazatel se s narátorem znal z rozhovoru pro studentský časopis FF UK (2015) a předchozího natáčení pro Archiv ČRo.

Ambice záznamu: Ambicí bylo zachytit zkušenost novináře a manažera, který se jako první generální ředitel Českého rozhlasu zásadně podílel na konstituování veřejnoprávního média v prvních letech samostatné České republiky. Zachytit spektrum výzev, kterým čelil v době, kdy se definovala role veřejnoprávního rozhlasu, vytvářela jeho struktura, profilely jeho programové okruhy a hledalo místo tohoto média v nové demokratické společnosti. Tazatelovou snahou bylo zároveň nahlédnout do způsobu přemýšlení člověka, který se musel vyrovnávat s velkou odpovědností a dělat rozhodnutí, která podobu Českého rozhlasu do dnes ovlivňují. Nakonec i pochopit, jakou roli tato zkušenost hraje v kontextu jeho rozmanitého profesního života.

Rozhovor

1. Jak jsem se nestal generálním ředitelem Českého rozhlasu

Jak to vypadalo u vás doma, když jste vyrůstal? Nasměrovalo vás rodinné zázemí trošku k médiím?

Otec byl dělník a matka prodavačka. Takže ne, já jsem v tomhle ohledu opravdu solitér. Nejvíce mi asi ve směřování v životě a ve společnosti pomohlo to, že jsem od sedmi let hrál amatérské divadlo v Karlínském domě dětí a mládeže, které vedla skvělá Mirena Volková¹, sešla se tam úžasná parta, vidáme se dodnes... Patřil do ní i Honza Vondráček, dnes hvězda Divadla v Dlouhé a řada dalších. Mirenu jsem dlouho považoval za svou druhou matku, dodnes jsme přátelé a pokud mi někdo pomohl v orientaci ve světě, tak rozhodně především ona.

A později?

Já jsem to měl na konci bolševika jasné, zcela záměrně jsem se přihlásil na učitelský obor čeština-dějepis na Filozofické fakultě (FF UK) s tím, že půjdu učit a že se budu maximálně snažit vykládat historii – i když jistě v rámci reálných možností – bez nesmyslných ideologických nářků. Nakonec k tomu nikdy nedošlo, takže netuším, zda to byla reálná představa nebo naivita.

¹ *Absolventka DAMU*, se dle Vlastimila Ježka (VJ) paradoxně nikdy herecky neuplatnila, věnovala se výchově dětí.

Tohle všechno ale skončilo rokem '89. Já jsem vždycky chtěl kromě divadla psát, ale za bolševika bych na žurnalistiku nikdy nešel, to už by pro mě bylo za hranicí, ale jakmile to šlo, tak už v roce '90 jsem začal psát pro Lidovou demokracii (deník) a nakonec bylo jasné, že opustím svět vzdělávání v tom úzkém slova smyslu a budu pracovat v médiích. Psaní mě prostě vždycky bavilo a baví mě koneckonců stále.²

Takže to, že jste se stal prvním generálním ředitelem Českého rozhlasu (GŘ ČRo), to byla náhoda?

Chtěl jsem napsat reportáž o tehdy vyhlášeném konkurzu na generálního ředitele. Pracoval jsem jako vedoucí vnitropolitické rubriky deníku *Práce* a média byla jedním z „mých“ témat. Když rozhlas konkurz vypsal, snažil jsem se dostat co nejbližší. A rozhlasačka Miluše Tikalová mi tehdy poradila... no tak se do něj přihlas, jinak se moc blízko nikdy nedostaneš. Reportáž se měla jmenovat „Jak jsem se nestal generálním ředitelem Českého rozhlasu“ [smích]. Reálná kandidatura nepřicházela v úvahu, jenže jsem postupoval v pěti kolech stále dál. Když byly na řadě psychotesty, dostal jsem otázku, jestli to byla u konkurzu moje taktika, že jsem kandidáty pořád pozoroval a tím je znervózňoval...

Rada Českého rozhlasu byla tehdy pod silným tlakem, aby někoho vybrala – původně celé výběrové řízení skončilo tak, že nevybrala nikoho, jenomže to bylo nepřijatelné úplně pro všechny – a hlavně lidé z ODS (Občanská demokratická strana) si byli jistí, že se do funkce nakonec dostane Václav Musílek (její spoluzakladatel). On paradoxně v rámci toho výběrového řízení mával svým průkazem ODS nad hlavou a vůbec mu nedocházelo, že tím se teda v očích lidí, kteří si myslí, že šéf rádia má být nezávislý, hodně diskvalifikuje... Tehdejší Rada nebyla složená ze stranických nominantů, nýbrž z respektovaných osobností kulturního a společenského života. Po konkurzu jsem se chystal do Lán na ukončení novinářské sezóny s prezidentem (Václavem Havlem) a když jsem kráčet přes Václavské náměstí do redakce deníku *Práce*, zastavil mne předseda rozhlasové Rady: „Nikam nechoďte, za chvíli máme tiskovku. Rozhodli jsme se, že vás jmenujeme,“ řekl mi prostě skvělý plicní lékař a velký člověk Zdeněk Susa. Takže zamýšlená reportáž zůstala nedopsána... [úsměv]

2. Generálním „domovníkem“ rozhlasu

Máme před sebou fotografii asi z roku '97, kde hovoříte jako GŘ s posluchačem na Dni otevřených dveří. Zajímá mě, jak jste si zvládl v tak vysoké funkci udržovat osobní kontakt s normálními posluchači?

² VJ je autorem knihy *Střepiny chobotnice aneb Národ sobě* (2009), editorem knihy *Kde domov můj?: 72 let Československa* (1992) a spoluautor knih *Ríkali jí Lvice* (1996), *Šest z šedesátých* (2003), *Lásky za časů bezpráví* (2009), *1912: 100 let od otevření Obecního domu v Praze* (2012), *Média a my* (2014), *Je to marný, je to marný, je to marný* (2019).

To já považuju celý život za důležitý setkávat se s lidmi, kteří vám nijak nepodléhají a přinášejí nějaké svoje postřehy. Je to samozřejmě práce, která... je hrozně zdoluhavá, protože řekneme že sedmdesát procent těch postřehů je nepoužitelných, ale třicet procent je pořád docela slušné číslo a hlavně, když dělá rozhlas Den otevřených dveří, tak se člověk přece jen musí věnovat lidem, kteří přijdou a tuhle fotku [pousmání]... teda vůbec neznám, se musím přiznat, nicméně ale nevypadám, že by mě to nezajímalo, snad to tak i bylo. Já jsem na Dny otevřených dveří chodil pravidelně a byl jsem tam k dispozici komukoli, kdo přišel.

Další fotka (viz příloha) už bude z trochu formálnější příležitosti. Výročí okupace před budovou rozhlasu 21. srpna 1997. Jak těžké bylo zvyknout si, že vám neustále někdo dává mikrofon a vy jste vlastně středem mediální pozornosti?

Ó, to tak jenom možná vypadá. Na ta pravidelná setkání, která byla 21. srpna před rádiem, tam chodil kde kdo, takže si pořád myslím, že větší mediální pozornost měli naprosto oprávněně za pamětníci těch událostí, bojovníci za svobodu, ale nakonec i politici, kteří se účastnili v hojném počtu. Samozřejmě, když řídíte rozhlas, tak ta mediální pozornost se týká zejména rozhlasu samotného, ať už je ředitelem kdokoli.

Tady v Obecním domě se moje funkce jmenuje předseda představenstva (nástup 8. 3. 2012), ale ve skutečnosti jsem tady domovník. A jako generální ředitel Českého rozhlasu jsem byl taky především domovník...

Ve smyslu, že se staráte o budovu?

Jasně. O budovu, ale včetně toho obsahu, na prvním místě je vysílání a abyste mohl vysílat, tak musíte mít odkud a prostřednictvím něčeho.

Mám pro vás jeden zvuk, ukázka z rozhlasového pořadu Kavárna u Kische (2. 7. 1993), pár dnů poté, co jste nastoupil do své kanceláře.

V nahrávce hovoří VI. Ježek: Situace byla taková, že když jsem přišel první den, tak... nemám rád slovo sekretariát, ale budiž říkát se tomu tak, tak v sekretariátu generálního ředitele nebyl nikdo. Nejen, že tam nebyl nikdo z předchozího vedení, ale nebyla tam ani sekretářka. Pak se objevila, a to byl velice zvláštní pocit. Jedna z prvních otázek byla, jestli pro mě domů bude jezdit řidič a jestli mě bude vozit z práce domů, a já nebydlím daleko od Vinohrad (...), bydlím u Staroměstského náměstí, to vskutku není daleko, ale ta otázka mě skutečně trochu pobavila, trochu zarazila. Já bych sice chtěl udělat jisté změny ve své kanceláři, ale až na to bude čas, jedinou změnu, kterou udělám – doufám, že hned zítra – je, že si přinesu svůj obrázek pana prezidenta (Václava Havla; fotka v příloze). Takovou barevnou karikaturu od Káji Saudka... (viz příloha), a tu pověším místo

toho prazvláštního portréту v barevném provedení, který mi tam na stole zatím visí. (konec nahrávky)

[chvíle ticha] No jo, tak to bych skoro všechno podepsal i dneska, musím říct, že si nepamatuju, že jsem přišel do kanceláře, kde nikdo nebyl, to se mi teda v paměti neuchovalo, koneckonců ta kancelář začala velice rychle pracovat s novými lidmi. Ale jasně, ty začátky byly nesnadné... Jak už jsem zmiňoval, po celou dobu výběrového řízení byla většina politiků a zejména Václav Klaus (tehdejší předseda ODS) přesvědčena, že se generálním ředitelem stane Václav Musílek [pousmání]. Byli přesvědčeni, že to takhle dopadne, a nakonec to rozhodnutí Rady ČRo (dále jen Rada), která napřed nevybrala nikoho a pak se rozhodla pro mě, to musel být šok! Ty reakce byly různé... pamatuju si, jak se první den po oznámení mého jména asi pětadvacetkrát hrála píseň Ježek, Ježek se má. [úsmev]

Jako na vaši počest se hrála?

No a to jsem právě přemejšlel [vzrušeně] jako..., jestli je to sranda, to by bylo fajn, nebo jestli je to takové jako vlezdoprdelectví a nebo ještě hůř jestli je to takovej výraz odporu k tomu rozhodnutí Rady. Ale tohle všechno se hrozně rychle změnilo, protože můj největší problém nebo spíš největší problém lidí tehdy byl v tom, že mě v podstatě nikdo nijak neznal a v tomhle smyslu ty obavy dokonce i chápu. Ale myslím si, že po prvních pár týdnech bylo celkem jasné, že nemám žádné temné úmysly, nejsem s nikým spojen na něčem nečestném, a že to jediné o co mě jde, je fungující rozhlas. Ve chvíli, kdy se na tom shodnete s tou spoustou lidí..., tak to vlastně pak šlo hrozně rychle. Opravdu..., většina lidí tam byla proto, že pro rádio pracovat chtěli, bavilo je to a dávalo jim to smysl.

3. Rodinná atmosféra v rádiu

Tady je fotografie z výročního grémia generálního ředitele (viz příloha), vybral jsem ji trochu schválně se zachycenými püllitry piva. Působí na mě jako doklad, že mezi vámi, kteří jste vedli rádio, potažmo mezi zaměstnanci, byla atmosféra jakési komunity lidí, kteří jsou úzce spojeni s řemeslem.

No tak já v to doufám, ale nevím, tohle množství lidí tam bylo proto, že se účastnilo nejužší grémium, ale i všichni ředitelé regionálních studií. Usuzuji tak podle Petra Haše, který vedl Hradec Králové. Ale... to spojování práce s příjemnejma neformálníma zážitkama, to mě baví celý život, protože když máte nějakou odpovědnost a něco řídíte, tak máte poměrně širokou škálu možností jak to dělat. Ehm..., spousta lidí, který znám, bere tu svoji manažerskou pozici tak, že hlavně se s nikým moc nenamočit, moc nebejt s nikým kamarád... Používají metodu cukr a bič nebo to, co je taky docela častý, a sice bič — bič [důrazně]. Tak to mě teda, musím říct, nikdy nebavilo, protože některé věci jsou na rozhodování snadné, když

se vás někdo zeptá, jestli jedna a jedna jsou dvě nebo pět, tak je to jednoduchý, ale jsou věci, které jsou na rozhodování velmi nesnadné a potřebujete znát názory hodně lidí a ještě dost přemýšlet, protože odpovědnost je nakonec vždy jenom na vás.

Tady máme další fotku vedení ČRo, tentokrát z roku 1996, kdy už vaše pozice byla ukotvená.

No tak to je kompletní vedení Českého rozhlasu. (foto v příloze)

Já teda si neodpustím takovou poznámku... Mně se zdá, že tady vypadáte, no, jako parta kamarádů z gymnázia.

Jo jo jo [dynamicky]. Hele, ale i ve výrazu tváří podle mě... Tady vidím Pavla Pecháčka³, tady Alexandra Píchu⁴. Podle mě je znát, že to nehrajou, že opravdu mají dobrou náladu. A když něco děláte a [důrazně] můžete k tomu mít dobrou náladu a můžete to dělat v pohodě a můžete to dělat v téměř rodinné atmosféře, tak se to prostě velice vyplácí. Ty lidi hlavně musej vědět, že říci svůj názor není průser, jó? Že se nesměj bát říct svůj názor, protože znova říkám, některé věci jsou na řešení nesmírně obtížné, máte škálu možností, vy si musíte v konkrétním čase nějakou konkrétní možnost vybrat, ale abyste si vybral dobře, tak je dobré k tomu znát názory, které nejsou ovlivněné strachem je vůbec říci.

Tahle fotka mi dělá docela radost. Ale když tady vidím ředitele tehdejšího brněnského studia, to je takovej smutek, protože ten se záhy poté zabil i se třema lidma v autě v Polsku, a to musím říct, že byl jeden z mých nejhorších zážitků za dobu, co jsem byl v rádiu. Vzpomínám, jak jsem byl na třech pohřbech v Brně za sebou, protože ještě ke všemu byly vztahy mezi těmi rodinami takové složité... To byl teda hodně krušnej den musím říct.

Na jednu stranu jste tedy tvořili v rádiu až rodinnou atmosféru, na druhou stranu... nastupoval jste jako první ředitel Českého rozhlasu, který měl tehda tři a půl tisíce zaměstnanců a po pěti letech jich měl už jen 1500 (byť asi 2 tisíce externistů k tomu). Za první rok vašeho ředitelování ubylo asi 350 kmenových zaměstnanců.

Ano...

Jak těžké bylo být ředitelem, který musí rozlišovat, kdo v rádiu nezůstane a kdo jo, a zároveň být tím s prominutím Vlastíkem, který si s „polovinou“ lidí tyká?

³ Pavel Pecháček v roce 1995 založil Svobodnou Evropu, která se později změnila v Český rozhlas 6. „České vysílání Svobodné Evropy sídlilo v jednu dobu i v budově Českého rozhlasu na Vinohradské třídě 12, v mezaninu,“ uvádí dále kniha *99 osobností rozhlasového zpravodajství a publicistiky* (2018, s. 111).

⁴ Alexandr Pícha se v roce 1996 stal „zástupcem programového ředitele Českého rozhlasu a rok poté i ředitelem Radiožurnálu (srov. *99 osobností...*, 2018, s. 116).

Hele, tohle je těžký vždycky! Na druhé straně bylo od samého začátku patrné, že kdokoliv se té funkce ujme, musí tuhle část řešit a bylo také jasné, a že ta přezaměstnanost zároveň znamená velice nízké průměrné příjmy. Já jsem se v první řadě snažil o rekonstrukci vedení tak, aby... tenhle základ fungoval a pak jsem se s každým tím šéfem bavil o tom, kolik lidí opravdu potřebujeme mít v zaměstnaneckém poměru a kolik lidí by mohlo přejít na externí spolupráci, přičemž upozorňuji, že v rádiu to není tak snadné jako v televizi. Dělat externistu v televizi, to znamená, že se můžete pořád ještě docela dobře uživit, ale dělat externistu v rádiu? No, nevím jak to platí dneska...

To bychom se museli zeptat někoho, kdo externistou ČRo aktuálně je.

Tehdy to bylo tak, že je to takové fajn kapesné, ale rozhodně ně něco, čím se můžete uživit. Navíc vám nikdo nezaplatí zdravotní a sociální pojištění a v tomhle smyslu rozhlasový trh vypadá úplně jinak než ten televizní.

Na druhé straně musím říct, že ona ta čísla trochu matou..., protože řada vedoucích v rozhlasu hrála takovou hru, která zřejmě byla i předlistopadová, že mají nějaká směrná čísla pro ty svoje studia nebo svoje části rozhlasu, ale většinou, právě proto, že ty platy byly velice nízké, tak ta čísla vlastně nebyla nikdy naplněna. Tím chci říct, že část lidí, kteří zdánlivě odešli, tam vlastně už v tu chvíli nebyli... Nakonec ale propuštění zaměstnanců spadlo na mý podřízený, poté, co jsme se dohodli na nějakém rozumném vývoji, kolik lidí by mělo být zaměstnáno teď, kolik za rok a kolik za dva roky.

Nevíjce nepříjemnou práci jste tedy dělat nemusel.

Nedělám si iluze, že to někteří nakonec stejně nehodili na mě, ale to vlastně pro výsledek není důležité. Z třetí strany musím říct, že já jsem od počátku spolupracoval velice přátelsky s odborovou organizací Českého rozhlasu a tam jsme se jasně dohodli, že rozhlas na těch lidech, co odejdou, sice pro sebe něco ušetří, ale... velkou část těch ušetřených mezd nechá ve mzdovém fondu, takže si polepší ti, co tam zůstanou. Á... to je třeba jedna z věcí, která mi dělala radost po celou dobu, totiž že si nepamatuju, že bych se za šest let nějak zásadně střetnul s odbory. Myslim si, že věci, které se děly, se děly tak, že jsme je s odborovou organizací, která zastupovala všechny zaměstnance, skutečně dohodli. Nebyl to prostě žádný diktát [rychle].

[chvíle ticha] Samozřejmě, když jednáte o tak nepříjemných věcech jako jsou výpovědi, tak to se asi vždycky nedá označit za přátelský, ale [hledá slova] určitě to bylo jednání, které spojovalo nějaké vzájemné pochopení, a ty lidi navíc [důrazně] dobře věděli, že situace rádia je vlastně po téhle stránce neudržitelná. V tom byla moje velká výhoda. Věděli to všichni, jó, že teda toho černého petra si musí někdo vytáhnout.

4. Dědictví komunistického režimu

V roce 2015 jsme spolu dělali rozhovor o stávkovém výboru, který jste vedl jako student pátého ročníku na Filozofické fakultě UK. Mluvíli jsme o atmosféře přerodu socialistické fakulty v demokratickou. Vyprávěl jste, že za vámi chodili učitelé, kteří vás stále chápali jako Socialistický svaz mládeže (SSM). „Nepochopili, že musí dojít k vnitřní transformaci k proměně obsahu... Často jsme se taky snažili přesvědčovat pedagogy, že se nemají hádat, kdo koho udal, ale pracovat na proměně poměrů a pro vědu a studenty,“ což vás energii moc nenabíjelo, vzpomínal jste. A mě teď zajímá, jestli se nedá udělat analogie mezi touhle situací a momentem, kdy jste přebíral už novopecený Český rozhlas, který ale v podstatě byl stále „československý“?

Jasně..., to se ale nakonec asi týkalo všech médií, že z nich musela odejít ta nejprofláklejší jména. Lidi, kteří podepsali věci, které byly neobhajitelné a zároveň dobře dokladovatelné v archivu, ať už v tištěných médiích, zvukových nebo zvukově-obrazových. Možná jsem z té kanceláře nedohlédl do každé jiné kanceláře, ale mám pocit, že v tom rádiu to takhle strašné nebylo. Mám pocit, že Filozofická fakulta v tomhle ohledu na tom byla úplně nejhůř prostě proto, že vždycky byla nositelem nějakého názoru nebo chcete-li nějaké ideologie, a že ty výměny učitelů v humanitních vědách byly opakovaně opravdu brutální.

Už v 50. letech tam někdo někoho vyhodil, až nakonec v šedesátých letech vyhodil někdo jiný někoho z těch padesátých let. Takhle se to mlelo. Takže tam najít někoho, kdo nebyl [důrazně] postižen, bylo opravdu nesmírně těžké a asi i pro ty lidi osobně nebylo jednoduché se nad to povznést. Tomu všemu rozumím, ale... když si vzpomenu na tehdejší atmosféru na fakultě – a na té citaci z rozhovoru bych vůbec nic neměnil – tak ta atmosféra byla opravdu z tohohle pohledu léta nepřijemná. Ten pocit, že... že, stávkový výbor (viz foto v příloze) a pozdější studentská rada bude hrát stejnou roli jako hrál fakultní výbor SSM, a bude se dokonce snad ještě podílet na kádrování pedagogů, tak to tedy jsem za sebe naprosto odmítal! Už proto, že jsem na to [rozpačitý úsměv] opravdu neměl nejenže jako oprávnění, ale hlavně naprosto žádnou chuť. Dělat čističe..., to je role, kterou já bych asi ani hrát neuměl.

Vraťme se do rádia, lustrace proběhly ještě předtím, než jste se stal GR ČRo?

Ano. My jsme tuším spadali pod lustrační zákon⁵, takže pokud chtěl někdo být šéf, musel předkládat lustrační osvědčení a pokud na ta vedoucí místa přicházel někdo nový, tak o něj stejně musel požádat. No, ale nakonec když to vezmete s větším nadhledem, tak ty lustrace stejně nebyly zrovna nejdokonalejším procesem

⁵ V roce 1991 a 1992 byly přijaty lustrační zákony, které stanovily, že vedoucí funkce ve veřejné správě a dalších institucích včetně veřejnoprávních médií nemohou vykonávat například bývalí příslušníci či spolupracovníci Státní bezpečnosti či výše postavení funkcionáři Komunistické strany Československa.

a zase lustrace sama o sobě neříkala žádné příběhy, nemapovala důvody, nerozdělovala ty, který to dělali pro prachy a voprawdu z velmi zistných důvodů, od těch, který to dělali, protože se prostě báli. To myslím, že byl ohromnej rozdíl a platí to pořád, i po těch téměř třiceti letech od listopadu '89 (natáčeno v roce 2017), že prostě nebyl podpis jako podpis. A to se týká podle mě fakt úplně všeho. Byla to nenormální doba. V nenormální době se prostě lidi nechovají normálně a statečnejch lidí v nenormálních dobách není nikdy moc. To se týkalo jistě Protektorátu (1939–1945) stejně jako čtyřiceti let komunismu a koneckonců ono to [pousmání] platí do jistý míry i dneska.

Proto se nabízí otázka, jak těžké pro vás bylo zorientovat se pár let po sametové revoluci v rozhlase a vést ho? Zaprvé vybudovat si nějaký funkční tým, který si řekne, tohle je krok jedna, tohle krok dva... a dále naformulovat nějaké základní teze, vizi. A to v době, která byla vlastně strašně chaotická. Tedy pokud vím, narodil jsem se v roce 1989...

Jasně... [úsměv]

Ale představuju si to tak, že na jednu stranu jste měli novopečeným zákonem uloženo reflektovat potřeby obyvatel, na druhé straně ta společnost vlastně nemohla přesně vědět, co chce, protože se ocitla v úplně jiné situaci.

Ještě doznívala společně sdílená radost z konce nesmyslného režimu, ale zároveň už vystrkovala růžky doba, kdy se představy lidí – občanů o naší budoucnosti začínaly rozcházet a my už jsme nebyli schopní se snadno dohodnout, kudy se vydat. Rozpad Občanského fóra a vznik či obnovení politických stran to jen hlasitě podtrhovaly.

Občanské fórum mě možná naivně bavilo proto, že se v něm sešli lidé různých názorů a než o něčem rozhodli, museli udělat nějaké vnitřní kompromisy a museli se dohodnout na základě diskuse. Á... podle mě pak to rozhodnutí nebo ten postup byl podložen nějakými argumenty. A zároveň se vědělo o argumentech, které jsou proti němu. Kdežto ten marketing moderních politických stran – těm podle mě vůbec nejde o to něco vyřešit, ale prostě přesvědčit lidi, že řešení je správné a že žádné jiné správné není a že je třeba volit pána, protože já nevím co... Vůbec vlastně o tu službu nejde, ale jde o postavení! Je to vlastně soutěž o křesla a ne soutěž o práci s těmi křesly související.

Tak já o tom mluvím jenom proto, že totiž v těch 90. letech jsem pět let nechápal, co mi lidi záviděj [udiveně]. A pak nakonec mi to někdo vysvětlil, že mi záviděj tu moc, a to je na tom to nejlegračnejší, že upřímně řečeno jsem žádné uspokojení z nějaké moci nepociťoval, naopak, protože rubem moci je odpovědnost.

Neměl jste někdy pocit, že jste vlastně v konečném důsledku na řešení problémů sám? Na všechna ta důležitá rozhodnutí, která jste dělal... Ať už je

to zvyšování koncesionářských poplatků, přesídlení rozhlasu na Pankrác, ať už jsou to kmitočty, duální systém atd. Že nakonec i když máte své grémium, i když máte nějaké poradní orgány, tak ve výsledku se musíte zavřít do kanceláře generálního ředitele, zakourit si a rozhodnout se sám za sebe?

Je to pravda, ale to je zas ta fungující paralela k Občanskému fóru. Když máte rozumně najmenované grémium a každý problém necháte projít brainstormingem, kde každý ví, že může říct cokoli – třeba i ptákovinu a že smyslem toho procesu je dojít když ne k jednomu řešení, tak k nějaké sadě řešení, které mají nějaké výhody a nějaké nevýhody, tak se vám pak přeci jen rozhoduje snáze. Jinak je to samozřejmě pravda, protože to konečné rozhodnutí musíte udělat sám, a jste za něj jednou provždy odpovědný.

Jaké rozhodnutí pro vás bylo nejtěžší?

Úplně nejtěžší bylo rozhodnout se o tom, jestli má Český rozhlas zůstat v historické budově na Vinohradské třídě, nebo jestli má přesídlit do tehdy ještě zdaleka nedostavěného mrakodrapu na Pankráci.

Byla to noční můra?

Já bych ani neřek noční můra, ale spíš ta tíha rozhodnutí..., jestli teda vopravdu opustit Vinohrady a jít do pankráckého dobrodružství, nebo zůstat a jít do úplně stejného typu dobrodružství. To jest prodát rozestavěný dům, který byl rozestavěn pro úplně jiné účely. To bylo opravdu asi to nejtěžší. Musím ale říct, že jsem nikdy tohoto svého rozhodnutí nelitoval. Myslím si, že pro to rádio je dodnes skvělý, že funguje ve své historické budově, když teda vynecháme počátky někde ve stanu (pravidelné rozhlasové vysílání začalo 18. 5. 1923 ve Kbělicích), respektive čas, než se rozhlas přestěhoval na Vinohrady.

Protože rozhlas na rozdíl od televize nemá jenom historii vlastního vysílání, ale je také sám o sobě součástí moderní české historie. Ať už to byl květen '45 (5. 5. 1945 zahájil rozhlas výzvou Pražské povstání)⁶ nebo koneckonců i události v srpnu roku '68, které byly taky situovány před rádiem i v něm (okupační vojáci pronikli do budovy 21. 8. 1968 ráno)⁷. A já si myslím, že pro tu vnitřní

⁶ Boje mezi obránci rozhlasu a nacisty od 5. do 8. 5. 1945 si vyžádaly řadu životů i vážné poškození budovy rozhlasu. „Obránci rozhlasu čelili (...) útokům letectva, dělostřelectva i pěchoty,“ líčí rozhlasové dějiny *Od mikrofonu k posluchačům* (2003, s.176-177). Například vstupní hala rozhlasu byla zničena torpédem (srov. tamtéž).

⁷ Miroslav Krupička a Dita Křížová uvádí ve webovém článku *Historie rozhlasu v kostce*, že: „Střet Pražanů a pracovníků rozhlasu se sovětskými vojáky si vyžádal kole 15 obětí. Sovětské vojáky nakonec budovu rozhlasu obsadili, ale pracovníkům rozhlasu se do začátku září dařilo pokračovat ve vysílání z jiných objektů“ (dostupný na: temata.rozhlas.cz, 10. 4. 2022). Karel Lánský vzpomíná na někdejšího ústředního ředitele Československého rozhlasu Miloše Marka takto: „(...) stále byl s někým ve spojení a dokonce i když začaly létat do oken střely a na nároží Vinohradské a Balbínovy ulice vybuchl tank a sypala se okna, neopustil telefon...“; zaznamenávají dějiny *Od mikrofonu k poslucha-*

sílu instituce, pro to uvědomí si, že něco znamená, bylo to tíživé rozhodnutí prostě strašně důležité. Bylo to nejtěžší rozhodnutí, nepochybně! Musel jsem ho nakonec udělat sám, protože [smích] tak je ten zákon koncipován. Každopádně: zůstat bylo lepší než přesídlit. Tehdy i teď.

Možná někdo by vám mohl namítnout, že rádio naopak potřebovalo moderní budovu, dostat se z té kamenné, trochu socialismem zapáchající instituce...

To jsme ale věděli [rychle]. Věděli jsme, že potřebujeme moderní budovu studiovou, ale součástí toho rozhodnutí, že nebudeme dostavovat Pankrác (mrakodrap měří 108 metrů) bylo také rozhodnutí, že se zbourají ty staré domečky v Římské ulici a že tam právě vznikne moderní Studiový dům (otevřen byl necelý rok po konci Ježkova funkčního období 18. 5. 2000).

Když se na to díváte takhle zpětně, vypadá to jednoduše...

Vypadá, ale měl jsem v ruce dokumenty s procedurami, které k tomu vedly, zachovaly se v Archivu ČRo...

Jenže sled toho rozhodování... [nevěřicně] Vždycky vyskočil nějaký čert, o kterém člověk třeba i tušil, že existuje, ale nebyl si tím jistý. Tak třeba poslední čert, kterej mě hrůzil, a na to si pamatuju dodnes, bylo..., když se ukázalo, že blízkost metra a vlakového tunelu by mohla vlastně ohrozit jakékoli záměry na vybudování Studiového domu kvůli otřesům...

A to jste vyřešili...

To jsme vyřešili těma pérama... (pružinové boxy zabudované do nosné konstrukce). Teda... stavbaři nebo architekti to vyřešili. Ale ty chvíle mezitím kdy čertík vyskočí a tím, než se ukáže, že to řešitelné je, tak to si prožíváte strašně! Chodíte s tím spát, ráno s tím vstáváte... A to nebyly dny ani týdny, ale měsíce! To teda vopravdu příjemný nebylo.

5. Budování organizační struktury ČRo

Můžu vám teď do ruky dát dokument z roku 1998... Je na něm struktura instituce ČRo, kterou jste vybudovali. Zaujalo mě, že rozhlasový archiv je plný náčrtků struktur veřejnoprávních médií zejména západní Evropy. Budu trochu šfouravej: když vaši rozvětvenou strukturu srovnám s obrázkem britské BBC z roku 1992, zvládla to podle mě elegantněji.

Jó... tak to [bodře] máte nepochybně pravdu, ale taky BBC (British Broadcasting Corporation) neměla žádnou přerušenu tradici svého vývoje a byla starší než

čím (2003, s. 339) dramatické události během invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa.

Československý rozhlas, byť ne o moc (14. 11. 1922 vs. 18. 5. 1923). Nicméně když si odmyslíte eleganci grafického provedení, tak si pořád myslím, že tahle naše... byla to hodně přehledná struktura na rozdíl od toho, co jsem tam našel v roce 1993 a že vlastně v té první linii řízení jsme měli nějakých pět lidí a to se už opravdu uřídit dá! Ve chvíli, kdy jich máte víc než 7, nebo dokonce víc než 10, nebo dokonce 15 a víc, tak to se pak podle mě už řídit moc nedá. Z druhé strany je pravda, že tahle struktura je trochu... [hledá slova] zavádějící, protože míra autonomie vysílacích okruhů a studií byla na rozdíl od obrázku z povahy věci, ze zákona, obrovská a přístup šéfredaktorů vysílacích okruhů a ředitelů studií ke generálnímu řediteli byl absolutní.

Váš předchůdce Jiří Mejstřík (ředitel ČRo od 03/1991 do 05/1993) začal takzvanou reorganizací. Struktura byla postavena na hlavních a regionálních redakcích a on chtěl ty hlavní redakce zrušit. Chtěl vytvořit jednak vysílací okruhy, jednak menší týmy, které budou pro okruhy pracovat, nebo místo nich vytvořit jakési specializované redakce. A vy jste v tom pak pokračoval?

Nó, Jirka nakonec tenhle svůj záměr po letech naprosto popřel, když v podstatě tu staniční strukturu, na které my jsme stavěli celou reorganizaci, zbýval, a de facto se podle mého soudu vrátil k hlavním redakcím, byť se to dnes jmenuje produkční centra. Víte... ono to lze dělat oběma způsoby, protože to je přesně ten případ, kdy žádné z těch řešení není bez vady. Když uděláte staniční strukturu, riskujete řevnivost mezi stanicema, riskujete, že vám na tiskovku jedou tři týmy, protože se mezi sebou nedohodnou, ale na druhé straně to vysílání má velkou šanci být kompaktní a může vznikat na základě rozhodnutí skupiny lidí, která tu stanici vede.

Ve chvíli, kdy uděláte produkční centrum a řeknete, že tohle zpravodajství dělá tahle parta pro všechny, tuhle publicistiku dělá tahle parta pro všechny, a dneska technologicky není žádný problém vkládat cokoliv kamkoliv a vybírat z toho, tak ale potom podle mého soudu zase hodně omezujete možnost jaksi svobodně stavět program stanic. Takže... vždycky tak či tak nakonec musíte dojít k nějakému kompromisu. Ale proč má mít stanice ředitele i šéfredaktora, to jsem teda popravdě nepochopil nikdy a musím říci, že to je hodně zbytečná věc. I když vím, že tady jsem v názorech absolutní, protože dokonce i u Symfonického orchestru Českého rozhlasu (SOČR) jsem si myslel, že šéfdirigent je člověk, kterej má ten orchestr řídit a nepotřebuje k tomu žádného manažera, protože ono se pak strašně těžko určuje, kdo za co odpovídá. Jednoduše říct, že šéfdirigent odpovídá za umění a ředitel za ten zbytek, no... tak jednoduchý to prostě není...

Na druhou stranu od roku 2012 jste v jedné osobě domovník a zároveň dohlížíte na finance Obecního domu...

My jsme malí, tady je to jednoduchý, tady člověk opravdu odpovídá za všechno [smích], na což jsem teda zvyklý a vzhledem k tomu, že je nás dneska pod čtyřicet (údaj z roku 2021) a že je nás méně než před šesti lety, tak tady vopravdu dělá každej všechno nebo ne [úsměv], každej všechno dělat nemůže, ale znáte to, když je třeba...

Když vás v rádiu bylo několik tisíc a vy jste jako domovník řešil ztracené auto zahraničního zpravodaje nebo jak vybudovat vozový park a zároveň jste musel řešit, jak vybudovat tu vnitřní strukturu pravidel, vytvářel jste statut ČRo, hlavní programové zásady, organizační řád, pracovní řád a do toho všeho jste promýšlel reakci na konkurenci nových komerčních rádií a tak dále, a tak dál... Kolik káfi denně jste vypil?

Hele, já si taky myslím, že tam jsem si zadělal... Zaprvé jsem šíleně ztloustnul za těch šest let. To když se vždycky podívám na fotky z třiadevadesátýho, tak si říkám, kurňa, tak já teda nikdy nebyl žádnéj hubeňour, jo, nicméně přeci jenom život před rádiem a život v rádiu, ten byl hodně odlišnej.

Zkuste ho trochu popsat...

No to je strašně jednoduchý... Ráno jste odešel, a to teda jediný jsem si zachoval dlouho, že jsem vopravdu chodil pešky do kopce do rádia, to byl jedinej můj pohyb během dne. Pak jste přišel a...

Počkejte, jako generální ředitel jste celou dobu chodil pešky?

Celou dobu ne, když jsme se přestěhovali, jezdil jsem pak i metrem a poslední dva roky myslím že i autem. Ale nicméně ty počátky byly hrozně příjemný, jít si do práce pešky, to byl takovej můj sen, to bylo úplně dobrý. Jenže pak jste do rádia přišel a následovalo jedno jednání za druhým a copak káfi, tak já nevím, pět... sedm... [úsměv] možná, ale hlavně jsem z deseti cigaret denně skončil u pětáctýřiceti cigaret denně, a to už večer vám je trochu i blbě. A přesně..., řešíte každou půlhodinu něco úplně jiného, tak jak jste to řekl.

Pročítal jsem zápisy z grémií GR a ty jsou opravdu jako tematicky... jedna velká strakatice.

Každej problém nakonec z nějakýho důvodu doleze k vám. Alé... když to vemete zpětně, tak vždycky bylo třeba udělat si takovej soupis, co teda musíte řešit. Když vynechám takový ty havárie a věci, který přicházejí sami, tak jste si musel říct, že by se k tomu měli nějak vyjádřit určitý lidi, že někdo z těch lidí musí jaksí vést tým, protože i když máte pevnou organizační strukturu, tak nesmíte zapomenout taky na to, že prvky projektového řízení jsou právě v kamenných strukturách nesmírně důležité. Protože když řeší někdo něco, co se týká celého

podniku, tak musíme mít v rámci celého projektu pravomoci vůči svým kolegům, kteří jsou na stejné úrovni řízení. No a tenhle proces nějakou dobu trvá..., pak se to vrátí do připomínkového řízení, zase se bavíme o tom, jestli je řešení v rámci možností to nejlepší možný a pak teprve ho přijmete. To vopravdu není tak, že si generální ředitel ráno vezme pero a začne psát nebo diktovat nějaká rozhodnutí jak císař pán a když to napíše, tak se to vyhlásí a ono to funguje. Tak by myslím nefungovalo nic. Člověk by se stal nakonec fakt legrační.

[chvilu ticha]

Když jsme se bavili o té různorodosti agendy, tak ono je úplně jedno, jestli řídíte rádio se dvěma tisíci zaměstnanci nebo malou akciovku v Obecním domě, ta různorodost práce je úplně stejná. Ráno řešíte, že se vám rozbila koule veřejného osvětlení a není kdo by to spravil, protože firma ELTODO už to nedělá a město (Hlavní město Praha) to po nich ještě nepřevzalo. Pak třeba řešíte nějakou investici... Ale mě ta různorodost v tomhle smyslu vždycky spíš bavila, protože různorodá práce vás nikdy ani přestat bavit nemůže.

6. Přístup ČRo ke komerčním rádiím

[dynamicky] A ještě jednu věc jsem chtěl říct. Když jste tak jako sumarizoval příklady věcí, které jsem jako GŘ ČRo řešil, tak jste taky narazil na soukromá rádia, a tady bych chtěl jen poznamenat, že ty já jsem nikdy nechápal jako nekalou konkurenci, naopak soukromá rádia byla skvělá v tom, že odebírala řadu povinností Českému rozhlasu, protože takovej ten jednodušší způsob vysílání, řekněme to slušně, prostě obstarávala ona. Samozřejmě [dynamicky] zase docházelo k věcem, kde už jsme museli tvrdě bojovat, když vás třeba chtěli připravit o další vysílací frekvence... nebo něco podobného.

Někdy to byly asi opravdu „souboje“, protože když jste řešili čtvrtý vysílací okruh, stanici pro mládež, která nakonec nevznikla, vyjádřil se předseda Rady pro rozhlasové a televizní vysílání, Jan Kasal, dost ostře. Tvrdil, že pro sektor hudebních regionálních privátních stanic bude tahle stanice prostě smrtící, že ho „totálně zničí“. To znamená, že pokud tam padala taková slova, tak se dá předpokládat, že vaše vztahy eskalovaly...

Jo a ne. Musíme si uvědomit, že my jsme se se soukromým sektorem dohodli na jedné klíčové věci a já si dodnes myslím, že jsme se dohodli správně, a sice, že jsme připustili výrazné omezení reklamy ve vysílání Českého rozhlasu výměnou jaksi za stálou kampaň ve prospěch placení rozhlasových poplatků...

Kampaň spolu s priváty.

Přesně tak. A taky tu kampaň priváti dlouhá léta vysílaly celkem bez potíží, protože, a to je prostě fakt, privátní média jsou financovaná z reklamy, a veřejnoprávní

rozhlas z rozhlasových poplatků a cokoliv mezitím jaksi vždycky vybízí k nějakým jako divným kompromisům. Myslím si, že tahle dohoda hodně určila náš vztah s celým sektorem soukromých rádií. A je pravda, že jaksi v rámci testování toho vztahu překročil zřejmě zamýšlený vznik čtyřky, hudební stanice pro mladé, hranice možného [smích], protože tam si soukromá rádia skutečně řekla, že ohrožujem jejich sektor. A jak se nakonec ukázalo, poté, co jsem z rádia odešel, tak ta stanice stejně vznikla a nikoho neohrožovala (ČRo 4 – Radio Wave vznikl v roce 2006). My jsme od začátku říkali, že podobně jako nenajdeme ve vysílání hlavních stanic ten hlavní nejširší proud libivosti, tak ani ve stanici pro mladé nehodláme dělat něco podobného jako soukromá rádia.

Hudební stanice pro mladé neměla být čistě hudební, měla hrát více hudby a jinou hudbu než mainstream a měla mít i specifické zpravodajství a publicistiku pro mladé lidi.

Kniha rozhlasových dějin Od mikrofonu k posluchačům (2003, s. 429) vás trochu kritizuje za to, že jste v roce 1993 nevytvořil ucelený koncepční materiál pro odbornou i laickou veřejnost, který by definoval vztahy právě k privátním rádiím. Který by definoval na kolika okruzích a s jakou programovou náplní by měl Český rozhlas vysílat a tím pádem se vám pak hůř komunikovaly otázky kolem toho nového programového okruhu.

Víte, to je hrozně jednoduchý to takhle říct... Ale to prostě vzniknout ani nemohlo, protože byly věci k řešení daleko podstatnější a upřímně řečeno, já si ani nemyslím, že nějaké sáhodlouhé plánování můžete dělat ve chvíli, kdy nemáte vyřešený jiný důležitý problém. A koneckonců v roce 1993 jsme asi nemohli plánovat vznik například okruhu Český rozhlas 6/ Rádio Svobodná Evropa (vysílal 1995–2013), protože ještě nebylo jasné, že tak rychle budou končit zahraniční vysílání v češtině a tenhle okruh stejně vznikl a ten teda nikomu nevalil.

A s okruhem pro mladé byste prostě narazil v každém případě prostě z toho důvodu, že tam soukromá rádia cítila, že to je jejich dvorek a mým nástupcům ještě chvíli trvalo, než takovou stanici nakonec prosadili a navíc teda dneska už ve své podstatě nemá na čem vysílat (v roce 2008 ČRo odebral Radiu Wave analogovou frekvenci), takže to její dosah tak jako tak omezuje.

Jak velký problém vlastně bylo vyprofilovat vysílací okruhy, které jste měl v ruce? To znamená Radiožurnál po stanici Československo, Prahu a Vltavu?

V případě Radiožurnálu a Vltavy to tak složité nebylo, protože u Radiožurnálu jsme věděli od samého počátku, že chceme zpravodajsko-publicistickou stanici, která bude opravdu jednak rychlá ve zpravodajství a jednak pokud možno půjde do hloubky v publicistice. U Vltavy ta složitost spočívala pouze v tom – a to už dnes digitální svět vyřešil úplně hravě –, že tam byl stálý boj o podíl mluveného

slova a hudby. To je sice strašně zajímavá věc, ale většina posluchačů, který dávají přednost jednomu či druhému, je velmi netolerantní právě vůči tomu, co nechťejí...

Bylo pro první půlku 90. let charakteristické, že komunity posluchačů byly na ostří nože?

Přesně tak! A to vyřešil opravdu až digitální svět, který umožnil vznik digitálních stanic čistě hudebních jako je Český rozhlas D-dur (vznik 2005) a tak podobně.⁸

7. Profil rodinné stanice ČRo 2 – Praha

Ale úplně nejtěžší to bylo s Prahou, a i když se teď jmenuje ČRo Dvojka, tak myslím, že stejné problémy přetrvávají, protože koncept rodinné stanice prostě fungovat nemůže. Protože děti, teenageři, mladí lidi, střední věk a senioři... mají hodně jinou představu minimálně o hudební části vysílání té stanice. To vám řekne nakonec každý, kdo se zabývá výzkumem poslechnosti.

Dosluhující šéfredaktor Dvojky Martin Groman (ve funkci 08/2016–12/2017) říká, že konzervativní pojetí, kdy má stanice uspokojit všechny, je vlastně blbě a on to rodinné pojetí chápe jako ladění k určitým hodnotám, které mají dejme tomu spojuvat určité generace.

Jo. Jenže víte, na té Praze byla vždycky dvojí potíž. Ted' to řeknu ošklivě, ale nemyslím to ošklivě, protože to tak prostě bylo..., zaprvé se tam přemísťovali lidi, kteří se nedokázali uplatnit na jiných stanicích, zejména v Radiožurnálu a tam se hodně zabetonovali, protože měli pocit, že když už se neudrží ani tam, tak je konec jejich rozhlasové kariéry. To z jedné strany.

A z druhé strany, ti posluchači, jakkoliv jich razantně ubývalo a ubývá jich pokud vím dosud, tak ti byli velmi konzervativní. Byli ochotni bránit svým vlastním tělem to, co ve vysílání mají. Různé pokusy profilovat stanici úplně jinak, například satirické Rádio Mama (tvůrčí skupina), to vždycky přineslo nějakou část nadšených obdivovatelů a nesmírně velkou část nenávislných odpůrců...

A vy jste v tom musel nějak manévrovat a řešit stížnosti, které chodily přes Radu ČRo, která na vás mohla vyvíjet velký tlak, protože vám například schvalovala rozpočet?

To je pravda, ale musím říct, že jaksí... Rada vyvíjela různé typy tlaků, ale spíš proto, že nechťela mít sama potíž. Že by se nějak aktivně pokoušela zasahovat do programování, to nikdy nedělala a ani vlastně nemohla, to by se jaksí hodně přiblížila k nějaké cenzuře, Rada hodnotí to, co vysíláte, ne co plánujete, nebo tak

⁸ V roce 2013 byl spuštěn Český rozhlas Jazz.

by to podle mého soudu mělo rozhodně být. Ale zároveň jsem musel čelit taky právě vnitřnímu tlaku, vždyť nakonec výměna šéfredaktora Prahy byla vždycky věc, která vybublala zevnitř stanice...

Takže, pokud jde o Prahu, existoval onen tlak posluchačský, který směřoval přes Radu, ono to ani jinak z pohledu nastaveného zákona nejde, ááale... také zevnitř té stanice, kde vznikaly různé sympatie a nesympatie. A nakonec pokud vyvinul někdo největší tlak na změnu šéfredaktora, tak to byla ta stanice sama. Tomu se odolávalo velice obtížně, zejména proto, že lidé, kteří se... [hledá slova] rozhodli, že je potřeba udělat změnu, patřili k oporám stanice z hlediska vysílání... Tak to bylo asi nejméně příjemné a řekl bych, že z hlediska profilace nejméně podařené a bohužel tuhle stanici to provází přes různé další změny i přes změnu názvu až do dnešních dnů (výrok z 2017).

Mezi hlavními tématy, které jste tehdy řešil, jsme zmiňovali budovu na Pan-kráci, vnitřní regulace, reklamu, vztahy k privátům, poplatky...

Rozhlasové poplatky jsou důležitá věc, a tady jenom musím říct, že jestli se nemýlím, tak my jsme za šest let dosáhli dvou nebo dokonce tří úprav rozhlasového poplatku a to myslím vůbec nebylo samozřejmé. Správné by ale bylo nastavit jejich automatickou valorizaci, aby se z poplatků nemohlo stávat politické téma a předmět nátlaku Poslanecké sněmovny.

8. Vztah s politiky

Myslíte navyšování rozhlasového poplatku z 20 Kč na 25 Kč a poté až na 35 Kč?

Přesně tak, čili vlastně zvýšení o hodně peněz a v tomhle případě to nepochybně byla věc vedení, protože jsem to zkrátka musel s politiky dohodnout, jelikož o změně rozhodovala Poslanecká sněmovna...

Mimochodem Jan Kasal⁹ vám pak vyčetl, že chcete zvýšit poplatek ještě myslím na 45 Kč a argumentoval tím, že lidé platí za lístek do kina 35 Kč, takže proč by za rádio měli platit více než za lístek do kina?

My jsme se teda s Janem Kasalem bavili o všem možném a nakonec i docela přátelsky, ale tenhle argument se mu nepovedl, protože do kina jdete, strávíte tam hodinu a půl, maximálně dvě a půl, někdy tři hodiny, ovšem rádio posloucháte nebo můžete poslouchat dneska čtyřicet hodin denně a na různých okruzích, takže tohle nebyl úplně šťastnej argument. Na druhé straně já ty politiky chápu, protože oni odpovídají voličům a ti voliči jim potom jistě spočítají cokoli, co se

⁹ Výrok z 2. pol. roku 1996; J. Kasal byl předseda Stálé komise Poslanecké sněmovny pro sdělovací prostředky.

jim potom nezdá, takže tohle nebylo snadné. Přesto jsme se vždycky nakonec dohodli, kvůli jedné věci, kterou já považuju za nesmírně důležitou.

A to?

Devadesátá léta byla poslední, ve kterých já a Ivo Matté (generální ředitel České televize 1992–1998) jsme nebyli produktem politiků. Ani jeden z nás nebyl produktem politických dohod. Ať byly ty Rady (Českého rozhlasu a České televize) jakékoli, přeci jenom byly složené z výrazných osobností, byť různých, to je pravda. Ale žádná z nich neměla přímou linku na nějaký stranický sekretariát. Tohle všechno s našimi odchody skončilo a jednoznačně si politické strany parcelují místa v Radách podle politické příslušnosti a obávám se, že i dohody, komu takzvaně bude patřit generální ředitel nebo která strana ho bude nominovat a bude mít potom úspěch, tak tyhle všechny dohody se potom dělaly, ale my tehdy jsme v rádiu měli jednu velkou výhodu... Všichni totiž věděli, že žádná z těch velkých stran při nějaké nesmyslné intervenci v tom rádiu neuspěje, ale zároveň si každá strana byla jistá, že v tom neuspěje ani žádná jiná. A budete se divit! Tohle nevyhovění všem vlastně v tomhle smyslu znamenalo, že jsme s politiky měli vlastně velice korektní vztahy, které přesně usnadňovaly i jednání o zvýšení rozhlasových poplatků, což je s politiky vždycky nesnadné.

9. O prioritách, nálepkování a mladých lidech

Abychom zarámovali celé naše povídání: Když se podíváte na svoji zkušenost generálního ředitele ČRo a pak na všechny své další profesní zkušenosti... Vedení Národní knihovny, Obecního domu a řadu dalších aktivit... Jste rád, jak šly profesní výzvy za sebou?

Vidíte, tak takhle jsem nad tím nikdy neuvažoval.

Napadá mě, jestli váš profesní vrchol nepřišel vlastně už v těch 90. letech?

Óó, tak to vůbec né, protože já... [rozpačitě] nějaké profesní vrcholy vlastně vůbec nijak nevnímám, ať dělám co dělám...

Opravdu?

To opravdu tak je. Mě bavilo vychovávat dementní děti v ústavu sociální péče, bavilo mě řídit rádio, bavilo mě pak řídit malý týdeník Naše rodina, baví mě práce v Obecním domě...

Bude vás bavit ještě něco dál?

Předpokládám, že třeba i jo. I když jak člověk stárne a stává se konzervativnějším, tak už ty změny přijímá možná [smích] méně snadno, ale ty principy práce, podstata vztahu ke světu, je vlastně pořád stejná.

A to je? Mohl bych říci, že jste profesionální manažer veřejných institucí. Když vás takhle onálepkuju, cítíte se v tom dobře?

Hele, mně to nevadí. Já ze své zkušenosti životní vím, že šuplíky maj vždycky tu nevýhodu, že jich musíte mít nekonečné množství, abyste to dokázal roztrdit, a stejně to úplně nefunguje...

Taky bych moh říct trošku pateticky, že jste byl generálním ředitelem média, které se výrazně podílelo na tom, aby se česká společnost ustálila, konstitovala a vy jste se podílel na té kontinuitě, aby společnost měla nějaký pevný bod, a že to stále platí, že i Národní knihovna... (viz foto v příloze), že to jsou vlastně takové pilíře společnosti.

To asi jó, ale víte, to si nesmíte říkat, když tu instituci řídíte, protože byste...

Zblbnul?

Ne, nemohl byste nic dělat, protože vy byste byl tak zahlcen tím vědomím jejich důležitosti a té podstaty, že potom ani nerozhodnete o tom, že máte koupit nový mikrofony. Základ té práce je přece v tom, že si musíte vždycky pořídit co nejvíc věcných argumentů jako podklad pro rozhodování. Nesmíte se bát rozhodnout! Nesmíte se bát za tím rozhodnutím stát a samozřejmostí je, že neděláte rozhodnutí pro to, abyste získal nějakou osobní výhodu a už vůbec né finanční. To je takovej základní princip vztahu k práci, ať ji děláte kdekoli.

Možná to vše spojuje otázka, jak si v provozu udržet schopnost vize...?

To taky, ale tady musím říct, že mi docela pomáhá to, že už patnáct let učim na katedře produkce DAMU (učil do roku 2020) a když se tam neustále potkáváte s prvním ročníkem, tedy stále stejně mladými lidmi, tak to je dobrej korektiv názorů a postojů. Já učim komunikaci a média i marketing, takže se vždycky dozvim, jak tenhle vzorek mladé populace, inteligentních lidí nebo intelektuálů nebo elity, chcete-li, jak se na různé věci dívá. A to je nesmírně dobrej korektiv. Ale pak pořád funguje to, že i když v té konečné fázi jste v tom rozhodování opravdu sám, tak se pořád musíte obklopit lidma, který vám pro něj vytvářej zdroj informací, což funguje docela spolehlivě.

Na konci svého období v čele rozhlasu jste říkal do novin – parafrázuju: Mám rád rozhlas, protože je nejrychlejší a dává prostor fantazii. Ta práce je mým koníčkem a je všudypřítomná a úplně mě pohlcuje... Stálo těch šest let funkčního období za to, co vám práce vzala? Tuším, že jste se rozvedl...

Jo jo, to jo.

S tím odstupem... stálo to za to?

Určitě jo [rozhodně]! Těch šest let bylo pro mě nesmírně zajímavých, snad bylo

k něčemu dobré mé působení i pro to rádio. A fakt, že jsme se uprostřed funkčního období rozvedli..., no, ta práce měla určitě nějaký vliv, protože jsem prostě neměl čas. Ale nemyslím si, že by to dopadlo jinak, i kdybych dělal cokoliv jiného, protože vztah, který není dost pevný, aby udržel fakt, že zrovna nemáte čas, by asi stejně tak jako tak nevydržel.

A pokud jde o vztah k rádiu, tak ten já mám pořád stejný až na tu rychlost. Tak samozřejmě, že v internetové době už ani rádio nemusí být nejrychlejší, a dokonce si dneska myslím, že být vždy nejrychlejší i za cenu chyb a omylů není to nejsprávnější, ale to že rozhlas ponechává fantazii zejména v té umělečtější části vysílání, to stále platí, a v tomhle ohledu určitě mám rozhlas pořád stejně rád.

Já dneska dávám přednost Českému rozhlasu Plus, publicistika mě baví a koneckonců pravidelně dělám na této stanici svůj vlastní Hovor s osobností.

Nenapadlo vás, že byste se do ČRo vrátil?

Já tam jsem jako externista, a myslím si, že to je to maximum možného.

A když tam přijdete se studenty na exkurzi, neříkáte si třeba: kdybych tam mohl být další funkční období jako generální ředitel, mohl bych dokončit ty a ty věci?

Víte, neříkám, protože já jsem se rozhodl zcela dobrovolně, že o druhé funkční období už ani usilovat nebudu a věřte nevěřte těch šest let bylo natolik vyčerpávajících, že jsem si teprve tři měsíce po odchodu z rádia uvědomil, co všechno mi v těle nefunguje. A to je jeden aspekt. A druhý je ten, že taky jsem jenom člověk a já bych asi, kdybych o to druhé období usiloval a získal ho..., tak bych asi začal být nespravedlivý vůči lidem, kteří nikoliv fakticky, ale čistě emocionálně vystupovali proti tomu, abych ho získal. A to si myslím, že by byla chyba, se kterou bych se pak sám musel vypořádávat.

Samozřejmě to ve mně hlodalo, když jsem řekl: už nechci pokračovat. A když pak přicházeli lidi z rádia, abych si to rozmyslel, a ten nátlak byl docela velkej..., tak jsem se nakonec ubránil jen proto, že jsem si uvědomil: Hele, přece nebudeš za šaška. Když už jsi jednou řekl, že odejdeš, tak to přece neotočíš naruby.

O autorovi

Mgr. Michal Ježek vystudoval obor Český jazyk a literatura na FF UK a Mediální studia na FSV UK. Řadu let spolupracoval s Českým rozhlasem jako redaktor a archivář.

Vlastimil Ježek uprostřed grémia generálního ředitele ČRo 15. 12. 1996
(zdroj: Archiv ČRo)

Vlastimil Ježek v okupační stávce na FF UK v Praze (zdroj: rodinné album VJ)

Vlastimil Ježek jako ředitel Národní knihovny v Klementinu (zdroj: osobní archiv VJ)

Recenze / Reviews

HEČKOVÁ, Ivana. *Jedna svieca stačí*. Bratislava: Ringier Slovakia Media, s. r. o., 2022, 206 s. ISBN: 9788097422608.

Martina Babinčáková

V roku 2022 vydalo nakladateľstvo spravodajského portálu aktuality.sk publikáciu novinárky Ivany Hečkovej s názvom *Jedna svieca stačí* a podtitulom *Skutočný príbeh žien, ktoré vzdorovali totalite*. Z týchto informácií je zrejmé, že nejde o odbornú publikáciu, avšak našu pozornosť si zaslúži z viacerých dôvodov. Tento počin pravdepodobne môžeme zaradiť do kategórie tzv. reportážnej literatúry, ktorá sa v posledných rokoch teší (nie len) na Slovensku vysokej popularite. Kniha približuje osud ženských reholí v komunistickom Československu na príklade sestier Rádu sv. Uršule. Výnimočná je v tom, že sa venuje výlučne slovenským rehoľníckam a ich putovanie z miesta na miesto počínajúc Akciou R a končiac rokom 1989 ilustruje na príbehoch dvoch konkrétnych sestier, s ktorými autorka viedla rozhovory medzi rokmi 2019 a 2022.

Česká literatúra sa ženským rádom v komunistickom Československu venovala neraz, na Slovensku je však táto téma na publikácie pomerne chudobná. V odbornej produkcii je kľúčový výskum historika Jána Milana Dubovského, ktorého práce autorka hojne cituje. Jeho monografia *Akcia rehoľníčky*¹ z roku 2001 stojí v poli kníh zameraných na ženské rehole v období komunizmu na Slovensku takpovediac sama. Existuje niekoľko štúdií, čo sa dotýkajú Akcie R na Slovensku, záverečných prác, ktoré skúmajú komunistické obdobie v rôznych reholiach, či zdokumentovaných príbehov konkrétnych sestier v databázach pamätníkov, kniha akou je *Jedna svieca stačí* však doteraz chýbala.

V úvode sa dozvedáme o „hlavných postavách“ príbehu, ktorými sú sestra Natália a sestra Viannea, obe z Rádu sv. Uršule, každá počínajúc svoju cestu v inej časti Slovenska. Obe študované učiteľky zastihla v roku 1950 Akcia R a presunula ich z rádových kláštorov na polia, neskôr do fabrik a tovární v českom pohraničí a napokon do ústavu pre hendikepované dievčatá, odkiaľ sa po roku 1989 vrátili naspäť na Slovensko. V čase vzniku knihy prežívali obe sestry jeseň života v kláštore uršulínok v Suche nad Parnou, kde autorka rozhovory realizovala. Text postupuje chronologicky a začína nocou, kedy boli uršulínky nútené opustiť svoje kláštory. Miestami je príliš beletristický, čo sa neodbor-

¹ Dubovský, Ján Milan. *Akcia rehoľníčky: Snahy komunistického režimu na Slovensku v rokoch 1949-1989 odstrániť do roku 2000 ženské rehole a kongregácie z verejného života*. Martin 2001.

nej knihe ťažko vyčíta, no „ležernejší“ formát knihy tu mohol benefitovať skôr z rozsiahlejších citácií rozhovorov s narátorkami. Tých je v knihe menej, ako by čitateľ čakal. Autorka dianie zo života sestier miestami dopĺňa o stručné zhrnutia politickej situácie príslušného roku/dekády v Československu i vo svete. Častý historický exkurz v tomto type textu dáva zmysel, jeho prevedenie však miestami pôsobí učebnicovo. Nie vždy sú informácie relevantné k príbehu a občas vkladajú malú nádej do všeobecného rozhľadu čitateľa a to i pri celení na neodborné publikum. Pozitíva knihy však výrazne prevyšujú negatíva. Autorka dostala prístup k archívu rehole, ako aj k súkromným archívom konkrétnych uršulínok a ich spísaným spomienkam. Okrem rozhovorov (ktoré autorka robila, ako sa postupne v knihe dozvedáme, s väčším množstvom narátorov, než sú dve spomínané rehoľníčky) stojí za prácou zjavný dôkladný archívny aj terénny výskum. Kniha obsahuje množstvo fotografií archívnych dokumentov aj dobových fotografií rehoľníčok počas núteného putovania Československom. Dokumentuje rôzne formy nátlaku režimu na sestry v snahe prinútiť ich odísť do civilu a to od pomerne známych praktík, k menej často spomínaným zastrašovacím a donucovacím prostriedkom.² Približuje situáciu v konkrétnych fabrikách či internáčnych kláštoroch, spôsoby akými sa sestry zabávali, akými si spríjemňovali ťažké podmienky, akými malými aj veľkými gestami vzdorovali režimu. Prináša dôležité poznatky o reáliách tajného rehoľného života, odohrávajúceho sa za zatvorenými dverami kaplniek. Text obsahuje množstvo informácií podnecujúcich k ďalšiemu výskumu. Prikladom môže byť zmienka, ktorá hovorí o záujme austrálskej vlády o slovenské uršulinky, ktorým mala ponúknuť možnosť vyučovať deti slovenských vysťahovalcov v meste Armidale.³ Narážame tu však opäť na limity práce, ktorá má mnohé znaky dobre odvedeného historického výskumu, no ako neodborná publikácia nemá povinnosť všetky pravidlá dodržiavať a táto konkrétna informácia je žiaľ bez citácie. Tých však inak kniha obsahuje na svoju formu nemalý počet. Je v nich však poznať skromné množstvo slovenskej literatúry k téme, s českou autorka nepracuje. Odborným konzultantom knihy bol historik František Neupauer, ktorý v závere knihu doplnil o vlastnú historickú štúdiu, hoci rozsahom je pomerne skromná.

Celkovo však kniha prináša slovenskému výskumu ženských rádov a reholí v období komunizmu mnoho. Použité pramene poskytujú informácie ktoré cenne dopĺňajú doterajšie poznatky nie len o 50. rokoch v reholiach, ale aj o nasledujúcich dekádach až do pádu komunistického režimu a ilustrujú tak dôsledky premeny postojov režimu k sestrám v rehoľných rúchach, ako aj pretrvávajúcu snahu týchto žien v nich za každú cenu zotrvať. Formát knihy zároveň prezentuje tému širokému publiku.

² Hečková, Ivana. Jedna svieca stačí. Bratislava 2022. s. 84-85.

³ Hečková, Ivana. Jedna svieca stačí. Bratislava 2022. s. 111.

ZPRÁVY / CHRONICLE

Zpráva z konference: *Rozdělení, přesto stále spolu* na konferenci COHA 2023

(FF UK, Bratislava, 9.–10. 2. 2023)

Tomáš Razím

Osmý ročník mezinárodní konference České asociace orální historie (COHA) se pořadatelé s ohledem na 30. výročí rozdělení Československa rozhodli věnovat problematice hranic v orálně-historické perspektivě. Přeshraniční charakter měla také organizační složka konference, která proběhla nezvykle v Bratislavě. V prostorách Filozofické fakulty Univerzity Komenského (FF UK) ji uspořádala COHA ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny Akademie věd ČR (ÚSD AV ČR), Ústavem etnologie a sociální antropologie Slovenské akademie věd (ÚESA SAV) a Katedrou etnologie FF UK. Úvodního slova se ujali: předseda COHA, Jiří Hlaváček, proděkan FF UK pro vědecko-výzkumnou činnost a doktorské studium, Vladimír Zvara, a ředitelka ÚESA SAV, Tatiana Zachar Podolinská.

Pořadatelé měli tento rok neočekávaně náročnější práci než obvykle, jelikož konference započala ve stínu čerstvě zveřejněného vyšetřování ve věci sexuálního obtěžování studujících na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy, z něhož byli obviněni dva přední členové COHA, kteří se konference nakonec rozhodli nezúčastnit. V průběhu prvního panelu, který moderoval Jiří Hlaváček a který se věnoval krizové orální historii a (etické) hranici mezi tazatelem a náratorem na příkladech výzkumů vedených s přeživšími holokaustu a s Ukrajinci přechájejícími před ruskou válečnou agresí, se rozproudila živá diskuse o etických hranicích také ve vědeckých a vzdělávacích institucích. V otevřené diskusi dostal každý možnost k vyjádření vlastního názoru, načež se konference vrátila k předem připravenému programu.

Druhý panel, který moderovala Monika Vrzgulová z ÚESA SAV, se věnoval významu roku 1989 jakožto hranici mezi starým a novým režimem. Přednášející představili nejnovější zjištění z rozmanitých výzkumů zaměřených na podnikání, zavádění informačních a komunikačních technologií do škol, osudy maloměstských kinosálů a reemigrantů vracějících se ze západní ciziny na Slovensko. Jiří Hlaváček se vrátil do role moderátora během třetího, poobědového panelu o „hranici svobody“, v němž zazněly příspěvky o vyobrazení holokaustu v lite-

ratuře po roce 1993, válečném re-enactmentu, vězeňství za normalizace a sociálních kurátorech.

Dva poslední panely prvního dne moderovaly Monika Barešová z Národního filmového archivu a Jana Wohlmuth Markupová z ÚSD AV ČR. Účastníci si mohli vyslechnout nové poznatky z orálně-historických bádání věnujících se českým Rusům, zdravotnické záchranné službě, výzvám historické biografie, německým „duchům“ v poválečném Československu a Polsku, roli žen ve válečném re-enactmentu a kišiněvskému starému městu. Posledně jmenovaný příspěvek otevřel podnětnou otázku možnosti využití orální historie pro aktivizaci místní komunity prostřednictvím historicko-umělecké intervence ve veřejném prostoru.

Po náročném dni, který obohatil ducha a podnítil intelektuální zvědavost posluchačů i vystupujících, bylo zapotřebí dopřát podobně opulentního zážitku také tělesným schránkám účastníků konference. Večerní občerstvení se podávalo v reprezentativním prostoru Moyzesovy síně FF UK, kde se estetický dojem ze secesního sálu vhodně doplňoval s kulinářským požitekem z podávaného pohoštění.

Druhý den konference zahájila Lenka Krátká jakožto moderátorka panelu o tematických hranicích. Přednášející seznámili posluchače se životem českých a izraelských studentů během nedávné pandemie, s projektem *Paměť žen*, se vzpomínkovými narativy znojemských příslušníků Občanského fóra a s činností Střediska orální historie a jeho časopisem MEMO. Po přestávce následoval panel vedený Petrem Wohlmuthem a pojednávající o metodologických hranicích orálně-historického výzkumu, kterými se vystupující zabývali jak v obecně teoretické rovině, tak na konkrétních příkladech výzkumu urbánního folkloru, paměti ve veřejném prostoru a účastnic Třetího odboje. Zajímavá diskuse se vedla o etické a právní problematice výzkumu vedeného s narátory, kteří žijí na hraně zákona či za ní.

Konferenci zakončil veskrze mezinárodně složený panel pod taktovkou Marie Barešové. Příspěvky se týkaly orálně-historického výzkumu vedeného v rodině, mezi železničáři města na polsko-německé hranici, mezi západními cizinci v České republice, a naopak mezi Američany českého původu v Kalifornii.

Rozmanitý a zajímavý program konference budiž důkazem toho, že orální historii se (nejen) v prostoru někdejšího Československa daří a že nadále přináší nové a důležité poznatky. Na množství přednesených příspěvků se úspěšně odrazilo mezinárodní, „hraniční“ zaměření konference. Je pozitivním zjištěním, že ačkoliv je orální historie neoddelitelně spjata s jazykem, orálně-historický výzkum nemusí být nutně omezen pouze na jeden jazykový prostor a lze v něm aplikovat i transnacionální přístup.

Ocenění si zaslouží také pestrá škála oborů, které byly na konferenci za-

stoupeny – za všechny je třeba zmínit alespoň etnologii, antropologii, sociologii a genderová studia. Tyto a další vědecké disciplíny se v orální historii setkávají a kombinují, což přináší originální metodologické přístupy a cenná zjištění.

Je tedy na místě vyjádřit vřelé poděkování pořadatelům za perfektní organizaci celé konference, na jejíž pokračování se teď mohou příznivci orální historie dva roky těšit. Pro netrpělivé se chystá vydání sborníku rozšířených abstraktů, některé příspěvky z konference se zároveň mohou objevit v plném znění v časopisech *Ethnologia Slovaca et Slavica*, *MEMO* či *Slovenský národopis*.

Foto z konference Bratislava, 9.–10. 2. 2023, archiv COHA.

Pokyny pro autory

Časopis MEMO (Časopis nejen pro orální historii) se zaměřuje zejména na výzkum historie metodou orální historie a aplikace této metody do vyučování dějepisu na základních a středních školách, ale i na výzkum soudobých dějin dalšími historickými, antropologickými či sociologickými metodami. Žádaná jsou témata dějiny totalitních režimů, dějiny druhé světové války v paměti lidí, dějiny každodennosti ve 20. století, problémy menšin, regionální dějiny, dějiny dějepisectví, biografie, ale také novodobá ústní tradice a novodobý folklór ve výzkumu dějin. MEMO je velmi vstřícný a otevřený časopis, vítáme i další související témata, výzkum i aplikace týkající se soudobé historie, výzkumu v archivech apod.

Formální požadavky na text: Články by měly být předloženy v elektronické podobě, v aplikaci Microsoft Word, e-mailem na adresu: mmaja.fritzova@gmail.com, moravkov@khi.zcu.cz. Prosím, použijte pouze základní styl (typ a velikost písma Times New Roman 12, jednoduché řádkování). Poznámky a odkazy uvádějte pod čarou na příslušné stránce, ne v textu, ne za článkem. Měly by být průběžně očíslovány v celém článku.

První citaci uvádějte v plném rozsahu: SMITH, Robert. Historie mléčných výrobků. Plzeň: Západočeská univerzita, 2010, s. 22. Všechny následující odkazy by měly být uvedeny ve zkrácené formě: SMITH, Robert. Historie mléčných výrobků, s. 22. Použití latinského slova *ibid* nebo českého *tamtéž*, nebo zkratk jako *Loc. cit.*, *Op. cit.* apod. není povoleno. Je nutné přiložit abecední seznam plně citovaných zdrojů a literatury na konci článku.

Několik příkladů plných citací (téměř všechny uvedené citace jsou fiktivní):

Citace knihy: JUDD, Robin. *Contested Rituals: Circumcision, Kosher Butchering, and Jewish Political Life in Germany*. Ithaca: Cornell University Press, 2007. ISBN 13 9780801445453.

Citace kapitoly v knize nebo příspěvku ve sborníku: HAUG, Karl Erik - ORVIK, Nils. Stormaktsgarantier og kollektiv sikkerhetsgaranti. In: BERG, Roald (ed.) *Selvstending of beskyttet*. Bergen: Fagbokforlaget, 2008. ISBN 978-80-876432-9, s. 23 - 42.

Citace článku v časopisu: NAHODILOVA, Lenka. Communism modernisation an Gender, *Contemporary European History*, vol. 19, no. 1, February 2010, s. 37 - 55.

Citace z deního tisku: KOZA, Jan. První máj, *Plzeňský deník*, 12. března 2006, s. 5.

Citace rozhovoru s pamětníkem: Rozhovor Naděždy MORÁVKOVÉ (odborná asistentka Západočeské univerzity v Plzni) s Kolomanem Gajanem (emeritní profesor Karlovy univerzity v Praze), dne 8. 8. 2010 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v archivu SOHI Plzeň, Veleslavínova 42.

Archivní zdroje: Národní archiv Praha. Fond Osobní pozůstalosti. Fol. Josef Macek. *Korespondence 1970 - 1975*. Inv. č. OP 654.

Citace internetového zdroje: BOLD, Richard. The main Saints. [Online] Dostupné z URL: < <http://translate.google.cz/#cs|en|dokument> > [Cit. 2010-09-12].

Přílohy: Obrázky, fotografie, nákresy, tabulky, grafy, grafika, mapy, atd. musí být očíslovány a odkázány poznámkami pod čarou a umístěny za textem se správným číslem a popiskem. Zdroj musí být uveden.

Další pokyny: Rozsah studií je omezen na max. 30 stran (54.000 znaků včetně poznámek pod čarou a mezer). Rozsah recenze: max. 1-2 strany. Každý článek by měl mít: název (česky i anglicky), abstrakt (česky i anglicky, max. 10 řádků), klíčová slova (česky i anglicky, v počtu od 3 do 8), informace o autorovi (jméno a příjmení, rok narození, pozice a zaměstnavatel nebo škola, oblast výzkumu, e-mailovou adresu). Články publikované v časopisu MEMO procházejí nezávislým recenzním řízením a musí být schváleny redakční radou. Editori děkují přispěvatelům za to, že pokud možno respektují výše uvedená doporučení.

Notes for Contributors

MEMO magazine focuses especially on the history of research using oral history and its application in teaching history. Preferred are the themes of modern history, especially history of totalitarian regimes, the history of the Second World War in memory of people, the history of everyday life in the 20th century, problems of minorities, regional history, history of historiography, biographies, also the modern oral tradition and folklore in the modern history of research. MEMO is a very open and obliging journal, we welcome any other related and interesting topics.

Format and Style: Articles should be submitted electronically, in Microsoft Word, by e-mail to the address mmaja.fritzova@gmail.com, moravkov@khi.zcu.cz. Please use the basic style only. Notes should be footnotes not endnotes. They should be numbered consecutively throughout the article. Citations of references should be made only in the notes and not in the text, first references should be given in full: SMITH, Robert. *History of Diary Products*. Pilsen: University of West Bohemia Press, 2010, pp. 22 - 23. All subsequent references should be given in abbreviated form: SMITH, Robert. *History of Diary Products*, pp. 30 - 32. It is necessary to attach a list of full references at the end of the article. The use of the latin word *ibid*, or abbreviation like *Loc.cit.*, *Op. cit.* etc. is not allowed.

Some Practical Examples for Full References (Almost all examples are fictive.):

The reference to a book: JUDD, Robin. *Contested Rituals: Circumcision, Kosher Butchering, and Jewish Political Life in Germany*. Ithaca: Cornell University Press, 2007. ISBN 13 9780801445453.

The reference to a chapter in a book or to a contribution in collection of papers: HAUG, Karl Erik - ORVIK, Nils. Stormaktsgarantier og kollektiv sikkerhetsgaranti. In: BERG, Roald (ed.) *Selvstending of beskyttet*. Bergen: Fagbokforlaget, 2008. ISBN 978-80-876432-9. 465 p.

The reference to an article in a journal: NAHODILOVA, Lenka. Communism modernisation an Gender, *Contemporary European History*, vol. 19, no. 1, February 2010, pp. 37 - 55.

The reference to an article in a newspaper: COETZEE, Paul. Namibia's liberation struggle, *Die Transvaler*, 12th March 2006, p. 5.

The interview reference: The interview of KOTZEL, Charles (lecture of Charles University in Prague) with BIBIKOVA, Leona (exlecture of University of West Bohemia in Pilsen, living in Pilsen), 22nd October 2008. The transcript is filed in the archives SOHI Pilsen, Veleslavinova 42.

The archives reference: Czech National Archives, Prague, fund: Inheritance, file: Josef Macek, document: Letters to Frantisek Graus 1970 - 1975, catalogue number: OP 456.

The reference to an internet source: BOLD, Richard. The main Saints. [Online] Available from URL:

<<http://translate.google.cz/#cs|en|dokument>> [2010-09-12].

Illustrations: Pictures, photos, sketches, tables, diagrams, graphics, maps etc. Should be numbered consecutively with the footnotes and placed behind the text with correct number and labeled. The source must be given.

Further notes: Scope of article: max. 30 pages. Scope of review: max. 1-2 pages. Every article should have: Title, Abstract (maximum of 10 lines), Keywords (from 3 to 8), Information about Author (name and surname, year of birth, position and address of employer or school, field of research, e-mail address). Notification: The articles submitted to the MEMO must be editorially revised and approved. The editors would be grateful if contributors kept closely to journal's style and format conventions.

CALL FOR PARTNERS

SOHI - The Center for Oral History in Pilsen

The Center for Oral History SOHI was founded within the Department of History, Faculty of Education of University of West Bohemia in Pilsen in 2009. Workplace focuses mainly on creating a database of interviews with eyewitnesses - a database of oral sources to recent history. SOHI has ambitions to serve as a methodological base for oral history research and joint projects of regional institutions interested in method of oral history and its use in contemporary historiography and to collect and provide the experience of partner institutions in the field of oral history.

Some of SOHI partners:

The Czech Oral History Center COH within the Institute of Contemporary History AS CR, Department of Oral and Contemporary History (Faculty of Humanities, Charles University in Prague), The Czech Association of Oral History, IOHA, Baylor University Institute for Oral History, The Centre for Oral History and Cultural Heritage (University of Southern Mississippi), The Oral History Center (Department of History, University of Zululand, KwaDlangezwa, South Africa), Columbia University - Oral History Research Office and etc.

Some important tasks of SOHI:

collection of narratives of survivors, presentation of contemporary history in the memories of survivors, educational activities, publications, interviews, organization of experts meetings, research and publication of methodological and theoretical texts in the field of oral history, providing consultation and service to researchers and to everyone interested in oral history, monitoring teaching aspects of interviews with eyewitnesses in modern school history, organization workshops and methodological seminars for primary and secondary schools.

Some current SOHI projects:

Using Oral History in the History of Modern Historiography, Oral History at School, Everyday Life under Socialism, The Iron Curtain - Czechoslovak Border in 1948 - 1989, The History of SSM - Socialist Youth Union in Czechoslovakia, Eyewitnesses of the Holocaust, Memories of Totalitarian Prisoners, Czechoslovak Totalitarian Emigrants.

The Center SOHI is open to the general cooperation with experts and the public and welcomes those interested in this method. Thank you for your interest in the partnership and contact us.

Contact:

The Center for Oral History SOHI, Department of History,
Faculty of Education of University of West Bohemia in Pilsen,
Veleslavínova 42, Pilsen, Czech Republic (www.khi.zcu.cz)

Contact person: Nadezda Moravkova

Tel.: +420 377 636 603

Fax: +420 377 636 612

E-mail:

sohi@khi.zcu.cz;

moravkov@khi.zcu.cz;

mmaja.fritzova@gmail.com

SOHI Středisko orální historie při KHI FPE ZČU v Plzni, Veleslavínova 42, Plzeň

<http://www.sohi.maweb.eu>

